

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ETİK DAVRANMA NİYETİNİN PLANLI DAVRANIŞ TEORİSİ
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: GIDA
MÜHENDİSLERİ ÖRNEĞİ**

İrem Uzunsoy

Zonguldak 2012

**T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**ETİK DAVRANMA NİYETİNİN PLANLI DAVRANIŞ TEORİSİ
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: GIDA
MÜHENDİSLERİ ÖRNEĞİ**

**Hazırlayan
İrem Uzunsoy**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ferda Çakmak**

Zonguldak 2012

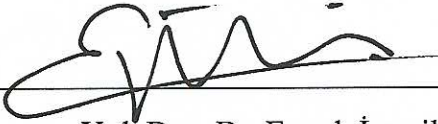
T.C.
BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün İşletme Anabilim Dalında 2009528201002 numaralı İrem Uzunsoy' un hazırladığı “**Etik Davranma Niyetinin Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Gıda Mühendisleri Örneği**” konulu ~~DOKTORA~~/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 11/05/2012 Cuma günü saat 14:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYBİRLİĞİYLE/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

Başkan
Yrd. Doç. Dr. Serkan BENK

Üye
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ferda ÇAKMAK (Danışman)

Üye
Yrd. Doç. Dr. Emrah İsmail ÇEVİK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

14. / 05 / 20.12

Prof. Dr. Güven MURAT
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Etik Davranma Niyetinin Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Gıda Mühendisleri Örneği
Tez Yazarı	: İrem Uzunsoy
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ferda Çakmak
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2012
Sayfa Adedi	: 120

Çalışmanın amacı gıda mühendislerinin etik davranma niyetine etki eden faktörlerin ortaya konmasıdır. Bu amaçla Planlı Davranış Teorisi model olarak kullanılmış ve araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilmiştir. TMMOB (Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği) Gıda Mühendisleri Odası'na üye olan gıda mühendislerine uygulanan anketle, etik davranma niyeti davranışa yönelik tutumlar, sosyal ve ahlaki normlar, algılanan kontrol yetkisi ve yasal koşullar değişkenleri ile incelenmiştir. 634 katılımcıdan elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgular, incelenen tüm değişkenlerin etik davranma niyetini öngördüğünü ortaya koymaktadır. Davranışa yönelik tutumlar, niyeti etkileyen değişkenler içerisinde en etkili unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçlar gıda mühendislerinin etik davranma niyetini etkileyen faktörleri ortaya koymada Planlı Davranış Teorisinin uygun bir model olduğunu göstererek, gıda mühendislerine, gıda işletmesi sahiplerine ve yöneticilerine, gıda mühendislerini yetiştiren akademisyenlere ve ilgili kurum ve kuruluşlara önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Mühendisi, Meslek Etiği, Etik Davranış, Etik Davranma Niyeti, Planlı Davranış Teorisi.

ABSTRACT

Institution : Bülent Ecevit University Institute of Social Sciences,
Department of Management
Title : An Evaluation of Ethical Behavioral Intention Within the
Theory of Planned Behavior: Case Study of Food
Engineers
Author : İrem Uzunsoy
Adviser : Asst. Prof. Dr. Ahmet Ferda Çakmak
Type of Thesis, Year : MSc. Thesis, 2012
Total Number of Pages : 120

The aim of this thesis is to indicate the factors that influence the ethical behavioral intention of food engineers. Therefore, the Theory of Planned Behavior is used as a model and extended for this thesis' purpose. Ethical behavioral intention is examined with attitudes toward behavior, social and moral norms, perceived control authority and legal conditions by a survey conducted to the food engineers registered in UCTEA (Union of Chambers of Turkish Engineers and Architects) Chamber of Food Engineers. Results obtained by the analysis of data from 634 participants indicate that, all variables predict ethical behavioral intention. Attitudes toward behavior happens to be the best predictor above all. These results indicate that the Theory of Planned Behavior is a suitable model for explaining the predictors of ethical behavioral intention, and present important information for food engineers, food plant owners and managers, academicians educating food engineers and related establishments and organizations.

Keywords: Food Engineer, Professional Ethics, Ethical Behavior, Ethical Behavioral Intention, Theory of Planned Behavior.

ÖNSÖZ

İnsanların yaşam şekillerinde son yıllarda gözlenen değişimler gıda tüketimini ve dolayısıyla üretimini yakından etkilemektedir. Özellikle sanayileşme sonrasında hızla artan üretim, insanların istediği gıda ürününe kolayca ve satın alabileceği fiyattan ulaşmasını sağlamıştır. Gıda üretimindeki bu artışla birlikte yaşanması olası sorunlar da artmış, üretimin planlanması ve denetlenmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Gıda işletmelerinde istihdamı zorunlu olan gıda mühendisleri, üretim prosesinin koordinasyonu ve hammaddenin temininden son ürünün tüketiciye sağlıklı ve güvenli şekilde sunulmasına kadar geçen her aşamada büyük sorumluluğa sahiptir.

Gıdanın insan sağlığı ile yakın ilgisi, gıda mühendislerinin etik davranışlarını da sıklıkla gündeme getirmektedir. Son yıllarda Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın gıda sektöründe artırdığı denetimlerle, gıda işletmesi sahiplerinin ve tüm çalışanlarının etik davranışları da sorgulanmaktadır.

Etik davranışa yönelik niyete etki eden faktörleri incelemek amacıyla TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'na üye olan gıda mühendislerine anket uygulanarak, elde edilen verilerin analizi sonucunda etik davranma niyeti ile yordayıcısı olduğu düşünülen faktörlerin ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Bulgular etik davranma niyeti üzerinde gıda mühendisinin davranışa yönelik tutumlarının, sosyal ve ahlaki normların, algılanan kontrol yetkisinin ve yasal koşulların etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada kıymetli zamanını ve rehberliğini esirgmeden bana her konuda destek olan değerli tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Ahmet Ferda Çakmak'a, çalışmanın uygulama aşamasında yardımlarını esirgemeyen TMMOB Gıda Mühendisleri Odası Başkanı Sayın Petek Ataman'la birlikte Gıda Mühendisleri Odası'nın yöneticilerine ve çalışanlarına ve manevi desteklerini hissettirdikleri için değerli anneme ve babama teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
1. TEORİK ARKA PLAN	4
1.1. Etik	4
1.1.1. İş Etiği	8
1.1.2. Meslek Etiği	10
1.1.3. Meslek Etiği Kodları	12
1.1.4. Gıda Mühendisliğinde Meslek Etiği.....	18
1.1.5. Etik Davranma Niyetine Etki Eden Faktörler	19
1.1.5.1. Davranışa Yönelik Tutumlar.....	20
1.1.5.2. Sosyal Normlar.....	21
1.1.5.3. Ahlaki Normlar.....	23
1.1.5.4. Algılanan Kontrol Yetkisi.....	28
1.1.5.5. Yasal Koşullar	29
1.2. Planlı Davranış Teorisi	31
1.3. Etik Davranma Niyeti ile Planlı Davranış Teorisi Arasındaki İlişki	45
2. ETİK DAVRANMA NİYETİNİN PLANLI DAVRANIŞ TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: GIDA MÜHENDİSLERİ ÖRNEĞİ	68
2.1. Araştırmanın Amacı	68
2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi	68
2.3. Veri Toplamada İzlenen Yöntem.....	69

2.4. Veri Toplama Araçları	70
2.5. Araştırmanın Modeli	73
2.6. Araştırmanın Hipotezleri	73
2.7. Araştırmada Kullanılan İstatistikî Analizler.....	75
2.8. Bulgular	76
2.8.1. Gıda Mühendislerinin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular	76
2.8.2. Ölçeklerin Güvenilirliklerine İlişkin Bulgular	79
2.8.3. Temel Bileşenler Analizine İlişkin Bulgular	81
2.8.4. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular	85
2.8.5. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular	86
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	96
EKLER	111

TABLolar LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	77
Tablo 2.2: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı	77
Tablo 2.3: Katılımcıların Medeni Duruma Göre Dağılımı	77
Tablo 2.4: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	78
Tablo 2.5: Katılımcıların Toplam Çalışma Süresine Göre Dağılımı	78
Tablo 2.6: Katılımcıların Mevcut İşyerlerindeki Çalışma Süresine Göre Dağılımı	79
Tablo 2.7: Katılımcıların Aylık Kazanca Göre Dağılımı	79
Tablo 2.8: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Cronbach α Değerleri	80
Tablo 2.9: KMO ve Bartlett Testine İlişkin Bulgular	81
Tablo 2.10: Değişkenlere İlişkin Anti İmaj Korelasyon Matrisi	82
Tablo 2.11: Değişkenlere İlişkin Toplam Açıklanan Varyans	83
Tablo 2.12: Varimax Rotasyon Uygulanmış Temel Bileşenler Analizi Çözümü	84
Tablo 2.13: Korelasyon Analizi Sonuçları	85
Tablo 2.14: Etik Davranma Niyeti İçin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları	87

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1.1: Sebependirilmiş Davranış Teorisi	34
Şekil 1.2: Planlı Davranış Teorisi	40
Şekil 2.1: Etik Davranış Modeli.....	74
Şekil 2.2: Araştırma Modeli	87

KISALTMALAR

ABA	: Amerikan Barosu (American Bar Association)
AICPA	: Amerika Mali Müşavirler Enstitüsü (American Institute of CPAs)
akt.	: Aktaran
ANMC	: Avusturalya Hemşirelik ve Ebelik Konseyi (Australian Nursing and Midwifery Council)
ANOVA	: Tek Yönlü Varyans Analizi (One Way Analysis of Variance)
Approx.	: Yaklaşık (Approximate)
CEO	: İcra Kurulu Başkanı (Chief Executive Officer)
df	: Serbestlik Derecesi (Degree of Freedom)
EBEN	: Avrupa İş Etiği Ağı (European Business Ethics Network)
ERC	: Etik Değerler Merkezi (Ethics Resource Center)
F	: Varyans Analizi Test İstatistiği
FIFO	: 'İlk Giren İlk Çıkar' Depolama Prensipli (First In First Out)
IFST	: Gıda Bilimi ve Teknolojisi Enstitüsü (Institute of Food Science & Technology)
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
KMO	: Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçütü
NMC	: Hemşirelik ve Ebelik Konseyi (Nursing and Midwifery Council)
N	: Örneklem Boyutu
No	: Numara
p	: İstatistiksel Anlamlılık Değeri (Significance, Sig.)
PDT	: Planlı Davranış Teorisi
r	: Korelasyon Katsayısı
R ²	: Belirleme Katsayısı
RID	: İşaret Dili Tercümanlığı Dairesi (Registry of Interpreters for the Deaf)
SAICA	: Güney Afrika Yeminli Muhasebeciler Enstitüsü (The South African Institute of Chartered Accountants)
SDT	: Sebependirilmiş Davranış Teorisi
SOA	: Aktüerler Birliği (Society of Actuaries)
SPSS	: Sosyal Bilimler İçin İstatistik Paket Programı (Statistical Package for the Social Sciences)
Std.	: Standart (Standard)
t	: t-değeri (t-value)
TEDMER	: Türkiye Etik Değerler Merkezi Vakfı
TEİD	: Etik ve İtibar Derneği
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği

TUSİAD	:	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
UCTEA	:	Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (Union of Chambers of Turkish Engineers and Architects)
U.S.	:	Birleşik Devletler (United States)
USA	:	Amerika Birleşik Devletleri (United States of America)
vb.	:	ve benzerleri
vd.	:	ve diğerleri
ve diğ.	:	ve diğerleri

GİRİŞ

Etik, insanların toplum halinde yaşamaya başlamasından bu yana bir arada yaşamalarını sağlayan ilkeleri ve değerleri tanımlayan bir kavramdır. Bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri ve kuralları araştıran bir felsefe dalıdır. Etik, geçmişten bugüne süregelen, doğru ve yanlış olarak ayrılan değerlerin bir ifadesidir. Bireylerin kendi aralarındaki ahlaki ilişkilerini ve davranış biçimlerini araştıran bir disiplindir.

Günümüzde örgütlerin de bireyler kadar etik ilkelere uygun şekilde var olmaları gerektiği konusundaki bilinç artmaktadır. Mevcut yasal düzenlemeler etik ilkelerin tamamını kapsamadığından, örgütler yalnızca yasal sorumluluklarını yerine getirmekle kalmayıp sosyal sorumluluklarını da üstlenerek toplumda kendilerine sağlam bir yer edinmek durumundadırlar. Kaliteyi sağlamak ve sürekli iyileştirmek adına, yöneticiler iş etiğini ön plana çıkarmaktadırlar. Örgütler arası rekabetin ciddi boyutlara ulaştığı günümüzde etik kavramı önem kazanan konulardan biri haline gelmiştir.

Meslek etiği, iş hayatında tüm çalışanların dikkat etmesi ve uyması gereken ahlaki kurallar anlamına gelen iş etiğinin bir alt dalıdır. Meslek etiği, söz konusu mesleğe mensup olan tüm bireylerin uyması gereken kurallar bütünüdür. Evrensel meslek etiği ilkeleri dünya üzerinde aynı mesleği icra eden tüm bireyler için aynıdır. Diğer bir ifade ile bu ilkeler meslek ideallerini korumaya yönelik kurallardır.

Meslek etiği kodları olarak adlandırılan bu ilkeler sayesinde, bireyler çalışırken nasıl davranacaklarını bilirler, kişisel tercihlerine göre hareket etmezler, meslektaşları ile rekabet düzeyleri belirlidir, meslek ilkelerini ihlal eden bireyler kolaylıkla fark edilirler ve gerektiğinde meslekten dışlanırlar. Özellikle, gıda mühendisliği mesleğinde etik kuralların göz ardı edilmesiyle ortaya çıkan sorunlar insan sağlığını doğrudan etkilediğinden, bu konunun incelenmesi oldukça önemlidir.

Meslek mensubu bireyler, meslektaşları ve diğer çalışanlar ile ilişkilerini göz önünde bulundurarak etik davranış sergilemek durumundadırlar. Bu süreçte bireyi

etik davranışa yönlendiren en önemli unsur etik davranma niyetidir. Etik davranma niyetine etki eden faktörlerin belirlenmesi ile bireyleri bu yönlü davranışa özendirmek için gerekli koşullar oluşturulabilmektedir. Etik davranma niyetinin bilimsel açıdan kapsamlı bir şekilde incelenmesi, niyete etki eden faktörlerin belirlenebilmesini sağlayacaktır. Böylece; gıda mühendislerine, gıda işletmesi sahiplerine ve yöneticilerine, gıda mühendislerini yetiştiren ve rehberlik eden akademisyenlere, ilgili kurum ve kuruluşlara yeni bir bakış açısı getirilerek, etik davranışın özendirileceği düşünülmektedir.

Etik dışı davranışın önüne geçilmesi için ortaya çıkmasına neden olan unsurlar detaylı şekilde ortaya konmalı ve çözüme kavuşturulmalıdır. İşletmelerde periyodik etik kontrollerin gerçekleştirilmesi, etik rehberliklerin ön plana çıkartılması, etik dışı ve yasal olmayan davranışların ceza süresi ve büyüklüğünün artırılması ve kritik kararlar alınırken etik yaklaşımın zorunlu kılınması gerekmektedir. Her meslek grubu için mesleki etik kodları oluşturup geliştirilmeli, olumlu davranışları artırmak ve cesaretlendirmek için etik davranış ödüllendirilmelidir.

Bu çalışmada davranışa yönelik tutumlar, sosyal ve ahlaki normlar, kontrol yetkisi ve yasal koşullar gibi bazı unsurların gıda mühendislerinin etik davranma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma modeli olarak Ajzen (1991) tarafından ortaya konulan Planlı Davranış Teorisi (Theory of Planned Behavior) modeli, araştırma amaçları doğrultusunda uyarlanarak kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde etik, meslek etiği, gıda mühendisliğinde meslek etiği, etik davranma niyetine etki eden çeşitli faktörler ve Planlı Davranış Teorisi kavramlarından bahsedilmekte, bu kavramlarla ilgili literatür bilgilerine ve örnek çalışmalara yer verilmekte, ayrıca etik davranma niyetinin Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde incelendiği çalışmalardan bahsedilmektedir.

İkinci bölümde araştırmanın amacı, evreni ve örneklem seçimi, verilere ulaşmada izlenen yöntem ve çalışmanın sınırlılıkları, araştırmada kullanılan anket ve ölçekler, araştırmanın modeli ve oluşturulan hipotezlerden bahsedilmekte,

araştırmada kullanılan istatistiki analizlere ve araştırmanın bulgularına yer verilmektedir.

Son bölümde ise araştırma ile elde edilen sonuçlar tartışılmakta, yorumlanmakta ve gelecekteki araştırmacılara yol gösterebilecek öneriler sunulmaktadır.

1. TEORİK ARKA PLAN

Bu bölümde tez çalışmasında yer alan etik, meslek etiği, gıda mühendisliğinde meslek etiği, etik davranma niyetine etki eden faktörler ve Planlı Davranış Teorisi gibi temel kavramların tanımları yapılmakta, Planlı Davranış Teorisi'nin etik davranma niyetinin ortaya konulması için neden uygun bir model olduğu üzerinde durulmakta ve daha önceki yıllarda yapılan çalışmalardan örneklerle model desteklenmeye çalışılmaktadır.

1.1. Etik

Belirli bir sosyal gruba ve topluma dahil olan bireyler, her zaman diğer bireylerle ilişki içerisinde bulunmaktadırlar. İnsan ilişkilerinin var olduğu her ortamda etik sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle insan ilişkilerinin düzenlenmesi için öncelikle etik kavramı anlaşılmalıdır.

Etik ve ahlak kavramları çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da farklı anlamlar taşımaktadırlar. Ahlak kelimesi Latince'deki 'moral' kelimesine karşılık gelmektedir. Ahlak kavramı toplumlar arasında değişiklik gösterebilmekte, bir toplum içerisindeki bireylerin arasında da ahlaki değerler açısından farklılıklar görülebilmektedir. Bireyler dini inançlarına, etnik kökenlerine, cinsel kimliklerine ve değer yargılarına dayanarak neyin ahlaklı olduğuna kendileri karar verirler. Bu yönüyle ahlak kavramı görel bir kavramdır (Pehlivan Aydın, 2002).

Ahlak kelimesi bireylerin kendi aralarında uyması gereken manevi kuralları, değerleri ve ilkeleri içermektedir. Ahlak, toplumun bir karaktere veya davranışa doğru ya da yanlış olarak bakış açısını ifade etmektedir. Ahlak gücünü bireyin vicdanından alır. İlişkilerinde vicdan muhakemesi ile hareket eden birey, diğer bireyler ile uyum içerisinde olma ve sağlıklı ilişkiler kurma şansı elde etmektedir. İçinden gelen sesi yani vicdanının sesini dinleyen birey, doğru ve yanlış ayırt edip doğru kararlar verebilmektedir. Toplum içerisinde belirli bir düzen kurulması ve devam ettirilmesi için bireylerin belirli ahlak kurallarına uygun davranmaları gerekmektedir.

Pieper'a göre ahlak kavramı kısmen doğal olarak oluşmuş, kısmen uzlaşım ile belirlenmiş, kısmen de geleneklerle aktarılmış kabullenme süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan düzen ve kural sistemlerini kapsamaktadır (Aliyev, 2010). Ahlak tarihsel olarak değişmektedir. Yalnızca gruptan gruba, ülkeden ülkeye, kültürden kültüre farklılaşmakla kalmaz; bireylerin zaman içerisinde kültürel, sosyo-ekonomik, siyasal, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle değişen bakış açısıyla da değişime uğrar.

Ahlak kavramı, toplum içerisinde süregelen gelenek ve görenekler içerisinde yapılması istenilen ve uygun görülen, belirli bir yaptırım gücü olan, uygulanmadığında toplum tarafından kınanan ve sosyal açıdan cezalandırılan davranışlar veya normlardır (Sağır, 2006). Bireylerin davranışlarına yönelik olarak neyin doğru veya yanlış, iyi veya kötü olduğu konusunda standartlar belirleyen, bireylere ve gruplara davranışları konusunda rehberlik eden ilkeler bütünüdür.

Etik kelimesi ise, Yunanca'da karakter, gelenek ve görenek anlamına gelen 'ethos' kelimesinden türetilen 'ethics' kelimesinin karşılığıdır. Ayrıca Latince'de 'ethicus' iyunin tercih edilmesi anlamına gelmektedir (ILO, 2009). Etik kavramı, bireylere ait değerlerin ve ahlak kurallarının incelenmesi ile ortaya çıkmıştır ve soyut bir kavramdır. Etik, bireyin davranışlarının altında yatan ahlaki yargıları analiz eden bir disiplindir. Etiği, bir bireyin sahip olduğu değer, ahlak ve inançlara dayanan eylemlerin gerçekleştirilmesine karar verme süreci olarak da tanımlayabiliriz. Etik yaptığımız tercihler ve gerçekleştirdiğimiz davranışlarla ilgilidir. Bireyin veya grubun davranışlarını etkileyen ahlaki prensiplerdir.

Etik belirli bir durumun varlığında birbirleriyle çatışan değerlerle ilgilidir. İnsanların töresel ya da ahlaksal ilişkilerini, davranış biçimlerini ve görüşlerini araştıran bir felsefe dalıdır (Şenel Tekin, 2009:2). Etiğin ilgi alanı, ahlaki tutumların ardında yatan yargıları ele alarak insanın bütün davranışlarının temelini araştırılmasıdır. Etiğin araştırma konusu ahlaktır. Etik, ahlakın kuramsal yanıyla ilgilenir, insanın bireysel ve toplumsal ilişkilerini nasıl yönlendirmesi gerektiğini, iyi ve kötüyü belirleyecek ölçütlerin neler olabileceğini inceleyen bilim dalıdır.

Bireyler yaşamak için birbirlerine gereksinim duyarlar. Bunun için de herkesin üzerinde anlaştığı bir ortak değerler sistemine ihtiyaç vardır. Bu değerler toplumsal yaşama temel oluşturan etik değerlerdir. Tüm bireyler birbirleri ile çatışmalar dahi etik değerler toplumu bir bütün halinde tutmaya olanak sağlar. Hiçbir birey etik değerlere karşı çıkamaz, örneğin hiç kimse dürüstlük dururken sahtekarlığı ve yalancılığı öneremez, adalet yerine haksızlığı savunamaz. Ancak bireyler uygunsuz davranışlarını etik değerlere uygunmuş gibi gösterme eğilimindedirler (Şenel Tekin, 2009).

Etik ilkeler bütün toplumlarda geçerli olan, görelî olmayan ilkelere dir. Örneğin rüşvet almamak çalışan her bireyin uyması gereken, kabul görmüş bir etik ilkedir ve bu konuda toplumlar arasında farklılıklar mevcut değildir.

Etik belirli bir konu ile ilgili yazılı kuralları içermelidir. Örneğin; tıp etiği, hukuk etiği vb. ilkeleri bireylere değil evrensel kabul gören kavramlara dayalı olarak geliştirilirler (Küçükkaraduman, 2006:6).

Etik, bireylerin toplum içerisinde çelişen istek ve ihtiyaçlarını çözümlenecek ilkelerin belirlenmesi üzerine odaklanmaktadır (Pehlivan Aydın, 2002). Bu istek ve ihtiyaçlar bireyin huzur ve mutluluğu, toplum yaşantısının inşası ve devamlılığı ile ilgilidir. Etik, din ve hukuk düzenlemeleri olmazsa toplum yaşantısı mümkün olmaz ve bireyler bir arada yaşayamazlar. İyi ve kötü hakkında ortak bir anlayış bulunmazsa, toplum içerisindeki bireyler arasında düzen ve huzur yerini kargaşaya ve huzursuzluğa bırakır (Aliyev, 2010). Toplumsal yaşamda etik sorunlar, bireyin bilinçli ve amaçlı olarak ortaya koyduğu tüm eylemleri kapsamakta ve bireylerin hergün yüz yüze geldiği, hiç kimsenin kaçınamayacağı, dışında kalamayacağı toplumsal boyutlu sorunlardır (TMMOB, 2006;19).

Etik, bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemek için konmuş kurallar bütünüdür. Bireyler arasında iyi ilişkilerin kurulmasını ve devam ettirilmesini sağlayan bir değer sistemidir (Aliyev, 2010). Bireylerin yaşadıkları toplum tarafından kabul görmüş etik değerlere saygılı olması gerekmektedir. Etik, bireyin subjektif olarak inandığı kurallar değil, o toplum tarafından benimsenen ve paylaşılan değer yargılarıdır. Etik

değerler bireyleri bir araya getirip toplum yapmaya, aynı zamanda insanların bireyselliğine de saygı gösterilmesini sağlamaya olanak sağlar. Etik değerlerine sahip çıkamayan toplumların sosyal birlikteliği devam ettirme şansı olmaz.

Etik birey; popüler olmasalar da prensiplerine bağlı kalmalı, farkındalığı yüksek olmalı, önyargılı olmamalı, kişisel çıkar kaygısı ile hareket etmemeli, etik dışı davranışla karşılaştığında hızlıca müdahale edebilmeli, saygılı, açık, dürüst, sorumlu, açıksözlü, nezaketli, açık fikirli, akıllı ve işinin ehli olmalıdır.

Etik; insan ilişkilerinde, toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik, yasal, bilimsel, teknolojik vb. tüm alanlarda bireyin tutum, davranış ve kararlarında belirleyici olan, hiç kimsenin kendini tam anlamıyla dışında tutamayacağı ilke ve değerler bütünüdür (Elgin, 2006:12).

Etik değerlendirmeler neyin doğru, yasal, erdemli, adil, haklı, sosyal ve kültürel açıdan kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Saygı, dürüstlük, özgürlük, rekabet, objektiflik, özen gösterme ile kaliteli müşteri hizmeti iyi birer etik prensip örnekleridirler. Etik ilkeler uzun süreçler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Zaman içerisinde doğruluğu tartışılarak belirlenen etik ilkelere bağlı olarak yasal kurallar oluşturulmakta ve etik sorunların çözülmesi sağlanmaktadır.

Bir davranışı değerlendirirken ilk önce onun etik ilkelerle çelişip çelişmediği göz önüne alınır, dolayısıyla bireyden beklenen öncelikli olarak etik kurallara uymasındır. Çünkü bir grubun ya da toplumun üyesi olmak, o gruba ya da topluma ait olan ahlaki düşünce yapısını kabul etmekten geçer. Örneğin; toplumun bireyelerine saygı göstermek, farklı düşüncelere hoşgörülü yaklaşmak, bireyelerin eşit olduğunun bilincinde olmak, adaletli olmak vb.

Bireyelerin karşılıklı etkileşimleri sırasında birbirlerinin haklarına saygı göstermesi etik davranış şeklinde ifade edilmektedir (Aliyev, 2010). Etik davranışlarla ilgili ilkelere dayalı yargılar genellikle din ve felsefi düşünceden, kültürel değerlerden, yasalardan ve insan vicdanından kaynaklanmaktadır.

Etik davranış, etik karar verme sürecinde etik prensiplere uymak şeklinde değerlendirilebilir. Etik sorunların ortaya çıkışından, çözüm olabilecek alternatiflerin belirlenmesine, alternatiflerin arasından doğru seçimin yapılmasına ve geçerli, etkin ve yeterli alternatifin uygulanmasına kadar olan süreçte bireyler etik değerlendirmelere saygılı ve uyumlu yaklaşmak durumundadırlar. Etik karar verme, bir davranışın çeşitli yollarını ve/veya sonuçlarını etik ilkelere uygun olarak sistematik şekilde göz önüne alarak ve değerlendirerek seçim yapma sürecidir (Özdemir, 2009:132). Etik karar verme sürecinde, olası seçenekler arasında değerlendirmeler yapılır, etik ilkelerle tutarlı olan seçenek tercih edilir.

Birey yapısı gereği, kendi istekleri doğrultusunda diğer bireyler ile görüş birliği içerisinde olamayabilir, çelişir, değişik kararlar ve tepkiler verebilir (Akbaba ve Erenler, 2011:449). Bireyler karar verme sürecinde her zaman etik çerçeveler içerisinde karar verememektedirler. Bir birey kişisel çıkarları doğrultusunda, diğer bireylerin hedeflerini gerçekleştirmelerine engel olacak bir davranışta bulunduğu, söz konusu davranış etik dışı olarak tanımlanır (Kuo ve Hsu, 2001). Bireyin etik sorunlarla karşılaştığında verdiği karar, başka bireylerin yarar veya zarar görüp görmeyeceklerini ve onların niyetlerini de değerlendirerek alınmış bir karar olmalıdır. Önemli olan bireyin kendi çıkarlarına ters bir durumla karşı karşıya kaldığında bile diğerlerinin de çıkarlarını dikkate alacak davranışa yönelmesidir (Sağır, 2006:88).

Sosyal ve kültürel hayat içerisinde yer alan etik ilkeler, toplum tarafından benimsenen olumlu davranış biçimleriyle yerleşmektedir. Dolayısıyla bireyin etik sorumluluğu ile etik davranışa yönelmesi toplumsal hayat içerisinde bireyin kendisine ve diğer bireylere verdiği değer bir göstergesidir. Bu değer bireyleri huzurlu ve mutlu bir biçimde bir arada tutmaktadır.

1.1.1. İş Etiği

Etik felsefenin bir dalı olarak başlamış, ancak günümüzde din, muhasebe, finans, hukuk, yönetim, politika, ilaç ve gıda sektörü gibi birçok disipline ve meslek hayatına yarar sağlayan bir kavram haline gelmiştir.

Son yıllarda iş yaşamında gerçekleşen hile ve aldatmaca içeren birçok olay örgütleri olumsuz etkilemiş, meslek etiğinin ve sosyal sorumluluk bilincinin örgütlerde ve çalışanlarda içselleştirilmesini zorunlu kılmıştır (Ferrell vd., 2011:4). Birçok örgüt iş etiğinin önemini kavrayarak, etik prensipler oluşturmaya rağmen; kişisel kazanımlar ve örgütsel performansın artışı gibi sonuçları elde etmek için bireylerin ve grupların etik dışı davranışta buldukları da görülmektedir (ERC, 2011; Pinto vd., 2008). Birçok çalışan işyerlerinde çıkar çatışmaları, cinsel ve psikolojik taciz, finansal kaynakların yersiz kullanımı, adam kayırma, mobbing, yolsuzluk, yetki istismarı ve haksız yere yapılan işten çıkarmalar gibi etik dışı davranışlarla karşılaşmaktadır. İş yaşamında ortaya çıkan etik sorunlar örgüt imajını zedelemekte ve toplumun örgüte olan güveninin kaybolmasına neden olmaktadır. Böylece örgütler zaman içerisinde çalışanların verimliliğinde ve yaratıcılığında düşüşler, örgütsel bağlılıkta azalma, işe devam problemleri, zamansız çalışan kaybı ve yüksek işgücü devir oranı ile karşı karşıya kalmaktadır (Demirtaş, 2008).

Sonuçları ve giderek yaygınlaştığı göz önünde bulundurulduğunda etik dışı davranış, yöneticilerin üstesinden gelmek için ciddi çaba sarf etmeleri gereken bir unsur haline gelmiştir (Giacalone ve Thompson, 2006). Etik değerleri benimsemiş bireylerle çalışmak ve etik bilincin geliştiği bir iş ortamı hazırlamak, işyerindeki uygunsuz davranışları ortadan kaldırmak için atılması gereken öncelikli adımlardan biridir.

Örgütlerin etik ilkelere önem verdiklerini, yasa dışı davranışlardan uzak durduklarını, çalışanlarına ve müşterilerine saygılı olduklarını göstermeleri, itibarı yüksek olan işletmeler olarak algılanmalarına yol açmaktadır (Stevens ve Brownell, 2000). Ayrıca etik prensiplere bağlı işletmeler çalışanların, yatırımcıların ve müşterilerin sadakatini, güvenini ve memnuniyetini kazanmaktadır. Bazı araştırmalar yöneticilerin, örgütlerde etik değerleri ve dürüstlüğü destekleyecek uygulamaları ve davranışları sergileyen birimlerin, örgütün performansına değer kattıklarını fark ettiklerini göstermektedir (Menzel, 2005:16-48).

Örgüt bünyesinde çalışan herkesin yararına kararlar alınması, örgütün gereksinimlerinin yanında çalışan bireylerin de gereksinimlerinin karşılanması, örgüt

içerisindeki çatışmaların herkesi memnun edecek şekilde çözümlenmesi, sorumluluk ve yetkilerin adil paylaşımı, çalışanların emeğinin karşılığını alması ve değerlerinin bilinmesi, tüm çalışanlara tarafsız yaklaşılması ve kaynakların doğru ve yerinde kullanımı üst yönetimin sorumluluğundadır. Bu görev yerine getirilirken ortaya çıkan sorunların etik ilkeler çerçevesinde çözümlenmesi çok önemlidir (Pehlivan Aydın, 2002).

Toplumun geliştirdiği etik ilkeler örgütler için de belirleyicidir (Demirtaş, 2008:4). Etik, toplumdaki bireylerin davranışlarını yönlendiren kurallar ve standartlar bütünü olduğuna göre örgütler ve meslek sahibi bireyler için de geçerli olan ilkelere dir. Dolayısıyla etiğin bir alanı olan iş etiğini, iş hayatındaki davranışlara yön veren ve rehberlik eden etik kurallar ve standartlar olarak tanımlayabiliriz. Diğer bir tanımla iş etiği, uyumlu ve dengeli bir toplum yaratmak için dürüstlük ve adalet kavramları ile ekonomik faaliyetlerin bağdaştırılarak gerçekleştirilmesini inceleyen bir disiplindir (Aliyev, 2010).

1.1.2. Meslek Etiği

İş etiğinin bir alt dalı olan meslek etiğinin tanımını yapmadan önce meslek kavramından bahsetmek gerekir. Meslek, bireysel ve toplumsal yaşam için zorunlu bir işbölümü ve temel gereksinimleri karşılama ile ilgili bir uğraş alanıdır (Özbek, 2003). Toplum içerisinde meslek olarak kabul görmüş bir iş dalı toplumsal açıdan bir ihtiyacı karşılar, başkalarının yararına dayanır, eğitimle kazanılan bilgi ve becerilere dayanır, kazanç elde edilir. Bir işin meslek olarak sayılabilmesi için, işi yapabilmek için belirli bir akademik eğitimden ve ihtisaslaşma, ayrıca üyelerini denetleyen, mesleki uygulamalar için standartlar geliştiren ve uyulmasını sağlayan meslek örgütünü gerektirmektedir (TUSİAD, 2009:37). Meslek mensubunun o işe ait bilgi ve becerisinin yanında doğru iş alışkanlıkları ve tutumlarına da sahip olması gerekmektedir. Yani bir meslekte bilgi ve beceriler kadar mesleki değerlerin ve etik ilkelerin de tanımlanmış olması gerekmektedir (Pehlivan Aydın, 2002).

Meslek etiği çeşitli mesleklerin ahlaklarını konu edinir (Kurtulan, 2007). Meslekleri veya görevleri olan bireylere uygulanan davranış standartlarıdır. Bir mesleğe giren birey o mesleğin gerektirdiği etik yükümlülükleri de üzerine

almaktadır. Bu yükümlülüklerle bağı çalışan meslek mensupları toplumun güvenini kazanır, etik yükümlülüklerle bağı çalışmayanlar toplumun güvenini kaybederler ve saygınlıklarını yitirirler.

Meslek etiğı, toplumda kabul görmüş ahlaki değerler ve kurallar çerçevesinde her türlü faaliyet ve davranışa yön verecek ahlaki yargıların geliştirilmesi ve uygulanması biçimidir (Atlığ, 2006:5). Meslek sahibi bir bireyin mesleki, sosyal ve örgütsel prensipleri veya davranış kurallarını gözlemlerken; doğru veya yanlış, adil veya adil olmayan, yasal veya yasa dışı, haklı veya haksız bir davranışa kalkışıp kalkışmayacağı ile ilgilendir. Bireyler çalışırken karar verme aşamasına geldiklerinde, en uygun kararı vermek için etik prensipleri kullanarak çeşitli alternatif davranışlar içerisinde seçim yapmak durumundadırlar.

Diğer bir tanımla, bir meslek grubuna üye olan bireylerin, mesleklerini icra ederken nasıl davranacaklarını belirleyen, kişisel tercih ve davranışlarını sınırlayan, meslektaşlar arası rekabeti düzenleyen, mesleğin gerektirdiğı kuralları ihlal eden bireyleri diğerlerinden ayırt etmeye yarayan ve meslek ideallerini korumaya yönelten mesleki ilkeler meslek etiğı olarak adlandırılmaktadır (Pehlivan Aydın, 2002). Söz konusu mesleğe mensup olan bireylerin uyması gereken davranış kurallarıdır. Bu kurallara uyulduğunda meslektaşlar arasındaki haksız rekabetin önüne geçilmiş olur. Meslek etiğı ilkeleri evrenseldir, toplumlar ve o mesleğe mensup bireyler arasında farklılık göstermezler.

Meslek etiğı iş dünyasında etik davranışa yol gösteren ahlaki prensiplerin ve standartların bütünüdür. Meslek mensubu bireylerin yaptığı işe ahlaki açıdan bakan, bireylerin çoğu tarafından uyulan genel kurallardır (Özbek, 2003). Meslek üyelerinin kendi aralarındaki ve toplum ile olan ilişkilerini düzenler. Çalışanların ve örgütlerin yasaların dışında da müşterilerine, rakiplerine, çalışanlarına, topluma ve çevreye karşı olan etik yükümlülüklerinin olduğunun bir göstergesidir. Bireyler çalışırken aldıkları kararlardan yalnızca kendileri etkilenmezler, diğer çalışanlar, müşteriler, toplum, kısacası tüm paydaşlar alınan kararların sonuçlarından etkilenirler.

Bireyin değerleri mensubu olduğu mesleğin değerleri ve ilkeleri ile örtüşüyorsa meslek etiğinden söz edilebilir. Bireyin değerleri ve davranışlarının tutarlı olması, işine saygı duyması ve sorumluluğunun farkında olması meslek etiğine bağlı bir çalışan olduğunun göstergesidir (Sağır, 2006:100). Bireyler kendilerinden hizmet bekleyenlere yasaların ve meslek ilkelerinin doğrultusunda faydalı olacak şekilde faaliyette bulunmalıdırlar (Şenel Tekin, 2009:4). Bireyler açık sözlü, doğru, dürüst çalışmalı ve yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmemelidirler. Çalışırken elde ettikleri bilgileri kasten başkalarına zarar verecek şekilde kullanmamalıdırlar. İşlerini yaparken kendi mesleğinin önemini ve ciddiyetini karşı tarafa kabul ettirebilecek davranışlar sergilememelidirler. Meslektaşının hatasını gören birey konuyu meslek örgütüne aktarmalıdır (Seviğ, 2001).

Meslek mensubu bireylerin toplum içinde ve iş hayatında etik açıdan kabul edilebilir şekilde davranmaları beklenir, aksi takdirde o mesleğin toplumdaki saygınlığını yitirmesine yol açarlar. Bir mesleğin saygınlığının azalması, meslek mensubu bireylerin iş tatminini sağlayamamasına ve çalıştıkları örgütün olumsuz etkilenmesine yol açar (Özbek, 2003:2). Bir mesleğin ifasında bireyler meslek etiğine ne kadar bağlı kalırlarsa o meslek toplum gözünde o kadar saygı ve güven kazanır. Meslekte etik dışı davranışlar yapılan işe güveni ve saygıyı da azaltmaktadır (Şenel Tekin, 2009:3).

1.1.3. Meslek Etiği Kodları

Meslek etiği kurallar, prensipler ve iyi kültürel, yasal ve mesleki değerlerden oluşan mesleki davranış kodlarını içermektedir. Bu kodlara meslek etiği kodları denmektedir. Etik kodlar genel ilkeler olarak kabul edilen kurallar kümesidir (Pehlivan Aydın, 2002). Tüm meslek gruplarının bireylerce kabul edilmiş ve yazıya dökülmemiş veya yazılı olan bazı değer ve etik ilkeleri vardır, bireyler bu ilkelere uymak durumundadırlar. Önemli olan mesleğe mensup bireylerin mesleklerini geliştirmesi, meslek sahibi kişilerin arasında birlik ve beraberliğin sağlanması, belirli değerler ve etik ilkeler doğrultusunda çalışmalarının sağlanması, o mesleği toplumda saygın bir konuma getirmek ve toplumdaki her bireye faydalı olan bir meslek ortamı sağlanmasıdır.

Meslek etiği ilkeleri tüm meslek grupları için dürüstlük, yasallık, yeterlik, mesleki bağlılık ve güvenirlik gibi ortak ilkelerden ve meslek gruplarına özel ilkelerden oluşmaktadır. İyi ve doğru olarak kabul görmüş olan etik ilkeler bir araya getirilerek yazılı olan etik kodlar oluşturulmaktadır (Pehlivan Aydın, 2002:74). Bir meslek grubunda yer alan etik kodlara o mesleğin mensubu olan tüm bireylerin uyması gerekmektedir. Etik kodların ihlal edilmesi durumunda meslek birliği çeşitli yaptırımları uygulamakla yükümlüdür, gerektiğinde birey meslekten men edilebilmektedir.

Bir meslek etiği kodu, üyelerinin neden olabileceği bireysel otoritenin nlenmesine yardım eder ve meslek grubunda belli bir disiplin ortamı yaratılmasını sağlar. Disiplinli bir grupta hangi standartlara bağlı kalınacağı bellidir, denetim ve kontrol mekanizmaları işlevseldir, kurallara uymayanlar tespit edilerek cezai yaptırımlar uygulanır. Bunun sonucunda da güçlü, organize olmuş ve saygınlığı olan bir meslek grubu ortaya çıkar (Elgin, 2006).

Meslek etiği kodları, kişilerin birbirlerine ve örgüte bağlılık duygularının gelişmesini sağlar, hizmet ideallerinin korunmasına yardımcı olurlar. Meslek etiği kodları ile, meslek mensubu bireylerin kişisel değerlendirmeleri en aza indirilerek ortak görüş birliğine varılmış olur. Ayrıca etik kod, meslek mensubunda manevi yaptırım gücü oluşmasına yardımcı olmaktadır.

Etik ilkeler meslek mensuplarının oluşturdukları gruplar ve dernekler vb. kurumlar tarafından belirlenebilir. Etik ilkeler mesleğin ortak değerlerini belirler, meslek mensuplarının kendilerini değerlendirmelerine yardımcı olur, topluma sunacakları hizmetler için zemin hazırlar, etik sorunları çözmelerinde rehberlik eder ve etik davranış şeklini mesleki yaşamın bir parçası haline getirir (Kurtulan, 2007).

Meslek etiğinin iskeleti etik kodlardan oluşur. Etik kodlar mevcut mesleki değerlere uyum sağlaması konusunda üyelerini teşvik eder. Söz konusu kodlar etik değerlerle etkin işbirliği içinde olduklarında oldukça yararlıdırlar (şenel Tekin, 2009:2).

Etik kodların meslek mensuplarına ve örgütlere birçok yönden faydası bulunmaktadır (Gilman, 2005:8). Öncelikli olarak etik kodlar bireylerin belirli şekillerde davranması olasılığını artırmaktadır. Etik kodlara uyulması etik davranışın zararını azaltmaktadır. Örneğin devlet memuru olan bir bireyin kardeşinin kendisinden gizli bir bilgiyi istemesi durumunda; etik kodu olmadığında olay bireyin ahlaki tercihinin kalmıştır. Ancak etik kodu mevcutsa, devlet memurunun işini kaybetmesi ihtimali kodun varlığı ile hatırlatıldığından aile üyesine yardım etmeyerek doğru olanı yapması sağlanmış olur.

Ayrıca etik kodları bireyleri doğru sebepler için doğru şeyler yapmaya odaklar. Davranışlarının standartlara uygunluğu birey tarafından sıklıkla değerlendirilmeli ve etik davranışlar zamanla alışkanlık haline getirilmelidir. Etik kodları bireyin kendi ahlaki bağımsızlığını ortadan kaldırmaz veya bireyi aklamaz, belirli bir yönde davranmak için güçlü bir neden oluşturur. Etik kodları mesleki beyan görevi de görmektedir çünkü meslek mensubu bireylerin ahlaki standartlar üzerindeki belirli yorumlarını ifade etmektedirler. Etik kodlar belirli bir gruba veya mesleğe dahil olmanın saygınlığının hissedilmesini sağlarlar. Saygınlık bireylerin kendilerini birer meslek mensubu olarak görmelerinde güdüleyici olan, önemli etkenlerden biridir.

Dünya üzerinde birçok ülkede hazırlanmış ve uygulanmakta olan çeşitli meslek gruplarına ait etik kodları bulunmaktadır. Örneğin; Amerika'da AICPA – American Institute of CPAs (Amerika Mali Müşavirler Enstitüsü), RID – Registry of Interpreters for the Deaf (İşaret Dili Tercümanlığı Dairesi), ABA – American Bar Association (Amerikan Barosu) ve SOA - Society of Actuaries (Aktüerler Birliği), Kanada'da The Law Society of Upper Canada (Yukarı Kanada Barosu) ve The Canadian Bar Association (Kanada Barosu), İngiltere'de IFST – Institute of Food Science & Technology (Gıda Bilimi ve Teknolojisi Enstitüsü) ve NMC – Nursing and Midwifery Council (Hemşirelik ve Ebelik Konseyi), Avustralya'da ANMC – Australian Nursing and Midwifery Council (Avustralya Hemşirelik ve Ebelik Konseyi) ve Pharmaceutical Society of Australia (Avustralya Eczacılık Derneği), Güney Afrika'da SAICA – The South African Institute of Chartered Accountants

(Güney Afrika Yeminli Muhasebeciler Enstitüsü) tarafından yayınlanan meslek etiği kodları.

Ülkemizde etik kod olarak değerlendirilebilecek yazılı metinlere Deontoloji Tüzüğü, Hipokrat Andı, Hekimlik Meslek Etiği Kuralları, Florence Nightingale Andı, Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği, Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri, TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği) İş Ahlakı İlkeleri, TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) İç Denetçi Meslek Etik Kuralları, Türkiye İç Denetim Enstitüsü Etik Kuralları, TMMOB (Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği) Mesleki Davranış İlkeleri ve TEİD (Etik ve İtibar Derneği) Etik Kodu örnek verilebilir.

Türkiye’de etik üzerine çalışmalar yapan TEDMER (Türkiye Etik Değerler Merkezi Vakfı) ve TEİD (Etik ve İtibar Derneği) gibi kurumlar mevcuttur. TEDMER 21 Aralık 2001 tarihinde; Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yaşamını geliştirmiş ülkelerin standartlarına çıkartabilmek ve insanların refah seviyesini artırmak için, avukat, doktor, bankacı, mühendis, mimar, gazeteci, eğitimci, serbest muhasebeci vb. tüm mesleklerle ilgili mesleki etik ilkelerinin (etik kodlarının) araştırılması, değerlendirilmesi, geliştirilmesi, etik standartlarının ve ilkelerinin belirlenmesi, yurt çapında duyurulması, eğitiminin yapılması ve her türlü şirket, oda, dernek, vakıf, birlik, meclis, merkez, enstitü, kurum, kuruluş ve eğitim araştırma kurumlarına danışmanlık verilmesi amacı ile kurulmuştur (TEDMER, 2009). TEDMER’in kurucularının arasında bankacılık ve finans, bilgi teknolojileri, otomotiv, dayanıklı tüketim, ilaç, telekomünikasyon, dayanıksız tüketim, sağlık ve enerji gibi birçok sektörde Türkiye’nin önde gelen kuruluşları yer almışlardır.

TEDMER tarafından Türkiye’nin 500 büyük sanayi kuruluşunda görev alan üst düzey yöneticilere uygulanan bir anketle etik göstergeler elde edilmeye çalışılmıştır (TEDMER, 2007). Katılımcıların % 49’u Türk iş dünyasının etik bulmadıklarını, % 66,7’si firmasının/kurumunun yazılı iş etiği kuralları ve standartları bulunduğunu ve % 50’si bu etik kuralların uygulanmasına ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir.

TEİD, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve ilgili kanuni esaslara uygun olarak, toplumun tüm kesimlerine, etik ilkelerle ilgili çalışmalarını aktararak kamu yararının elde edilmesine katkıda bulunmak ve referans merkezi olmak, evrensel iş etiği ilkelerinin Türkiye’de toplumun her kesiminde benimsenmesi ve uygulanması için liderlik yapmak amacı ile kurulmuş olan bir dernektir ve iş etiği konusunda yapılan akademik çalışmalara destek veren gönüllü bir sivil çalışma grubu olan EBEN – European Business Ethics Network (Avrupa İş Etiği Ağı) üyesidir (TEİD, 2011).

Meslek uygulamalarında ahlaki yönden neyin doğru, neyin yanlış olduğunun, etik dışı davranışlara sebep olan faktörlerin meslek etiğinin anlaşılması için birçok araştırma yapılmıştır (Loeb, 1971; Carroll, 1975; Gorsuch ve Ortberg, 1983; Kidwell vd., 1987; Claypool vd., 1990, Randall ve Gibson, 1991; Ponemon, 1992; Barnett vd., 1996; Franzoni, 2000; Roman vd., 2002; Peace vd., 2003; Efebera vd., 2004; Cummings vd., 2009; Peterson vd., 2010; Benk vd., 2011).

1961 yılında Baumhart tarafından yürütülen bir araştırma; çalışanların hediyeler, bahşişler, rüşvet, farklı fiyat uygulamaları, aldatıcı reklamlar, adaletsiz maaş dağılımı, adaletsiz rekabet uygulamaları, müşterilerin aldatılması, fahiş fiyattan satış yapılması, çalışanlara adaletsiz davranılması ve işe alımlarda adam kayırma gibi kabul edilemez uygulamaları ortadan kaldırmak istediğini ortaya koymuştur (Dahlin, 2000:13). Aynı zamanda katılımcıların % 90’ı etik kodların geliştirilmesinin ve etik davranışla ilgili dini açıdan tavsiye alınmasının da çalışanlar için avantajlı olacağını belirtmişlerdir.

Carroll (1975) çalışmasında üst yönetimin önceliğinin yüksek performans olduğu, örgüt hedeflerine ulaşmak için çalışanların kişisel prensiplerinden vazgeçmeleri gerektiği ve dolayısıyla etik davranışın ikinci sırada olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. 1977 yılında yapılan bir araştırma sonucunda etik davranışın ödüllendirilmediği ve katılımcıların % 50’sinin amirlerinin istenilen sonuçlara ulaşıldığı müddetçe nasıl ulaşıldığını önemsemediklerini hissettikleri ortaya konmuştur (Dahlin, 2000:14). Ayrıca katılımcıların % 43’ü artan rekabet nedeniyle, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmek için ne yapılması gerekiyorsa yapacaklarını, bu nedenle de etik davranışın geri plana atıldığını dile getirmişlerdir.

Page (2003), Institute of Business Ethics (İş Etiği Enstitüsü) tarafından 1997-2001 yılları arasında 250 işletmeye yapılan kurumsal etik davranış konulu araştırmaya göre; etik kodları olan işletmelerin kullanılan sermayenin getirisi, piyasa katma değeri ve fiyat-kazanç oranı açısından diğer işletmelerden daha yüksek performans sergilediklerini belirtmiştir.

Ampofo (2004) iş hayatında etik davranışın öneminin küresel anlamda arttığını ve buna bağlı olarak örgütlerin karlılıklarında ciddi oranlarda artışlar olduğunu belirtmiştir. Jones USA TODAY'deki bir makalesinde, etiğin her zaman kazandırmadığını ancak yokluğunun her zaman kaybettirdiğini vurgulayarak etik davranışın zaman içerisindeki kazançlarının altını çizmiştir (Ampofo, 2004). Etik dışı davranışın önemli yordayıcılarını/sebeplerini bilmek bu sosyal problemin çözümlenmesinde iyi bir adım/başlangıç olabilir. Bu sayede iş hayatında karşılaşılan etik sorunlara bağlı işsizlik, emeklilik tazminatlarının kaybı, hapis, intihar ve iflaslar önenebilir.

Thomas ve diğ. (2004), iş hayatında etik davranışın stratejik liderliğinin göz ardı edilemeyeceğini ve yöneticilerin etik anlayışlarının çalışanları olumlu veya olumsuz davranışlara yönlendirebileceğini vurgulamışlardır. Yöneticiler işlerini şansa bırakmadan, etik düşüncenin ve davranışın işletme içerisinde bir rutin haline gelmesini sağlamalıdır.

1922 yılında Amerika'da kurulmuş olan Ethics Resource Center (Etik Değerler Merkezi), 1994 yılından itibaren her iki yılda bir gerçekleştirdiği National Business Ethics Survey (Ulusal Meslek Etiği Araştırması) ile bireylerin işyerinde etik kavramına bakış açılarını ve uyumlarını araştırmaktadır (ERC, 2011). 15-29 Eylül 2011 tarihleri arasında yapılan araştırmaya katılan 4.683 özel sektör çalışanından elde edilen bulgulara göre; işyerinde uygunsuz davranışlara şahit olan çalışanların oranı % 45'le diğer yılların gerisine düşmüştür, uygunsuz davranışları rapor edenlerin oranı % 65 ile diğer yılların üzerine çıkmıştır, çalışanların % 42'si işyerlerinde etik bilincinin geliştirilmesi için yapılan çalışmaların arttığını belirtmişlerdir. Ancak, uygunsuz davranışları rapor edenlerin % 22'si ardından tekrar benzer durumlara özellikle maruz bırakıldıklarını söylemişlerdir. Yaptığı işten ödün

vermesi için üzerinde baskı kurulduğunu hissedenden çalışanların oranı % 13'tür. Zayıf etik kültüre sahip işyerlerinin oranı iki sene önce % 35 iken, 2011 yılında % 42'ye yükselmiştir.

1.1.4. Gıda Mühendisliğinde Meslek Etiği

Gıda mühendisleri iş hayatında birçok etik sorunla karşı karşıya kalabilmektedir. Gıdanın insan sağlığına zarar vereceği bilgisine sahip olduklarında, bir yandan firmanın gizliliği, bir yandan da topluma olan temel sorumluluklarının yerine getirilmesi ikilemini yaşayabilirler (Boyacıoğlu, 2011). Ayrıca işverenin kendilerinden almalarını istedikleri bir karar meslektaşlarının kariyerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bazen örgüt yönetimi gıda mühendislerinin bilimsel gerçeklere ters düşecek kararlar almaları ve buna göre davranmaları için baskıda bulunabilir. Danışmanlık yapan gıda mühendisleri birbirlerine rakip olan örgütlere danışmanlık yaptıklarında zor durumda kalabilirler.

Ayrıca gıda mühendisleri üretim sırasında sağlanan hijyenik koşullardaki aksaklıklar nedeniyle gıda güvenliği ile karşı karşıya kalabilirler. Bu hijyenik sorunlar personelden kaynaklanabileceği gibi hammaddeden ve kullanılan ekipmanlardan da kaynaklanabilir. Üretim sürecinde işverenin veya yöneticilerin talep edebileceği gıda katkı maddelerinin uygunsuz kullanımı, taklit gıda üretimi, gıda tağşişi ve uygunsuz hammadde kullanımı gibi birçok hususta gıda mühendisleri işverenlerle ve yöneticilerle çatışmalar yaşayabilirler.

Bir bireyin yaşam kalitesi için en önemli konulardan biri olan gıdanın üretiminde en büyük sorumluluk gıda mühendislerine aittir. Gıdanın insan sağlığı ile yakın ilgisi, gıda mühendislerinin görüş ayrılıklarına yol açmayacak şekilde ortak karar vermesini ve hareket etmesini gerektirmektedir. Hammaddeden son ürüne kadar gelişen tüm üretim sürecinde gıda mühendisi etik davranma sorumluluğu bilinciyle hareket etmelidir. Gıda mühendisinin etik davranma yükümlülüğü yalnızca üretim prosesi boyunca değil, çevrenin ve doğal kaynakların korunması gerekliliği, modern teknolojinin kullanımının yarattığı sorunlar, işletmenin kar amacı ile yürüttüğü uygulamaların bazı yerlerde gıda güvenliğinin ve beslenme faktörlerinin önüne geçmesi gibi gıda bağlantılı sorunlar karşısında da devam etmektedir.

Toplumdaki bireylerin tüketeceği gıdaların bütünlüğü ve kalitesi tartışılmayacak şekilde en üst seviyede olmalıdır. Bu nedenle gıda mühendisleri mesleklerini icra ederken belirlenmiş olan meslek etiği kodlarına uygun davranmak durumundadırlar.

İngiltere’de kurulmuş olan IFST – Institute of Food Science & Technology (Gıda Bilimi ve Teknolojisi Enstitüsü), güvenli, sağlıklı, besin değeri yüksek ve ekonomik özellikte gıdanın üretilmesi için gerekli olan tedarik, üretim ve dağıtım koşullarının sağlanması sırasında çevrenin korunması, hayvan refahı ve tüketicinin haklarının gözetilmesinin de göz önünde bulundurulması için kamu yararına çalışmalar yürütmektedir (IFST, 2009). Enstitü gıda bilimi ve teknolojisinde çalışan tüm profesyonellere yayınlamış olduğu mesleki etik kodları (Ek 1) ile yol göstermektedir. Ayrıca Enstitü bu mesleki etik kodlarına ilave olarak; gıdanın bütünlüğü, medya ile ilişkiler, bilginin gizliliği, meslek etiği çatışmaları, astlara yönelik sorumluluklar, bilimsel konular ve gıda promosyonu, öğrencilere karşı sorumluluklar, çevreye karşı sorumluluklar, üyelerin mesleki menfaatleri ve mesleğe karşı sorumluluk başlıklarını içeren mesleki davranış ilkelerini de yayınlamıştır.

Ülkemizde gıda mühendisliği mesleğine ait yayınlanmış etik kodlar bulunmamaktadır, ancak tüm gıda mühendisleri 2004 yılında 38. Olağan Genel Kurul’da kabul edilen TMMOB Mesleki Davranış İlkeleri’ne (Ek 2) uygun hareket etmek durumundadırlar. 21-22 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen ‘4. Gıda Mühendisliği Koordinasyon Kurulu Toplantısı’nda TMMOB Gıda Mühendisleri Odası tarafından bir komisyon oluşturularak etik kodların hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır. Gıda mühendisliği etik kodlarının yazılı hale getirilmesi ile ülkemizde gıda mühendisliği mesleğine mensup olan bireyler için ortak çalışma ilkeleri belirlenmiş olacaktır.

1.1.5. Etik Davranma Niyetine Etki Eden Faktörler

Bireylerin etik sorunlarla nasıl başa çıkacağına çözüm yolu bulunması ancak bireyin etik karar verme noktasına nasıl geldiğinin ve nelerden etkilendiğinin ortaya konması ile mümkün olabilir. Bu nedenle öncelikle bireyi etik davranışa iten unsurlar ve bu unsurların davranış üzerindeki etkileri belirlenmelidir.

Önceki yıllarda yapılmış olan etik, meslek etiği, etik karar verme ve etik davranışa yönelik çalışmalar incelendiğinde, bireyin etik davranışa yönelmesine etki eden bazı faktörler ortaya konmuştur (Gorsuch ve Ortberg, 1983; Shimp ve Kavas, 1984; Dubinsky ve Loken, 1989; Randall ve Gibson, 1991; Madden vd., 1992; Vallerand vd., 1992; Kurland, 1996; Loch ve Conger, 1996; Gibson ve Frakes, 1997; Taylor ve Todd, 1997; Chang, 1998; Dahlin, 2000; Kuo ve Hsu, 2001; Erten, 2002; Peace vd., 2003; Leonard vd., 2004; Efebera vd., 2004; Carpenter ve Reimers, 2005; Cronan ve Douglas, 2006; Chatterjee, 2008; Chen vd., 2009; Cohen vd., 2010; Benk vd., 2011; Yoon, 2011). Bunlar; bireyin davranışa yönelik tutumları, bireyin içerisinde bulunduğu sosyal ortamın birey üzerindeki etkileri, bireyin yaşadığı toplumun yapısına bağlı olan ve kişisel anlamda içselleştirdiği ahlaki normlar, etik davranışın gerçekleştirilebilmesi için bireyin sahip olduğu kontrol yetkisi, birey etik dışı davrandığında fark edilme olasılığı ve davranışı sonrasında alacağı cezanın büyüklüğüdür.

1.1.5.1. Davranışa Yönelik Tutumlar

Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir (Kağıtçıbaşı, 2006:102). Tutumlar bireylerin yöneldikleri objeye (tutum nesnesi) ait düşünce, duygu ve davranışları ile ilgili kişisel değerlendirmeleridir. Her obje bir tutum konusu olabilir, ancak o objenin bireyin gözünde psikolojik bir değerinin olması gereklidir (Can vd., 2006:82).

Davranışa yönelik tutumu doğrudan gözlemlemek mümkün değildir, bireylerin davranışlarını gözlemleyerek o davranışa yönelik nasıl bir tutum geliştirdiklerini anlamak mümkün olabilmektedir. Örneğin, A markalı bir ürün grubundan ürün satın alıp memnun kalan bir tüketici, ürün grubundaki diğer ürünlerden birine ihtiyaç duyduğunda A markasına yönelecektir. Birey A markalı diğer ürünü satın aldığı anda A markasına karşı olumlu bir tutum geliştirdiğini söylememiz mümkün olmaktadır.

Bireyin davranışa yönelik tutumlarının genellikle etik davranışın ve etik davranma niyetinin en iyi yordayıcısı olduğunu ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (Ferrell ve Gresham, 1985; Hunt ve Vitell, 1986; Trevino, 1986; Dubinsky

ve Loken, 1989; Beck ve Ajzen, 1991; Randall ve Gibson, 1991; Boldero, 1995; Taylor ve Todd, 1997; Peace vd., 2003; Buchan, 2005; Cronan ve Douglas, 2006; Cohen, 2010). Tutumların etik davranış açısından önemli olmasının nedeni, iletişim ve ikna etme gibi yaklaşımlarla değiştirilebilir olmalarıdır. Bireylerin bu yöndeki tutumları değiştirilebilirse, etik dışı davranışların önüne geçilmesi de mümkün olabilir.

Honkanen ve diğ. (2006) organik gıda ürünü seçiminde bireylerin etik dürtülerinin rolünü inceledikleri araştırmalarında, 1283 Norveçli yetişkine anket uygulayarak organik gıda tüketme niyeti, etik gıda seçimi dürtüleri ve tutumlar arasındaki ilişkileri ölçmüşlerdir. Ankette ekolojik, politik ve dini dürtüler ölçek olarak kullanılmış ve tutumları etkiledikleri varsayılmıştır. Sonuçlar tutumların büyüklüğüyle orantılı olarak organik gıda tüketme niyetlerinin de arttığını desteklemektedir.

Beltramini ve diğ. (1984) ve Peterson ve diğ. (1991) geleceğin yöneticileri olacak üniversite öğrencilerinin etik davranışla ilgili tutumlarını çalışmalarında, öğrencilerin etik konulara duyarlı oldukları sonucuna varmışlardır. 1990larda 1980li yıllara göre etik standartlar toplumun ve iş hayatının ihtiyaçlarını daha çok karşılamıştır ve iş hayatında etik kavramının öneminin artacağına dair görüşler çoğalmıştır.

1.1.5.2. Sosyal Normlar

Sosyal etkileşimlerde davranış yalnızca bireyin kontrolünde olmayabilir, birey için önem arz eden diğer bireylerin düşünceleri ve tutumları gibi dışsal faktörlerden de etkilenmektedir. İnsan sosyal bir varlıktır ve sosyal bir çevrede yaşamaktadır, dolayısıyla birey sosyal davranışlar sergilemektedir. Sosyal ortam içerisinde kabul görme dürtüsü ile hareket eden birey, değer verdiği diğer bireyler ile uyum içerisinde davranır. Örneğin bir çocuk arkadaşlarıyla sohbet ederken çok beğendiklerini söyledikleri bir kitabı gerçekten beğenmediğini söylemekten kaçınır, çünkü arkadaşları tarafından kabul görme ihtiyacındadır.

Yapılan çalışmalarda bireylerin aksini düşünseler de çoğunluğa veya değer verdiği bireylere uyum sağlama yönünde davranış sergiledikleri görülmüştür. Sherif tarafından laboratuvar ortamında yapılan bir araştırma ile bireylerin bir göz yanılması ile ilgili sorulan sorulara yalnızken farklı cevap verdikleri, grup oluşturduklarında ise kendi cevaplarından vazgeçerek gruba uyum sağladıkları gözlenmiştir. Bireyler grup oluşturduklarında çok daha kolay şekilde ortak bir norm (kural) oluşturmuşlardır. Asch tarafından yapılan başka bir araştırmada denek hariç tüm bireyler araştırmanın bir parçası olduklarından ilk sorulara doğru cevap vererek önce deneğin güvenini kazanmışlardır. Daha sonraki sorulara yanlış cevaplar verdiklerinde denek, cevapların yanlış olduğunun farkında olmasına rağmen gruba aynı yönde cevap vermiştir (Kağıtçıbaşı, 2006:69-71).

İlk araştırmada birey grubun fikrine doğru olduğuna inandığı için uyum sağlamaktadır ancak ikinci araştırmada birey grubun fikrine doğru olmamasına rağmen uymaktadır. Dolayısıyla birey bir konu hakkında doğru bilgiye sahip olsa da olmasa da, grup tarafından kabul görmek için gruba uyum sağlayabilmektedir.

Bireylerin davranışlarını bir düzene oturtmak için toplum tarafından geliştirilen sosyal normlar, genellikle neyin doğru veya yanlış olduğuna dair sosyal açıdan paylaşılan kurallardır (Arvola vd., 2008:444). Sosyal normlar diğerlerine uyma, diğerlerini onaylama ve diğerleri ne yaparsa onu yapma isteğidir. Bu normlar çocuklukta öğrenilmeye başlanır ve zaman içerisinde içselleştirilir. Bireyler kendi tutum, değer ve normlarını bağlı buldukları sosyal gruptan (aile, arkadaşlar, iş arkadaşları, meslektaşlar vb.) öğrenirler. Zaman içerisinde bireyin kendisi ve onunla aynı normlara uyan bireyler sosyal bir grup oluştururlar.

Bireyin belirli bir davranışa yönelik tutumları kendisi için önemli olan diğer bireylerden etkilendiğinden, sosyal normlar niyeti de etkilemektedir (Bommer vd., 1987; Kreie ve Cronan, 1999). Diğer bireylerin, istenen davranış gerçekleştiğinde ödüllendirme veya davranış gerçekleşmediğinde cezalandırma durumu söz konusuysa, bireyin davranışı gerçekleştirme niyeti artmaktadır. Ayrıca bireyin söz konusu gruba hissettiği bağlılık arttıkça davranışları gruba aynı yönde gelişmektedir. Aksi durumda bireyin kendi davranışları ile gruptan farklılaştığını varsayarsak,

gruptaki diğer bireyler genellikle bireyi reddetmekte, hoşgörüsünü kaybetmekte ve bireyi grubun dışında bırakmak istemektedirler. Bu nedenle bireylerin etik/etik dışı davranışı gerçekleştirme niyeti üzerinde sosyal çevrenin önemli bir etkisi bulunmaktadır (Ferrel and Gresham, 1985).

İş ortamı da bireyin içerisinde bulunduğu sosyal ortamlardan biridir. Her birey işyerinde diğer bireyler tarafından kabul gördüğünü bilerek çalışmak ister. Meslek etiği söz konusu olduğunda, birey iş ortamındaki diğer bireylerin özellikle de meslektaşlarının düşüncesinden etkilenecektir. İşyerindeki çalışanlar davranışın sonucundan nasıl etkileneceklerine bağlı olarak, etik/etik dışı davranışı destekleyebilir veya desteklemeyebilir. Diğer çalışanların genel düşüncesi ve tutumu etik/etik dışı davranışın uygun olduğu yönünde ise bireyin davranışını destekleyeceklerdir. Ancak davranışa yönelik düşünce ve tutumları olumsuz ise, bireyi oluşturdukları grup içerisinde dışlayacaklar, davranışını onaylamayacaklardır. Birey grup tarafından cezalandırılabilir veya ödüllendirilebilir.

Ponemon (1992) denetim süresinin eksik beyanının nedenlerini incelediği çalışmada, grup baskısının bireyleri söz konusu davranışa yönlendirmede oldukça önemli olduğu sonucuna varmıştır. Hegarty ve Sims (1978) etik dışı davranış ödüllendirildiğinde katılımcıların daha fazla etik dışı davranışa yöneldiklerini ortaya koymuşlardır. Bireyin davranışı sonrasında maddi anlamda ödüllendirilebileceği gibi, grup içerisinde manevi yönden de ödüllendirilip desteklenebilir.

Ancak yapılan bazı çalışmalar bireyin iş arkadaşlarının ve meslektaşlarının görevlerini suistimal ettiklerinin farkına vardığında, durumu amirlerine rapor etme davranışını etik bir davranış olarak değerlendiğini ve durumu rapor etme niyetinin güçlü olduğunu göstermiştir (Greenberger vd., 1987; Trevino ve Victor, 1992, Barnett vd., 1996).

1.1.5.3. Ahlaki normlar

Bir konu ile ilgili davranış veya düşünce diğer bireyleri etkileyen sonuçlara yol açıyorsa ve birey davranış ve düşünce ile ilgili iradi kontrole sahipse, konunun ahlaki olduğundan bahsedilebilir (Flannery ve May, 2000). Etik davranma niyetini etkileyen

bir diğ er unsur olan ahlaki (kiş isel) norm, bireyin kendi için önem arz eden bireylerin normlarını ve değerlerini iç s elleşt irmesiyle oluş maktadır. Diğ er bir ifade ile ahlaki normlar bir bireyin söz konusu davranışı ahlaki açıdan doğ ru veya yanlış olarak algılaması; belirli bir davranışı gerç ekleşt irmeyi kabul veya reddetmesi sorumluluğ u ile ilgili kiş isel gör üş ü ş eklinde tanımlanabilir (Ajzen, 1991). Farklı bir bakış açısından, bireyin belirli bir davranış a yönelik sosyal açıdan belirlenmiş ve onaylanmış olan değerleri ş eklinde de ifade edilebilir. Bu yönden bakıldığında ahlaki normlar normatif baskıyı artıcı bir etken olarak karışımıza çıkmaktadır. Ahlaki normlar, bireyin neyin doğ ru ve yanlış olduğ una dair kiş isel algıları ve inançları olarak tanımlanmaktadır (Parker vd., 1995). Ayrıca Shaw ve diğ. (2000:882) tarafından iç s elleştirilmiş etik kurallar sistemi olarak da ifade edilmiştir.

Bu normlar bireyin neyin doğ ru ve neyin yanlış olduğ unu sosyal çevresi iç erisinde gözlemlemesi sonucunda oluş ur. Ahlaki normları sosyal normlardan farklı kılan, bireyin bunları ihlal etmesinin veya uygulamasının kendi benlik kavramına bağı lı oluş udur. Ahlaki norm bir davranış ın kiş isel veya sosyal sonuçlarına bakmaksızın, bireyin o davranış ın doğ ru ya da yanlış olduğ una hükmetmesidir (Arvola vd., 2008:444). Ahlaki norm, kiş isel norm ve ahlaki yükümlülük kavramları literatürde birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olmuştur.

Ahlaki normun rolü davranış ın çeş idine bağı lı olarak değı şmektedir. Gorsuch ve Ortberg (1983) ve Godin ve diğ. (2005) ahlaki normların ancak ahlaki yönden anlamlı olan davranış ları anlamada yararlı olacağı nı varsaymışlardır.

Ahlaki sorunları beraberinde getiren davranış lara yol açan ahlaki yükümlülük veya ahlaki norm unsurlarının kullanıldığı birçok ç alış ma mevcuttur; aldatma, hırsızlık ve yalan söyleme (Beck ve Ajzen, 1991), vergi iadesinde yapılan hatalar (Gorsuch ve Ortberg, 1983), kan bağı ş ı (Pomazal ve Jaccard, 1976). Pomazal ve Jaccard (1976) bireyin algıladığı sosyal baskı haricinde, davranış ı gerç ekleşt irip gerç ekleşt irmemek adına hissettiğı ahlaki yükümlülüğ ün de dikkate alınması gerektiğini söylemişlerdir. Raats ve diğ. (1995) araşt ırmalarında ahlaki normun tutumları ö ngördüğ ünü ortaya koymuş lar, Conner ve Armitage (1998) ise hazırladıkları meta analizde onbir ç alış mada dokuzunda ahlaki normun niyet

üzerinde önemli olduğunu vurgulamışlardır. Araştırmacılar ahlaki normların etik değerlendirmeler sonucu ortaya çıkan saygı gösterme ve bireysel sorumluluk gibi sosyal davranışlarda önemli rol oynadığını belirtmişlerdir. Sparks ve Shepherd (2002) araştırmalarında ahlaki ölçeğin niyeti öngörmede önemli olduğunu ortaya koymuşlardır. Honkanen (2006) bireyin çevre yanlısı davranışının ahlaki yükümlülük unsurundan etkilendiğini belirtmiştir. Birey, çevrenin durumunun diğer bireylere zarar verecek şekilde olduğunun bilincinde ise ve durumu değiştirmek için sorumluluğu üstüne alıyorsa bireyin sahip olduğu ahlaki normlar etkin hale geçerler. Arvola ve diğ. (2008) ise ahlaki normların davranışı kısmen doğrudan kısmen de tutumlar üzerinden etkilediğini bulmuşlardır.

Ahlaki yükümlülük unsuru gıda tüketimi davranışının açıklanmasına da yararlı katkılar sağlamaktadır (Raats vd., 1995; Sparks ve Shepherd, 2002; Shaw ve Shiu, 2003). Sparks ve Shepherd (2002) genetik yapısı değiştirilmiş gıdaları tüketme niyeti üzerinde odaklanmışlardır. Thøgersen (2002) çalışmasında tüketicilerin organik ve inorganik şarap satın alma tercihlerinin bireylerin ahlaki normlarına dayandığını ortaya koymuştur. Raats ve diğ. (2003) annelerin yağsız süt tüketme niyetini incelediği çalışmasına ahlaki yükümlülük unsurunu ilave etmiştir. Shaw ve Shiu (2003) tüketicilerin fair trade manav ürünlerini satın alma niyetlerini incelemişlerdir. Başka bir çalışmada ahlaki norm katılımcıların çeşitli organik gıdaları satın alma sıklığını belirlemede önemli bir yordayıcı olarak karşımıza çıkmaktadır (Thøgersen ve Ölander, 2006).

Bireyin dahil olduğu sosyal grubun içerisindeki saygınlığının da etik davranma niyeti üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bireyin kazandığı iş deneyimi, aynı işyerinde ve aynı pozisyonda çalışma süresinin artışı çoğu zaman mesleğindeki saygınlığını da artırmaktadır. Deneyim sahibi bireyler zaman içerisinde iş hayatına yeni giren personele göre saygınlıklarını kaybetmekten daha fazla tedirgin olmaktadır. Bu nedenle bireyin saygınlığı arttıkça etik dışı davranışa yönelme niyetinin azalacağı öngörülmektedir.

Kurland (1996) bireyin deneyim kazandıkça kısa vadeli çıkarılardan daha az etkilendiğini ve etik dışı davranıştan uzak durduğu sonucuna varmıştır. Kidwell ve

diğ. (1987), daha uzun süre çalışmış olan yöneticilerin etik kurallara daha çok dikkat ettiklerini belirtmişlerdir. Kelly ve diğ. (1990) pazarlama alanında yaptıkları araştırmada on yıl ve üzeri süre ile aynı işte çalışanların daha etik davrandıklarını ortaya koymuşlardır. Etik davranma eğiliminin yaş ve çalışma süresi ile doğru orantılı olarak artması, bireyin zaman içerisinde artan saygınlığı ile özdeşleştirilebilir. Eltantawy ve diğ. (2009) işyerinde tedarik yönetimi hakkındaki etik sorumlulukların bireyin saygınlığı ile doğru orantılı olarak arttığını ortaya koymuşlardır.

Bazı araştırmacılar suçluluk duygusu ve gurur gibi güçlü duyguların genellikle ahlaki normlarla bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir (Manstead ve Parker, 1995; Parker vd., 1995). Parker ve diğ. (1995) beklenen suçluluk duygusu ve ahlaki norm unsurlarınının trafik kurallarını ihlal etme niyetini öngörme gücünü artırdıklarını belirtmişlerdir. Schwartz (1977;221-279) öngörülen suçluluk duygusunun bireylerin davranışlarına olan etkisini incelemiştir. Birey ahlaki normlarını ihlal ederse suçluluk gibi olumsuz duyguları harekete geçmekte, ancak ahlaki normlara uyarsa gurur ve kişisel memnuniyet gibi olumlu duyguları harekete geçmektedir (Arvola, 2008:445).

Bir davranış veya hata sonucunda hissedilen hayal kırıklığı veya pişmanlık bireyde suçluluk duygusu olarak ifade edilebilir (Kaiser, 2006). Doğal kaynakların korunması gibi konularda da suçluluk duygusu unsuru etkili olmaktadır (Hunecke vd., 2001).

Birey etik sorunlarla karşılaştığında verdiği ya da vermek zorunda kaldığı karar kişisel prensipleriyle çatışabilir. Birey kendi değer yargılarına göre davranışın uygun olduğunu düşünebilir, ancak diğer bireyler veya toplumsal kurallara göre davranış etik dışı olabilir. Aksi durumda, birey için uygun olmayan bir davranış dahil olduğu sosyal grup tarafından uygun görülebilir, bireyin kabul görme arzusu ile kişisel prensipleri ters yönlü olabilir. Bireyin vereceği karar davranışın kişisel prensiplerine ne kadar zıt olduğuna göre değişebilir.

Örgütün amaçları çalışanlarca diğer çalışanlara, müşterilere veya topluma zarar verecek nitelikte görüldüğünde etik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Örgüt yöneticileri

etik davranış konusunda anahtar konumundadırlar, çalışanlara kararlar ve davranışlar konusunda rehberlik ederler (Tak, 2009:26-27).

Carroll (1975) tarafından yapılan araştırmada yöneticilerin % 65'i örgütün hedeflerine ulaşmak için bireysel prensiplerinden, % 78'i yönetimin yoğun baskısı altında istenen örgütsel sonuçlara ulaşmak için bireylerin etik değerlerinden ödün vermek zorunda kaldıklarını bildirmişlerdir. Posner ve Schmidt (1987) tarafından yapılan bir meslek etiği araştırması, katılımcıların % 40'ının amirleri tarafından kendilerinin etik dışı olduğunu düşündükleri bir davranışa yönlendirildiklerini; üst düzey yöneticilerin % 21'inin, orta düzey yöneticilerin % 29'unun ve alt kademe yöneticilerin % 46'sından fazlasının örgütsel bir amaca ulaşmak için kişisel prensiplerinden ödün vermek zorunda kaldıklarını ortaya koymuştur.

Dinsellik bireylerin dini inançlarının gücü ve genel dini inançlara kavramsal bağlılıklarının derecesi olarak tanımlanmaktadır (McDaniel ve Burnett, 1990; Barnett vd, 1996). Dinsellikle yüksek ilişki gösteren bireylerin ahlaki konulara daha geleneksel yaklaştıkları ve daha muhafazakar ahlaki standartlara sahip oldukları görülmüştür (Woodrum, 1988).

Bireyler etik/etik dışı davranışa yönelirken dini inançlarından da etkilenmektedirler. Etik dışı davranışın bireyin mensup olduğu dinin yasaklarıyla ilişkilendirilmesi, bireyi etik davranma niyetine yöneltebilmektedir. Bu düşünce ile hareket eden araştırmacılardan Kidwell ve diğ. (1987) yaptıkları çalışmada, dini tercihlerin etik karar vermede etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kennedy ve Lawton (1998) çalışmalarında dindarlık ve meslek etiğine yönelik tutumlar arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Araştırma bulguları dindarlık ve etik dışı davranışlar arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu göstermektedir.

Lindeman ve Väänänen (2000) tüketicilere gıda tercihlerine yönelik bir anket uygulayarak, etik gıda seçimi dürtülerinin nedenlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Sonuçlar ekolojik refah, politik değerler ve din unsurlarının etik gıda seçimi üzerinde etkili olduklarını göstermektedir. Ancak diğerlerinin içerisinde din unsurunun önem derecesi düşük kalmıştır. Yousef (2000) İslami meslek etiğinin, rekabeti önlediğini

ve etik dışı gelir kazanımının önüne geçtiğini belirtmiştir. Honkanen ve diğ. (2006) araştırmalarında dini dürtüleri ölçek olarak kullanmış ve organik gıdaya yönelik tutumları etkilediklerini varsayımlardır. Araştırma konusuna göre dini dürtüler bireyin mensup olduğu dinde gıdanın kabul edilirliliğini yansıtmaktadır. Sonuçlar dini dürtülerin gıda tercihinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmadığını göstermektedir.

Dünya üzerindeki dinler o dine bağlı bireyler için ahlaki ve etik rehberler oluşturduğundan, birçok birey din ve etik muhakeme arasında bir ilişki olduğuna inanmaktadır (Weaver ve Agle, 2002). Dinin meslek etiği üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan çok az çalışma mevcut olmasına rağmen Vitell'in (2009) betimleyici çalışmasında bazı ilginç sonuçlara da ulaşılmıştır. Genellikle dinin etik muhakemeyi etkilediği görülmektedir, ancak bu ilişkinin doğası hala açıklanamamıştır.

Peterson ve diğ. (2010), dinseliliği istatistiksel açıdan önemli bulmuşlar ancak meslek etiğini çok az bir oranda açıkladığını belirtmişlerdir. Kupris ve diğ. (2008) etik davranma niyeti ve din arasında bağlantı bulamamaları da dinle etik problemlerin fark edilmesi arasında pozitif yönlü ilişki ortaya koymuşlardır.

1.1.5.4. Algılanan Kontrol Yetkisi

Bireyler genellikle bir davranışa niyetlenmek veya davranışı gerçekleştirmek için söz konusu davranışı gerçekleştirme kapasitelerinin olduğu algısına sahip olmalıdırlar. Örneğin, resim yapmaya niyetlenen bir birey resim yapma yeteneğinin ve kapasitesinin olduğuna inanırsa girişimde bulunacaktır. Aksi durumda birey bu konuda yetenekli olduğunu düşünmüyorsa resim yapmaktan vazgeçebilir. Ayrıca davranış üzerinde kontrol sahibi bulunduğu algısı da davranışın gerçekleştirilmesini kolaylaştırıcı bir etkidir. Üretim hattında yoğun olarak çalışan bir bireyi ele alalım; kişi amiri tarafından belirlenmiş olan molalar haricinde istediği zaman işine ara vermek ve dinlenmek istemektedir. Ancak bunun için amirinden izin alması gerekmektedir, istediği zaman işinin başından ayrılamaz. Dolayısıyla her ne kadar mola vermeye niyetlense de işini bırakamaz veya mola verdiği zaman amiriyle yaşayacağı sorunlar nedeniyle davranışı gerçekleştirmeye cesaret edemez. Aynı durum etik/etik dışı davranışlar için de geçerlidir. Birey özellikle etik dışı davranış

üzerinde kontrol sahibi olduğunu hissetmediği müddetçe davranışı gerçekleştirmeye niyetlenmeyecektir.

Tarkiainen ve Sundqvist (2005) organik gıda satın alma niyeti üzerinde algılanan kontrolün önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Chatterjee (2008) bilişim teknolojisinin etik dışı kullanımını incelediği çalışmasında; bireyin bilgisayar kullanımı konusunda özyeterlik algısının arttığını hissettiği durumlarda, etik dışı kullanım için sahip olduğu kontrolün arttığını düşüneceğini ortaya koymuştur. Araştırmacıya göre bireyin davranış üzerindeki özyeterliliği arttıkça algıladığı kontrol yetkisi de artacaktır.

1.1.5.5. Yasal Koşullar

Bireyler davranışlarının amirler, denetçiler veya yasal birimler tarafından fark edilmeyeceğini hissettiklerinde etik dışı davranışı daha kolay gerçekleştirebilmektedirler. Bireyler izlenemeyeceklerini hissettiklerinde daha fazla fırsatçı davranış sergilemeye açık olurlar. Dolayısıyla kendi çıkarlarını korumak adına etik dışı davranışları (hırsızlık, yazılım korsanlığı vb.) gerçekleştirmeye eğilimli olmaktadır. Başkaları tarafından fark edilmeyen etik dışı davranış bireyin zaman içerisinde etik dışı davranışı akılcı görmesiyle sonuçlanmaktadır. Örneğin küçük hırsızlıklar fark edilmediğinde zamanla yerini büyük hırsızlıklara bırakabilmektedir.

İzlenemezlik ve anonimlik bazı araştırmacılar tarafından etik dışı ve anti sosyal davranışların ana yordayıcısı olarak belirtilmiştir (Chatterjee, 2008:34). Özellikle de bilişim teknolojisi gibi izlenemezliğin fazla olduğu alanlarda, denetimlerin yetersiz kaldığı işyerlerinde ve cezaların suçun büyüklüğü ile bağdaşmadığı konularda, bireyler davranışlarının gelecekteki sonuçlarına katlanmayacaklarının verdiği rahatlık algısı ile hareket etmektedirler.

Vergi ödeme, etik dışı davranışların en rahat gözlenebildiği davranışlardan biridir. Bireylerin vergi ödeme konusundaki uygunsuz davranışları yasal yükümlülüklerle bağlanmıştır. Vergi ödeme uyumu hakkındaki araştırmalara bakıldığında, etik davranışın yakalanma riski ve cezanın büyüklüğü ile

değerlendirildiği görülmektedir (Efebera vd., 2004;10). Yakalanma riski arttıkça vergi ödeme uyumunun arttığı, vergi kaçırma davranışının azaldığı görülmektedir (Dubin ve Wilde, 1988; Franzoni, 2000; Cummings vd., 2009; Benk vd., 2011). Benzer çalışmalarda, cezanın büyüklüğündeki artışın vergi ödeme uyumunu artırdığı, vergi kaçırma davranışında azalmaya sebep olduğu ortaya konmuştur (Witte ve Woodbury, 1985; Cummings vd., 2009).

Barnett ve Karson (1987) işletme yönetimi yüksek lisans sınıflarındaki yöneticilerin söz konusu davranışın fark edilme riskinin olmadığı durumlarda, davranışlarının daha fazla etik dışı olduğunu saptamışlardır. Paydaşlarını yönetime dahil eden firmalar bir nevi denetimi artırarak, personelin görev suistimalini daha etkin şekilde engellemektedirler (Wood, 1991). Trevino ve Victor (1992) çalışmalarında kurumsal denetlemenin ve kontrolün etik karar vermedeki önemini ortaya koymuşlardır. Morris ve diğ. (1995), CEO'ların etik davranma niyetlerini belirlemek için yaptıkları araştırmalarında, halka açık kuruluşların CEO'larının sorgulanabilir iş davranışlarında bulunurken daha dikkatli olduklarını, yazılı etik kodları veya kamu bilgilendirme merkezleri bulunan kuruluşların CEO'larının daha yüksek etik davranma niyeti gösterdiklerini belirtmişlerdir.

Ghoshal ve Moran (1996) fırsatçı davranışların, o davranışın yaptırımları ile ters yönlü ilişkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Roman ve diğ. (2002) ödül sistemlerinin ve kontrolün satış personelinin etik davranışında en önemli etkenler olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca satış personelinin etik davranışı rol çatışmalarını azaltmakta ve iş tatmini seviyesini yükseltmektedir. Tan (2002), korsan yazılım yüklenmesinin telif hakkının ihlal edilmesi anlamına geldiğini ve bu davranış telif hakkı sahibi ile karşı karşıya kalma riski içerdiğinden bu riskin tüketicilerin korsan konusundaki tutumlarını etkilediğini belirtmiştir. Araştırmacı birçok davranış teorisini entegre ederek, ahlaki yoğunluk, algılanan risk ve ahlaki muhakeme kavramlarına odaklanmıştır.

Birçok yazılım firması korsan yazılım kullanımını azaltmak için, bireylerin yakalanma ve cezalandırılma konularındaki bilgilerini eğitimler vererek artırmaya çalışmaktadırlar (Peace vd., 2003). Korsan yazılım kullanımının yükümlülükleri ve

getireceği cezalar hakkında kullanıcıları uyarmaktadırlar. Ayrıca firmalar etik kodları oluşturarak yayınlamakta ve korsan yazılımın ciddi bir suç olduğuna ve cezalandırılacağına dair kullanıcıları uyarmaktadırlar. Caydırıcılık Teorisi'ne göre cezanın kesinliği ve büyüklüğü arttıkça yasal olmayan davranışların oranı azalmaktadır. Ayrıca istenmeyen davranışların gerçekleştirilmesi bireylerin cezanın varlığına yönelik korkuları ile engellenebilmektedir. Cezanın büyüklüğü ve kesinliği bireyin tutumlarını ve davranış üzerindeki kontrol algısını değiştirmektedir. Bazı etik dışı davranışların yakalanma riski az olsa da, önemli olan yakalanma riski ve cezanın büyüklüğü algısını artırarak bu davranışlara engel olmaktadır. Bireyler yakalanma olasılıklarının arttığını hissettiklerinde, etik dışı davranışı gerçekleştirmeye daha az eğilimli olacaklardır. Bu da genellikle işyerlerinde yapılan denetimlerin ve kontrollerin sıklaştırılması ve cezaların artırılmasını gerektirir. Kim (2006) Koreli bir şirkette internet yönetim sistemi uygulandığında çalışanların çevrimiçi geçirdikleri zamanın % 41 azaldığını ortaya koymuştur.

Bazı davranışlar söz konusu olduğunda bireyin etik dışı davranıştan elde edeceği bireysel kazancının büyüklüğü, yakalanması durumunda alacağı cezanın büyüklüğü algısını azaltmaktadır (Chatterjee, 2008). Birey yasal sınırlar içerisinde uygun ancak etik dışı olan davranışları kazancının büyük olduğuna inandığı bir amaç için gerçekleştiriyorsa, etik dışı davranışı akılcı görebilir. Cezanın yeterli olmaması gibi sebeplerle toplam kazancın yüksek olduğu algısı, bireyin fırsatçı davranışı üstlenmesini kolaylaştırmaktadır. Peace ve diğ. (2003) davranış sonrasında bireyin ödeyeceği bedellerin finansal cezalar veya hapis süreleri şeklinde düzenlenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Uygunsuz davranışların tespiti yönünde yapılan denetimler ve cezai uygulamaların miktarı artırıldığında istenmeyen davranışlar azalacaktır.

1.2. Planlı Davranış Teorisi

Planlı Davranış Teorisi'nin temelleri daha önce ortaya konulan Sebeplendirilmiş Davranış Teorisi'ne (Theory of Reasoned Action) dayanmaktadır (Ajzen ve Fishbein, 1970; Fishbein ve Ajzen, 1975; Ajzen ve Fishbein, 1980). Bu nedenle önce Sebeplendirilmiş Davranış Teorisi (SDT) ve unsurları ele alınacak,

ardından Planlı Davranış Teorisi'ne (PDT) geçiş süreci ve PDT'nin unsurları açıklanarak, sosyal psikoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlarda model üzerinden yapılan bilimsel araştırmalardan örnekler verilecektir.

Ajzen ve Fishbein (1980:5), bireylerin belirli bir davranışı gerçekleştirmeden önce eylemlerinin içeriklerini göz önünde bulundurdıklarını, genellikle mantıklı davrandıklarını ve bilgiyi sistematik şekilde kullandıklarını öne sürmüşler, bu nedenle de yaklaşımlarına 'Sebeplendirilmiş Davranış Teorisi' adını vermeyi tercih etmişlerdir.

SDT'ne göre bireyin bir davranışa yönelik niyeti, davranışa yönelik tutumundan ve birey için önemli olan diğer bireylerin davranışa dair düşüncelerinden etkilenir. Davranışın gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğini belirleyen ise, davranışa yönelik niyettir (Başbuğ, 2008:30). SDT, niyet ne kadar güçlü ise davranışın gerçekleştirilme ihtimalinin o kadar kuvvetli olduğunu ortaya koyar. (Fishbein ve Ajzen, 1975).

Tutum, örgütsel davranış ve sosyal psikoloji alanında önemle üzerinde durulan bir konu olmuştur (Wicker, 1969). SDT'nde davranışa yönelik olarak ele alınan tutum, kişisel bir faktördür ve bireyin belirli bir davranışı olumlu veya olumsuz değerlendirme derecesini ifade etmektedir. (Ajzen ve Madden, 1986:454). Davranışa yönelik tutum bir bireyin kendine özgü davranış eğilimidir. Tutumu belirleyen, davranış anındaki tutumun gücü ve davranış gerçekleştirildiğinde ortaya çıkacak olası sonuçların neler olabileceğine dair bireyin sahip olduğu inançlardır. Bu inançlar 'tutumsal inançlar' olarak adlandırılır. Birey olumlu bir sonuç bekliyorsa olumlu yönde, olumsuz bir sonuç bekliyorsa olumsuz yönde niyet geliştirecektir. Bireyin belirli bir davranışa yönelik tutumu ne kadar olumlu ise, davranışı gerçekleştirme niyeti de o kadar güçlüdür. Örneğin; bireyin ilaç kullandığında olumlu sonuç alacağına ve iyileşeceğine dair inancı ne kadar güçlü ise, bireyin ilaç kullanma ihtimali o denli yüksek olmaktadır.

Davranışa yönelik niyet, tutumlar kadar öznel normlardan (kurallar) da etkilenmektedir. Öznel norm sosyal bir faktördür ve davranışın gerçekleştirilip

gerçekleştirilmemesine dair algılanan sosyal baskıyı ifade etmektedir (Ajzen ve Madden, 1986:454). Bireyin değer verdiği diğer bireylerin davranışa yönelik olumlu ya da olumsuz görüşlerine dair inançlar, bireyin davranışı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu güdüleri oluşturmaktadır. Bu inançlar ‘normatif inançlar’ olarak adlandırılır. Normatif inançlar bireyin uyum içerisinde olduğu belirli bireyler veya referans grupların davranışı destekleyip desteklemeyeceği ile ilgilidir (Armitage ve Conner, 2001:474). Birey, kendisi için önemli olan bireylerin söz konusu davranışı desteklediğini algıladığında, davranışı gerçekleştirmeye daha fazla niyetlenir. Aksine, kendisi için önemli olan bireylerin davranışı uygun görmediğini algıladığında, davranışı gerçekleştirme niyeti azalır. Örneğin; birey zararlı olduğunu bilmesine rağmen etrafındaki bireylerin sigara içmesi yönünde yaptıkları sosyal baskıdan çok fazla etkileniyorsa, sigara içme niyeti olumlu yönde etkilenecek ve bireyin sigara içme ihtimali artacaktır. Önem verilen kişilere veya gruplara uyum arzusu her birey veya grup için değiştiğinden güdülerin şiddeti değişebilmektedir (Buchan, 2005).

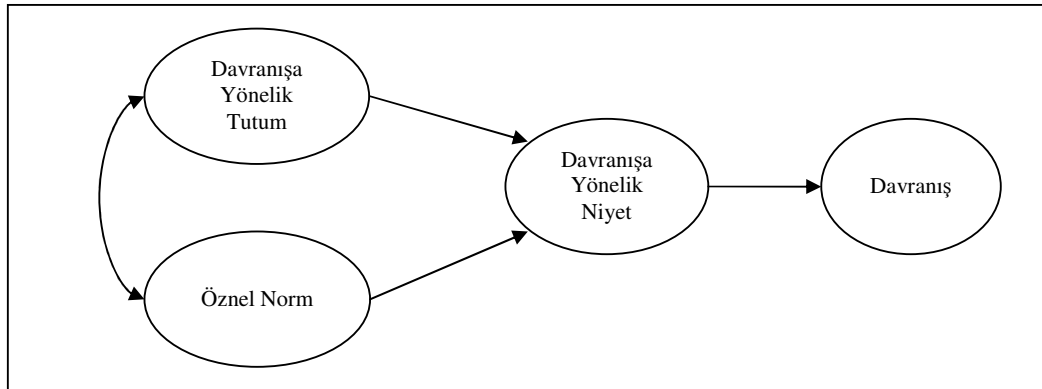
Davranışa yönelik niyet, davranışı etkileyen güdüsel faktörleri içeren ve bireylerin davranışı gerçekleştirmek için ne kadar çok çaba sarf edebileceklerini ve ne kadar istekli olduklarını ortaya koyan bir unsurdur (Ajzen, 1991:181). Niyet, bireyin davranışı gerçekleştirmeyi ne kadar çok istediğinin bir göstergesidir, bireyin bir davranışa yönelik eğilimini ifade etmektedir. Örneğin; kitap okuma niyetinde olan bir çocuk kitap okuma davranışını gerçekleştirmek için gerekli ortamı yaratmaya çalışacaktır. Ancak kitap okumayı sevmeyen bir çocuğun kitap okuma niyeti güçlü değildir, dolayısıyla ortamdaki kaynaklanan herhangi bir engel çocuğun kitap okuma davranışını bölen bir unsur olacaktır. Ajzen (1991) niyeti, belirli bir davranışı gerçekleştirmek için ortaya konulan bireysel çabaların derecesini ifade eden faktör olarak tanımlamıştır. SDT’nde niyetin, tam iradi kontrol altında olduğu varsayılmaktadır. Niyet davranışı doğrudan öngörmektedir. Bu teori televizyon seyretmek veya su içmek gibi yalnızca birkaç basit faktör tarafından etkilenen davranışlar için oldukça tutarlıdır. SDT’ne göre bir bireyin niyeti, kişisel imkanların ve sosyal etkilerin yansımalarının bir fonksiyonudur (Ajzen ve Fishbein, 1980:6).

Davranışa yönelik niyet her zaman söz konusu davranışla sonuçlanmasa da, davranışın açıklanmasında kullanılan en önemli yordayıcıdır.

SDT’nde davranış, bir bireyin kararı (niyeti) doğrultusunda meydana getirilen bir eylemi ifade etmektedir. Bireyin davranışları davranışa ilişkin niyetinden anlaşılabilir (Can vd., 2006:85). Örneğin ders çalışan bir öğrencinin bu davranışı, ders çalışmayan bir öğrenciye göre sınıfını geçmeye daha fazla niyetli olduğunu gösterir.

Şekil 1.1’de yukarıda tanımları verilen davranışa yönelik tutum, öznel norm, davranışa yönelik niyet ve davranış unsurlarını içeren SDT’nin grafiksel anlatımı görülmektedir.

Şekil 1.1: Sebependirilmiş Davranış Teorisi

Kaynak: Ajzen, Icek and Thomas Madden (1986); “Predicting of Goal-Directed Behavior: Attitudes, Intentions, and Perceived Behavioral Control,” *Journal of Experimental Social Psychology*, Volume 22, Issue 5, p. 454.

SDT bireyin etik karar verebilmek için mantıklı olduğunu ve gerekli olan tüm bilgiye sahip olduğunu varsaymaktadır. Aynı zamanda bireyin karar vermeden ve davranışı gerçekleştirmeden önce tüm olası sonuçları mantıklı şekilde değerlendirdiği de farz edilmektedir (Dahlin, 2000).

SDT’nin bazı kısıtları bulunmaktadır (Ajzen, 1985). Bireylerin tutumları özbildirimle ölçüldüğü için cevaplar doğru ya da kesin olmayabilir. Teori yaş, cinsiyet, kültür ve ırk gibi kişisel ve demografik faktörlerin etkisini göz ardı

etmektedir. Teori alışkanlıklara, mantıksız veya bilinçsiz olan davranışlara uygulanamamaktadır, tam iradi kontrol altında olduğunu ve davranış gerçekleştirilmeden önce bilinçli şekilde davranış üzerinde düşünüldüğünü varsaymaktadır.

Ayrıca davranışa yönelik niyetlerin bazıları uzun süreler sonra bile gerçekten davranışa dönüşmeyebilmektedirler. Örneğin; kış boyunca uzun bir yaz tatiline çıkmayı isteyen ve buna niyetlenen bir birey, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra hastalandığı için tatile gitmekten vazgeçebilir. Bilgisayar almak için para biriktiren bir çocuk yeni çıkan bir video oyununu almayı tercih edebilir.

SDT’de bağıl önem derecelerine bağlı olarak etkileri değişmekle birlikte, tutum ve öznel normun davranışsal niyeti birlikte öngördükleri kabul edilmektedir. Birkaç çalışma tutumun ve öznel normun bağımsız olmadığını, öznel normun tutumu etkilediğini ortaya koymaktadır. Shepherd ve O’Keefe (1984), 55 gönüllü üniversite öğrencisine uyguladıkları anket sonucunda tutum ve öznel norm arasında 0.757 – 0.911 arasında değişen korelasyona ulaşmışlardır.

SDT’nin davranışı ve davranışa yönelik niyeti açıklamak için model olarak kullanıldığı birçok çalışma mevcuttur. DeVries and Ajzen (1971) üniversitelerde kopya çekme davranışını incelemişler ve tutumlar ve öznel normlar ile kopya çekme niyeti arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Shimp ve Kavas (1984) kupon kullanımını SDT çerçevesinde inceledikleri çalışmalarında; kupon biriktirme çabalarının zahmete girmeye değdiğini ve kişisel olarak tatminkar olduğunu düşünen bireylerin, kendileri için önemli olan diğer bireylerin de çabalarını destekleyip onaylayacaklarını düşündüklerini ortaya koymuşlardır. Bireyler, önemli olan diğerlerinin onayını algıladıklarında davranışı ortaya koymak için daha olumlu bir tutum içerisinde bulunmaktadırlar. Benzer şekilde tutumların da öznel normlar üzerinde ancak daha düşük derecede etkisi gözlenmiştir.

Ajzen (1985) SDT’nin kullanıldığı dokuz araştırmayı incelediği çalışmasında, tam iradi kontrol altında gerçekleştirilen davranışları açıklamak için SDT’sinin uygun olduğunu ortaya koymuştur. Sheppard ve diğ. (1988) tarafından hazırlanan,

basit seçimlerden geniş sosyal sonuçlara varan bireysel seçimlere kadar değişen davranışları araştıran kapsamlı meta-analiz çalışması; iradi kontrol altındaki davranışlar için, tutumlar, öznel normlar ve davranışsal niyet arasındaki ilişkilere güçlü bir kanıt oluşturarak SDT'ni destekleyen sonuçlara ulaşmıştır. 11.566 bireyin dahil olduğu 87 farklı çalışmada davranışlar ve niyet arasındaki ilişki 0.53, tutumlar, öznel normlar ve niyet arasındaki ilişki ise 0.66 olup göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Araştırmacılar, çalışmanın iradi kontrol altında gerçekleştirilen davranışları ele aldığı için altını çizmişlerdir. Ayrıca çalışma ahlaki davranışları incelemek amacıyla yapılmış olan, üniversite öğrencilerinin kopya çekme davranışlarını ölçen iki çalışmayı da içermektedir.

Dubinsky ve Loken (1989) çalışmalarında daha önce birçok alana uygulanmış olan SDT'nin pazarlama alanına da kolayca uyarlanabilecek bir çerçeve sağladığı sonucuna varmışlardır. Araştırmacılar, ücretsiz yemek hizmeti sunmak ve hediye vermek gibi pazarlama alanında ikilem yaratabilecek etik konuları ele alan senaryolar geliştirmişler ve tesadüfi örnekleme yolu ile satış temsilcilerinden ve yöneticilerinden oluşan 650 kişiye anket formu göndermişlerdir. Ayrıca, satış profesyonellerinin katıldığı yerel bir toplantıda 35 kişiye daha anket formu sunulmuştur. Katılım oranı yaklaşık % 44,3'tür. Tutum ve öznel normları gösteren sonuçlar niyetin varyansının yaklaşık % 55'ini açıklamaktadır.

Meslek etiğinde etik dışı unsurların SDT çerçevesinde değerlendirilmesi üzerinde çalışan Randall (1989), fark edilmeyecek bir etik dışı davranış söz konusu olduğunda bireylerin davranışı gerçekleştirmek için daha olumlu bir tutum içinde olacaklarını, ancak davranış diğerleri tarafından fark edilecekse öznel normun niyeti öngörmedeki bağlı önem derecesinin artacağını belirtmiştir.

Vallerand ve diğ. (1992), teoriyi ahlaki alanda uygulamak için yapısal eşitlik modellemesini kullanmışlardır. Sporda etik dışı davranışları ele alan iki kuramsal senaryo kullanılarak, yaşı 10 ve 18 arasında değişen 1.056 atlete anket uygulanmıştır. Sonuçlar SDT'nin temel ilişkilerini desteklemekte, tutumlar ve öznel normlar arasındaki ilişkiyi öznel normdan tutuma doğru nedensel bir yol ile ortaya koymaktadır.

İlerleyen yıllarda Loch ve Conger (1996), etik karar verme ve bilgisayar kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmacılar SDT'nin ana çerçevesini kullanmışlar, ancak öznel normların ölçümü için Victor ve Cullen (1988) tarafından geliştirilen Etik İklim Anketi'ni kullanmışlardır. Araştırmacılar tutum ve öznel normların, bilgisayar kullanımına bağlı etik dışı davranışta bulunma niyetine doğrudan katkı sağladığı sonucuna varmışlardır. Diğer faktörlerle ilgili de kısmen destek sağlamışlardır.

Gibson ve Frakes (1997), muhasebecilerde çok sık rastlanan etik dışı davranışları araştırmak için SDT'ni kullanmışlardır. Araştırmacılar dört farklı etik ikilem oluşturmuşlar ve modeli değerlendirmede niyetin, davranışa yönelik tutumların, öznel normların, davranışsal inançların ve uyum sağlama güdüsünün değerlendirilmesi için Ajzen ve Fishbein (1980) tarafından hazırlanan standart ölçekleri kullanmışlardır. Etik ikilemler olarak; hesap denetimlerinin zamanından önce imzalanması, gizlilik, bağımsızlık ve yeterli kurum içi bilgi olmadan sözleşme kabulü gibi konular ele alınmıştır. Katılımcılar yeminli mali müşavirlerin arasından rastgele seçilmişlerdir. Araştırmanın sonucunda birey için önemli olan diğer bireylerin niyeti veya davranışı etkilediği görülmüştür. Etik dışı davranışa yönelik niyetin, davranışı gerçekleştirmeye yönelik tutumların ve sosyal baskının birer fonksiyonu olduğu ve SDT'nin Washington'daki muhasebecilerin etik dışı davranışını açıklamada uygun bir teori olduğu ortaya konmuştur.

Chang (1998) ise çalışmasında tutumların, birey için önemli olan diğer bireylerin davranışın performansını nasıl değerlendireceklerinden etkilendiklerini ortaya koyarak, öznel normun tutum üzerinden niyete etkisinin daha önemli olduğu sonucuna varmıştır.

Park (2000), davranışa yönelik tutumlar ve öznel normların birbirleriyle olan ilişkisini incelediği araştırmasında; daha önceki çalışmalarda (örneğin; Chang, 1998; Vallerand vd., 1992) tanımlanan öznel normlar ve tutumlar arasındaki ilişkinin, davranışa yönelik tutumun kişisel ve sosyal tutumlar olmak üzere iki türe ayrılarak açıklanabileceğini öne sürmüştür. Araştırmacıya göre davranışa yönelik kişisel tutumlar içsel çıktılarının değerlendirilmesiyle oluşmaktadır, ancak öznel normlar

üzerinde etkili değildir. Sosyal tutumlar ise diğer bireylere karşı yapılan davranışların olası sonuçlarının değerlendirilmesiyle oluşmaktadır. Araştırmacı, her iki unsur da davranışın diğer bireyler ile ilişkilere olan etkisini değerlendirdiğinden, sosyal tutumların ve modelde öznel normların bir alt unsuru olarak yer alan sosyal normların bağlantılı olduklarını öne sürmektedir.

Huang (2009) lüks markaların taklidini satın alan tüketicilerin kişiliklerini ve tüketicilerini etkileyen sosyo-psikolojik faktörleri incelemek için SDT'ni çerçeve olarak kullanmıştır. Sonuçlar tüketicilerin etik dışı inançlarının tahmin edici rolünün önemli olduğunu ve Amerikalıların lüks markaların taklidi olan ürünlerin yayılımının sosyal faydaları ve zararlarına yönelik tutumlarını etkilediğini ortaya koymuştur.

Hai ve See (2011) vergi ve hesap düzenleyicilerin, işletme sahibinin vergi uyma niyetine etkilerini SDT çerçevesinde incelemiştir. 515 işletme sahibine gönderilen anketlerden 196 geri dönüş alınmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonrasında, tutumsal değişkenlerin (beklenen vergi maliyetine ve vergi sisteminin adaletine yönelik tutumlar) ve öznel norm değişkenlerinin (onaylanmayan vergi ve hesap düzenleyiciler) niyetle pozitif yönde ilişkili oldukları ortaya konmuştur.

Aleassa ve diğ. (2011) yazılım korsanlığı davranışının altında yatan nedenleri ortaya koymak için 323 lisans öğrencisinden topladıkları verileri SDT ile değerlendirmişlerdir. Bulgular tutumların ve öznel normların yazılım korsanlığı niyetini önemli derecede öngördüklerini göstermektedir.

PDT, insan davranışını açıklayan önemli teorilerden biridir ve örgütsel davranış alanında çalışan birçok araştırmacı için araştırma konusu olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi, SDT tam iradi kontrol altındaki davranışlar için uygun olan bir çerçevedir, dolayısıyla teorinin uygulanabileceği alan çok kısıtlıdır. Ajzen ve Madden (1986) en sıradan davranışların bile bir dereceye kadar kontrole maruz kaldığına işaret etmişlerdir. Bazı davranışların gerçekleştirilmesi, bilginin yeterliliği, diğer bireylere duyulan güven, maddi imkânlar, zaman ve davranışa yönelik kişisel yetenekler gibi çeşitli kaynakların varlığına bağlıdır. Davranışın gerçekleştirilmesi için gerekli olan bu kaynakların var olup olmaması, bireyin davranışa yönelik

niyetini ve aynı zamanda davranışın gerçekleştirilmesini olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. SDT'nin kısıtlamalarını ortadan kaldırmak için teoriye, 'algılanan davranışsal kontrol' unsuru dahil edilmiştir. Algılanan davranışsal kontrol, tam iradi kontrol altında gerçekleşmeyen davranışların tahmin edilebilmesine zemin hazırlar. Ayrıca davranışı gerçekleştiren kişinin algıladığı potansiyel kısıtlamalar hakkında bilgi verirken, niyetin neden her zaman yönelik olduğu davranışla sonuçlanmadığı konusunu da aydınlatmaktadır. (Armitage ve Conner, 2001:472).

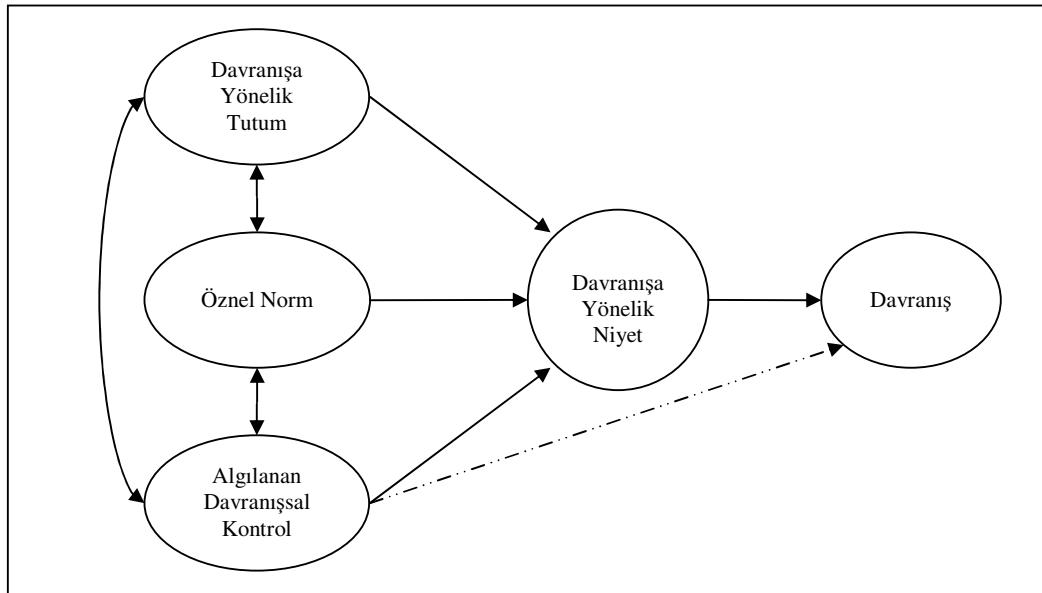
Ajzen ve Madden (1986:457) algılanan davranışsal kontrolü, "bir bireyin, davranışın gerçekleştirilmesinin ne kadar zor veya kolay olduğuna dair inançları" şeklinde ifade etmişlerdir. Kaynakların elverişliliği veya uygunluğu hakkındaki inançlar, algılanan davranışsal kontrolün derecesini belirlemektedir. Algılanan davranışsal kontrol inançları, belirli faktörlerin davranışın performansını artıran veya azaltan algılanan güçleri ile değerlendirilen algılanan davranışsal kontrol öncülleridir (Ajzen, 1991). Davranışın gerçekleştirilmesini kolaylaştıran ya da zorlaştıran faktörlere dair inançlardır. Bireylerin kaynaklara ve imkanlara sahip olduğu inançları arttıkça, davranış üzerindeki algılanan davranışsal kontrolleri de artacaktır. Örneğin; birey daha önce bilgisayar kullanmamışsa ve bilgisayar kullanmanın zor olduğuna inanıyorsa niyeti olumsuz yönde etkilenecektir. Birey bilgisayar kullanma girişiminde bulunmakta zorlanacaktır. Ancak bir bilgisayar kursuna gitme imkanı doğduğunda, bireyin bilgisayar kullanımına karşı olan kontrol inançları olumlu yönde gelişecek, bilgisayar kullanma niyeti olumlu yönde etkilenecektir.

Algılanan davranışsal kontrol, öngörülen engeller kadar geçmiş tecrübelerden de etkilenmektedir. Bir davranışın gerçekleştirilmesi sırasında bireyin ortaya çıkmasını tahmin ettiği bazı engeller oluşacaktır. Ayrıca birey davranışla ilgili geçmiş tecrübeleri sonucunda meydana gelen olayları düşündüğünde, davranışın gerçekleşmesi bireyi zora sokacaksa, birey davranışa yönelik niyetinden vazgeçebilmektedir. Geçmiş tecrübeleri sonucunda davranışın gerçekleştirilmesine yönelik kaynaklara ve imkanlara sahip olduğunu düşünen bireyler, davranış üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduklarını düşüneceklerdir. Örneğin; daha önce yeni bir

lisan öğrenmeyi denemiş ve olumlu sonuçlar almış bir birey başka bir lisan için istekli olacaktır ve gerekli yeteneğe sahip olduğunu düşünecektir.

PDT’ndeki davranışsal kontrol bireyin algıladığı kontrol seviyesine göre değişmektedir. Bazı durumlarda algılanan davranışsal kontrol gerçek kontrol seviyesinde olmayabilir. Birey davranış hakkında yeterli bilgiye sahip değilse veya kaynaklar ve şartlar değişkense kontrol algısı gerçeği yansıtmayabilir (Beck ve Ajzen, 1991:287). Örneğin; daha önce hiç piyano çalmamış olan bir birey nasıl piyano çalınacağına ve müzik bilgisine dair yeterli bilgiye sahip değilse piyano çalma davranışı üzerinde kontrol sahibi olmadığını hissedebilir, ancak bu durum onun gerçekten de müzik enstrümanı çalma yeteneğine sahip olup olmadığını ve piyano çalma davranışını gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini belirleyen bir durum olmayabilir.

Şekil 1.2: Planlı Davranış Teorisi

Kaynak: Ajzen, Icek (1991); "The Theory of Planned Behavior," *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Volume 50, Issue 2, p. 182.

Şekil 1.2’de davranışa yönelik tutum, öznel norm, algılanan davranışsal kontrol, davranışa yönelik niyet ve davranış unsurlarını içeren PDT’nin grafiksel

anlatımı görülmektedir. Modelde algılanan davranışsal kontrol unsurunun, davranış üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileşimi görülmektedir. Algılanan davranışsal kontrol unsuru davranışa yönelik niyet unsuru üzerinden dolaylı olarak veya doğrudan davranışı etkileyebilmektedir. Bireyin davranışı gerçekleştirme isteğinin dışarıdan bir kontrol unsuru tarafından büyük ölçüde engellendiği durumlarda (örneğin; yasalara uyma zorunluluğu), algılanan davranışsal kontrol unsuru davranış üzerine doğrudan etki etmektedir.

Tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurunun davranışı öngörmedeki etkileri her bir davranış için farklılık gösterebilmektedir. Bireyin diğer bireylerin baskısı altında bulunmadığı zamanlarda davranışa yönelik niyeti, yalnızca kişisel tutumlarından önemli derecede etkilenebilir. Toplum tarafından dışlanma ile sonuçlanabilecek bir davranışa yönelen bireyin niyeti özellikle öznel norm unsurundan etkilenecektir veya yasaların katı şekilde onay vermediği bir davranış söz konusu ise, bireyin tutumları ve diğer bireylerin düşünceleri önemini yitirecek, niyet algılanan davranışsal kontrol unsurundan etkilenecektir.

Madden ve diğ. (1992), algılanan davranışsal kontrolün davranışa yönelik niyeti etkilediğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin davranış üzerindeki kontrolün kaybedildiği algısının davranışı olumsuz yönde etkilediği durumlarda, olumlu tutumlar ve sosyal normlar davranışın gerçekleştirilmesi için yeterli olamayabilirler. Şekil 2.'de görülen algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinden davranışa etki ettiği dolaylı yol, kişilerin davranışa yönelik olumlu tutumları ve aynı zamanda az kontrolleri olduğuna inandıklarını, dolayısıyla davranışı gerçekleştirmek için güdülenme eksikliğini varsaymaktadır. Algılanan davranışsal kontrolün direkt olarak davranışa etki ettiği doğrudan yol, esas davranışsal kontrolü anlatmaktadır. Araştırmacılar, davranışın iradi kontrol altında olmadığı ve davranış üzerindeki kontrol algısının tam olduğu durumlarda doğrudan yolun önemli olacağını varsaymaktadırlar. Ancak, etik davranma niyetinin sorgulanacağı bu çalışmada bireylerin algıladıkları davranışsal kontrolü ölçmenin sağlıklı sonuçlar vermeyeceği düşünüldüğünden, doğrudan yol göz ardı edilerek, algılanan davranışsal kontrolün

davranışa niyet üzerinden etki ettiği dolaylı yol aracılığıyla değerlendirme yapılacaktır.

Tutum, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarının niyeti öngörmekteki bağıl önemleri, çeşitli davranışlara ve durumlara göre değişmektedir. Tutumların ve öznel normların güçlü olduğu durumlarda algılanan davranışsal kontrol unsuru niyeti öngörmekte zayıf kalmaktadır. Nitekim Ajzen, algılanan davranışsal kontrol ve niyet arasındaki ilişkinin derecesinin davranış şekline ve şartlara bağlı olduğunu savunmaktadır (Ajzen, 1991). Bireyler genellikle, gerçekleştirilebilir olduğuna inanılan davranışı yerine getirmek için daha istekli olmaktadırlar (Armitage ve Conner, 2001:472).

Niyetin gerçekleştirilmesi kısmen de olsa kişisel ve çevresel engeller tarafından belirlendiğinden; algılanan davranışsal kontrol, davranış üzerindeki iradi kontrol azaldıkça daha da kullanışlı bir unsur haline gelmektedir (Ajzen, 1991:185). Bu sebeple iradi kontrolün seviyesine göre niyetin davranışı öngörmesinin engellendiği durumlarda, algılanan davranışsal kontrol niyetin davranışa dönüştürülmesine olanak sağlamalı ve/veya davranışı öngörmelidir.

Örneğin; bir bireyin alkolü bırakma niyetini ele alalım. Bireyin alkol almak için duyduğu aşırı istek, onun için kişisel bir engel yaratmakta; ancak bu bireyin bir barda çalışıyor olması çevresel bir engel yaratarak, alkolü bırakma davranışı üzerindeki iradi kontrol seviyesini farklılaştırmaktadır. Tam iradi kontrol durumlarında niyet-davranış arasındaki ilişki optimum seviyededir ve algılanan davranışsal kontrol unsurundan etkilenmemektedir. Davranışın tam iradi kontrol altında olmadığı durumlarda ise, algılanan davranışsal kontrol niyet-davranış arasındaki ilişkinin derecesini azaltır.

Ajzen, tam iradi kontrole sahip olunmayan durumlarda (davranışa yönelik niyetin davranışın varyansının çok azını açıklayabildiği durumlar) algılanan davranışsal kontrol unsurunun bağımsız şekilde davranışı öngördüğünü öne sürmektedir (Ajzen, 1991:184). Bu görüş, bireyin kontrol duygusu arttıkça, belirli bir davranışı başarılı şekilde gerçekleştirmek için daha çok çaba sarf etme isteğinin

artacağı mantığına dayanmaktadır. Ajzen (1991), tam iradi kontrole sahip olunan durumlarda ise, algılanan davranışsal kontrolün davranışın öngörülmesinde zayıf kalacağını öne sürmüştü; ancak Armitage ve Conner (2001) hazırladıkları meta-analiz çalışmasında algılanan davranışsal kontrol unsurunun yararlılığını ortaya koymuşlardır.

Ancak PDT'nin de bazı kısıtlamaları bulunmaktadır, algılanan davranışsal kontrol unsurunu tanımlamak ve ölçmek zordur, PDT yalnızca tam iradi kontrole sahip olunmayan davranışlar için geçerli olan bir teoridir.

Ajzen ve Madden (1986), PDT'ni ölçen ilk araştırmacıdır. SDT'nin genişletilmiş versiyonunun tam iradi kontrol altında olmayan davranışları açıklamada ve tahmin etmede yeterli olup olmayacağını belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, PDT'nin üniversite öğrencilerinin derslere devam etme ve yüksek not alma davranışlarını tahmin etmede daha üstün olduğunu ortaya koymuşlardır.

Netemeyer ve diğ. (1991), lisans ve yüksek lisans öğrencilerinin oluşturduğu 356 kişilik bir grupta yaptıkları çalışmada; yüksek derecede iradi kontrol içeren oy verme davranışını ve düşük derecede iradi kontrol içeren kilo verme davranışını incelemişlerdir. Araştırmacılar yapısal eşitlik modellemesini kullanarak SDT'ni iki farklı PDT'ne dönüştürmüşler ve SDT ile karşılaştırmışlardır. Birinci versiyonda algılanan davranışsal kontrol unsurunun davranış üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisini; ikinci versiyonda ise yalnızca dolaylı etkisini (niyet aracılığıyla) göz önünde bulundurmuşlardır. Her iki versiyonda da PDT, niyeti öngörmeye SDT'den daha başarılıdır.

Ajzen (1991), PDT unsurlarını ölçtüğü, 0.43-0.94 arasında değişen (ortalama 0.71) çoklu korelasyonlara sahip onaltı çalışmasının sonuçlarını özetlemiş; algılanan davranışsal kontrolün davranışa yönelik niyetin öngörülmesini iyileştirdiğini ortaya koymuştur.

Ajzen (1991) 'özyeterlik' ve 'algılanan davranışsal kontrol'ün birbirleriyle değiştirilebilir olduğunu ileri sürmüştü, ancak Bandura (1992) ise özyeterliğin yalnızca

içsel kontrol faktörlerini içerdiğini, oysa algılanan davranışsal kontrolün çevresel kontrol faktörlerini de içerdiğini savunmuşlardır.

Üniversite öğrencilerinin oluşturduğu bir grupta çalışan Madden ve diğ. (1992), uyumak, vitamin takviyesi almak, spor yapmak ve alışveriş yapmak gibi farklı iradi kontrol sergileyen on davranışı seçerek PDT’ni SDT ile karşılaştırmışlardır. Tutumlar 5’li ölçekle (iyi-kötü, zararlı-yararlı vb.), öznel normlar çeşitli ifadelerle verilen yanıtlarla 7’li ölçekle (kesinlikle katılıyorum-kesinlikle katılmıyorum), algılanan davranışsal kontrol dört ayrı ifadeye verilen cevaplarla 7’li ölçekle ve davranışa yönelik niyet de ‘Önümüzdeki iki hafta içerisinde yapmaya niyetliyim.’ şeklindeki ifadelerle 7’li ölçekle ölçülmüştür. Ölçümlerin üzerinden iki hafta geçtikten sonra kesin davranışı ölçmek için, öğrencilere seçilmiş olan on davranıştan hangilerini kaç kere gerçekleştirdikleri sorulmuştur. Sonuçlar algılanan davranışsal kontrol unsurunu destekleyici yönde olmuştur. İradi kontrol seviyesi azaldıkça, davranışla algılanan davranışsal kontrol arasındaki ilişkinin arttığı belirlenmiştir.

Terry ve O’Leary (1995), davranışın kontrol edilebilirliğine dair inançları ve yeterlik beklentilerini ölçtükleri çalışmalarında, algılanan davranışsal kontrol unsurunun ve özyeterliğin davranışsal niyet ve davranış üzerinde farklı etkileri olduğunu bulmuşlardır. Yeterlik beklentileri davranışı değil, davranışa yönelik niyeti etkilemiş, algılanan davranışsal kontrol ise doğrudan davranışı öngörmüştür. Bu çalışmalar, özyeterlik ve algılanan davranışsal kontrolün arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır.

SDT ve PDT’nin işlevselliğini araştıran derlemede Sutton (1998), yayınlanmış olan dokuz meta-analizin sonuçlarını özetlemiş ve teorilerin niyetin varyansını ortalama % 40-50, davranışın varyansını ortalama % 19-38 oranında açıkladıklarını ortaya koymuştur.

Conner ve Armitage (1998), geçmişte yapılan PDT’nin unsurlarından farklı bazı değişkenlerin ilave edildiği çalışmalara dair bir derleme hazırlamışlar, inançların belirginleştirilmesi, geçmiş davranışlar, ahlaki normlar ve duygusal inançlar gibi bazı

değişkenleri gözden geçirmişlerdir ve gelecek araştırmalar için önerilerde bulunmuşlardır.

Daha önceki yıllarda yapılmış olan PDT'ni destekleyecek birçok derleme (Blue, 1995; Conner ve Sparks, 1996) ve meta-analiz çalışmasının (Ajzen, 1991; Conner ve Armitage, 1998) kapsam ve örnekleme açısından sınırlı kaldığını ve metodolojik açıdan zayıf olduğunu düşünen Armitage ve Conner (2001) yeni bir meta-analitik derleme hazırlamışlardır. PDT'nin davranışa yönelik niyette % 39'luk bir varyansı, davranışta ise % 27'lik bir varyansı açıkladığı sonuçlarına ulaşılmış; zayıf ölçüm yöntemlerine ve kapsamın geniş olmamasına bağlı olarak da öznel normun niyeti öngörmede zayıf kaldığı görülmüştür.

Roberts (2008) restoran yöneticilerinin çalışanlarının gıda güvenliği eğitimi almasını desteklemesini etkileyen tutumlarını, öznel normları ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarını PDT çerçevesinde incelemiştir. Ayrıca çalışmada restoran yöneticiliği ve yöneticilerin gıda güvenliği sertifikasına sahip olup olmaması durumlarında oluşan farklılıklar da incelenmiştir. 237 katılımcıdan geri dönüş alınan çalışmada katılım oranı % 17,9'dur. Sonuçlar çalışanlara gıda güvenliği eğitiminin aldırılması niyetinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Tutumlar ve öznel normlar niyeti önemli derecede öngörmüşlerdir, ancak algılanan davranışsal kontrol unsuru önemli çıkmamıştır.

Jess (2009) öğrencilerin okul içi sporlara katılımını ölçmek için PDT'ni model olarak kullandığı çalışmasında 302 öğrenciye anket uygulamıştır. PDT unsurlarından öznel normların niyete etkisi yüksek çıkmıştır.

1.3. Etik Davranma Niyeti ile Planlı Davranış Teorisi Arasındaki İlişki

Son yıllarda gerçekleştirilen araştırmalar, etik davranış PDT çerçevesinde incelendiğinde; çeşitli faktörlerin etik davranma niyetine etki ettiği, etik davranma niyetinin de doğrudan davranışı öngördüğünü ortaya koymaktadır.

Araştırmacılar etik davranma niyetini etkileyen faktörleri üç kategoride toplamışlardır. Bunlar; tutumlar, sosyal ve ahlaki normlar olarak ikiye ayrılan öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol değişkenleridir.

Ajzen (1991:199) PDT modeline kişisel ahlaki yükümlülük unsurunu dahil etmemesine rağmen, algılanan ahlaki yükümlülük unsurunun davranışın öngörülebilirliğini artıracığını belirtmiştir.

Beck ve Ajzen (1991), bazı ahlaki konuları PDT çerçevesinde irdeleyen, ahlaki yükümlülük ölçeğini modele bir faktör olarak ekleyen ve sosyal istenirliği de dikkate alan ilk araştırmacıdır. Yaşları 17 ve 30 arasında değişen 146 üniversite öğrencisine uyguladıkları anketle; tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol, niyet, ahlaki yükümlülük ve sınavda kopya çekme, mağaza hırsızlığı ve sınava zamanında girmemek veya ödevi zamanında teslim etmemek için yalan söyleme gibi davranışların öz-bildirimini değerlendirmişlerdir. Ancak ahlaki niyetlerin ve/veya davranışların öz-bildirim şeklinde ölçeklendirilmesinin sorun yaratıp yaratmayacağı tartışmaya açık bir konudur.

Beck ve Ajzen'in (1991) araştırmasında davranışa yönelik tutumlar beş adet semantik ölçekle ölçülmüştür; *iyi-kötü*, *keyifli-sıkıcı*, *akılsızca-akıllıca*, *yararlı-yararsız* ve *sevimli-sevimsiz*. Ortalama korelasyonlar kopya çekme için 0.50, hırsızlık için 0.57 ve yalan söyleme için 0.53'tür. Araştırmacılar öznel normları ölçmek için üç ifade kullanmışlardır; “..... davranışını gerçekleştirsem, benim için önemli olan bireyler önemsemezler/onaylamazlar.”, “Benim için önemli olan hiç kimse davranışını uygun görmez. *katılıyorum/katılmıyorum*”, “Benim için önemli olan bireylerin çoğu davranışında bulunursam beni küçük görür. *mümkün/mümkün değil*.”. Ortalama korelasyonlar kopya çekme için 0.61, hırsızlık için 0.47 ve yalan söyleme için 0.62'dir.

Çalışmada algılanan davranışsal kontrolü ölçmek için dört ifade kullanılmıştır; “Benim için davranışını gerçekleştirmek *zordur/kolaydır*.”, “İstersem davranışını gerçekleştirebilirim. *doğru/yanlış*”, “Planlamadığım halde davranışını gerçekleştireceğim zamanlar olabilir. *mümkün/mümkün değil*.”,

“İyi bir nedenim olsa bile davranışını gerçekleştirmem. *mümkün/mümkün değil*.”. Ortalama korelasyonlar kopya çekme için 0.34, hırsızlık için 0.48 ve yalan söyleme için 0.34’dür. Algılanan davranışsal kontrol unsurunun ilavesi niyetin öngörülebilirliğini artırmıştır. Araştırmacılar üniversite öğrencilerinin davranışa yönelik niyetini ölçmek için üç ifade kullanmışlardır; “Fırsatım olursa davranışını gerçekleştirebilirim. *mümkün/mümkün değil*.”, “Hiçbir zaman davranışını gerçekleştirmem. *doğru/yanlış*”, “Gelecekte davranışını gerçekleştirebilirim. *doğru/yanlış*”. Ortalama korelasyonlar kopya çekme için 0.70, hırsızlık için 0.75 ve yalan söyleme için 0.66’dır.

Çoklu regresyon analizleri, PDT’nin yüksek doğruluk derecesiyle niyeti öngördüğünü ve davranışı öngörmeye kısmen başarılı olduğunu göstermektedir. Ahlaki yükümlülük unsurunun eklenmesi yalan söylemenin öngörülebilirliğini geliştirmekte ancak kopya çekmenin veya hırsızlığın öngörülebilirliğine etki etmemektedir. Araştırmacılar bireylerin tutum ve niyetlerini ortaya koyarken sosyal istenirliklerini zedelemeyecek şekilde cevap verdikleri ve PDT’nin davranış öngörmeye başarılı olduğu sonucuna varmışlardır.

Randall ve Gibson (1991) tarafından, Pacific Northwest’te üç farklı hastanede çalışan hemşirelere yetersiz hasta bakımını betimleyen senaryolar verilmiş, davranıştan sorumlu olan kişileri rapor edip etmeyecekleri sorulmuştur. Anketlerin cevaplanma oranı % 33’tür. Ankette doktor/hemşirenin basit bir hatası ve doktor/hemşirenin ciddi bir yetersizliği (rutin hatalar) ile ilgili dört farklı senaryo verilmiştir.

Araştırmacılar tutumları değerlendirmek için, hatalı doktor/hemşireyi rapor etme davranışını dört ölçekle ölçmüşlerdir; *iyi-kötü, akıllıca-akılsızca, etik dışı-etik ve yararlı-yararsız*. Çalışmada etik karar verme niyetine etki eden öznel normları değerlendirmek için iki ifade kullanılmıştır; “Benim için önemli olan bireyler, hatalı doktor/hemşireyi rapor etmem gerektiğini düşünürler (7’li ölçek)”, “Benim için önemli olan bireylerin beklediği şekilde davranmak isterim (7’li ölçek)”. Araştırmacılar algılanan davranışsal kontrol unsurunu değerlendirmek için 7’li ölçekle ölçtükleri dört ifade kullanmışlardır; “Hatalı doktor/hemşireyi rapor etmek

için ne kadar kontrole sahipsiniz? *tam kontrole sahibim-kontrol sahibi değilim*”, “Benim için hatalı doktor/hemşireyi rapor etmek, *çok zordur-çok kolaydır*”, “İsteseydim hatalı doktor/hemşireyi rapor edebilirdim, *kesinlikle doğru-kesinlikle yanlış*”, “Hatalı doktor/hemşireyi rapor etmek tamamı ile bana kalmış bir durumdur, *kesinlikle doğru-kesinlikle yanlış*”. Modele ilave edilen ahlaki yükümlülük unsurunu değerlendirmek için ise 7’li ölçekle; “Hatalı doktor/hemşireyi rapor etmek için ahlaki bir yükümlülüğüm olduğuna inanıyorum, *kesinlikle doğru-kesinlikle yanlış*” ifadesi kullanılmıştır. Etik karar verme niyetini ölçmek için, ankette kullandıkları senaryo ile bağlantılı olan bir soru sormuşlardır; “Yüzde ihtimalle hatalı doktor/hemşireyi amirime rapor ederdim. *0-100*”. Bulgular incelendiğinde davranışa yönelik niyet ile tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurları arasındaki çoklu korelasyon katsayısının 0.78 olduğu görülmüştür.

Verilerin analizi sonucunda en büyük etkinin tutumlarda olduğu görülmüştür. Bulgular öznel normun niyet üzerinde tutumlardan daha az ancak algılanan davranışsal kontrolden daha fazla etkili olduğunu ortaya koymuştur. Algılanan davranışsal kontrol unsurunun niyetin öngörülmesine önemli bir katkısı olmadığı anlaşılmıştır. Ancak Randall ve Gibson bir meslektaşı rapor etmenin iradi kontrol altında gerçekleştirilen bir davranış olduğunu, algılanan davranışsal kontrolün etkisinin az olmasının söz konusu davranışa bağlı olabileceğini belirtmişlerdir. Ahlaki yükümlülük unsuru etik davranma niyetinin öngörülmesini önemli ölçüde artırmıştır. Sonuçlar teorinin meslektaşlarını rapor etme niyetinin önemli bir kısmını açıkladığını (ortalama % 61) ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, varyansın büyük yüzdesinin uygunsuz olan davranış bildirmeye yönelik tutumlarla açıklandığı, öznel normların varyansı orta derecede açıkladığı ve algılanan davranışsal kontrolün varyansı az bir yüzdeyle açıkladığı sonucuna varmışlardır.

Randall (1994) öğrencilerin seçmeli meslek etiği dersini tercih etme nedenlerini PDT çerçevesinde araştırdığı çalışmasında İrlanda’da 178 lisans öğrencisine anket uygulamıştır ve meslek etiği dersini alma niyetlerini sorgulamıştır. Anketten iki ay sonra kaç öğrencinin dersi seçtiği araştırılmıştır. Sonuçlar modelin niyeti ve davranış öngörmek için uygun olduğunu göstermiştir. Araştırmacı, öğrencilerin etiğin iş

hayatındaki önemini algılayamadıklarını, dolayısıyla meslek etiği dersinin seçmeli değil zorunlu olarak ders programlarında yer alması gerektiğini savunmuştur.

Kurland (1996) sigortacıların müşterilerine etik davranma niyetlerini değerlendirmek, aynı zamanda SDT, PDT ve PDT'nin ahlaki yükümlülük unsurunu da içeren genişletilmiş bir modeli karşılaştırmak için 245 sigortacıya anket göndermiş, % 59 geri dönüş almıştır. Söz konusu etik davranış, müşteriye bir ürünü tavsiye etmeden önce o ürünün kalitesi ve sigortacının bundan kazanacağı komisyonla ilgili bilgi vermektir.

Araştırmacı tutumları ölçmek için bireyin davranışla ilgili hissettiklerini “*iyi-kötü, etik-etik dışı*” şeklindeki altı adet semantik ifade ile ölçmüştür. Öznel normlar “Benim için önemli olan insanlar bu bilgiyi müşterimle paylaşmam gerektiğini düşünürler.” şeklindeki iki ifade ile ölçülmüştür. Algılanan davranışsal kontrol unsuru “Bilgiyi müşterim ile paylaşırsam ürünün satışını yapamam.” şeklindeki dört ifade ile ölçülmüştür. Tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrole ilave olarak modelde saygınlık, kontrol yetkisi ve kişisel ahlak algısı da değerlendirilmiştir. Saygınlık unsuru “Müşterime bilgiyi açıklamaz ve ürünü tavsiye etmezsem, saygınlığım zarar görür.” ifadesi, kontrol yetkisi unsuru “Bu bilgiyi müşterimle paylaşmak konusunda tam kontrole sahibim.” ifadesi ve kişisel ahlak algısı da “Müşterilerime bu açıklamayı yapmak konusunda ahlaki bir yükümlülüğüm olduğuna inanıyorum.” şeklindeki altı ifade ile ölçülmüştür. Niyeti ölçmek için ise “Müşterilerimle bu bilgiyi paylaşmak niyetindeyim.” şeklindeki yedi ifade kullanılmıştır.

Kurland yapmış olduğu araştırma ile PDT'nin geliştirilmiş bir modelinin satış temsilcilerinin etik dışı davranma niyeti varyansının % 58'ini öngöreceği sonucuna ulaşmıştır ve sonuçlar satış temsilcilerinin ahlaki yükümlülük, algılanan davranışsal kontrol ve tutumlardan etkilendiklerini desteklemektedir. Ayrıca saygınlık ve kontrol yetkisi unsurları modele dahil edildiğinde bu değer % 61'e yükselmekte, modelin davranışa yönelik niyeti öngörmesi desteklenmektedir. Bulgular sigortacıların etik davranma niyetini açıklamada PDT'nin ahlaki yükümlülük unsuru ilavesiyle genişletilmiş halinin en iyi sonucu verdiğini göstermektedir.

Boldero (1995), iki hafta süresince gazeteleri ev içinde yeniden kullanan ve kullanmayan katılımcıların aralarındaki farkları incelemiştir. Araştırmacı PDT'nin unsurlarının davranışı öngörmedeki yeterliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Sonuçta, yeniden kullanımla ilgili tutumlar ve davranışa yönelik niyetin davranışın önemli birer yordayıcısı oldukları ortaya çıkmıştır.

Taylor ve Todd (1995) entegre bir atık yönetimi modeli çerçevesinde geri dönüşüm ve kompostlama (atıkların gübreye dönüştürülmesi) niyetinin öncüllerini araştırdıkları çalışmalarında, PDT'ni çerçeve olarak kullanmışlardır. 700'ün üzerinde bireyden alınan verilerin analizi sonucunda, PDT'nin geri dönüşüm ve kompostlama niyetinin açıklanması için iyi bir model oluşturduğunu ortaya koymuşlardır.

Taylor ve Todd (1997) çalışmalarında atık yönetimi davranışını SDT, geliştirilmiş PDT ve bir çevresel inanç-davranış modeli ile karşılaştırmışlardır. 1400'den fazla katılımcıdan bir anket ve iki haftalık kompostlama davranışlarını not aldıkları bir günlük doldurmaları istenmiştir. Araştırmacılar, PDT'ne dayandırılan entegre bir atık yönetimi modelinin diğer modellere göre kompostlama davranışını öngörme gücünün yüksek olduğu sonucuna varmışlardır. Bulgulara dayanarak, davranışı öngörmede tutumlar ve öznel normların oldukça güçlü ancak algılanan davranışsal kontrol unsurunun nispeten daha zayıf olduğu söylenebilir.

Chang (1998), bilgisayar yazılımlarını yasal olmayan şekilde kopyalama niyetini öngörmede SDT ve PDT'nin geçerli birer çerçeve oluşturup oluşturmadığını araştırmış, aynı zamanda iki modelin işlevselliklerini karşılaştırmıştır. Hong Kong'daki birkaç üniversiteden 181 öğrencinin dahil edildiği çalışmada araştırmacı, tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrolü test etmek için Ajzen ve Fishbein (1980) ve Madden ve diğ. (1992) tarafından geliştirilen ölçekleri kullanmıştır.

Katılımcıların söz konusu davranışı gerçekleştirmekle ilgili neler hissettikleri üç adet semantik ölçekle değerlendirilmiştir; "*iyi-kötü, zararlı-yararlı, akıllıca-akılsızca*" ifadeleri için 7'li Likert ölçeğinde hissettikleri sorulmuştur. "Benim için önemli olan insanlar bilgisayar yazılımını kopyalamam gerektiğini düşünürler."

ifadesi kullanılarak, öznel norm *kesinlikle mümkün-kesinlikle mümkün değil* ifadeleri arasında 7'li ölçekle ölçmüştür. Algılanan davranışsal kontrol; “Bilgisayar yazılımlarını kopyalamak için tam kontrole sahibim.”, “Benim için bilgisayar yazılımlarını kopyalamak kolaydır.” ve “Eğer istersem bilgisayar yazılımlarını kolaylıkla kopyalayabilirim.” ifadeleriyle ölçülmüş, *tamamen katılıyorum-tamamen katılmıyorum* arasında 7'li ölçek kullanılmıştır. Araştırmada niyeti değerlendirmek için “Bilgisayar yazılımlarını kopyalamaya niyetliyim.”, “Gelecekte bilgisayar yazılımlarını kopyalamaya çalışacağım.” ve “Gelecekte bilgisayar yazılımlarını kopyalamak için çaba sarf edeceğim.” ifadeleri *kesinlikle mümkün-kesinlikle mümkün değil* arasında değişen 7'li ölçekle ölçülmüştür.

Elde edilen bulgularla, PDT'nin niyeti öngörmeye daha iyi olduğu ve algılanan davranışsal kontrolün niyeti öngörmeye en etkili unsur olduğu ortaya konmuştur. Diğer bir ilginç sonuç ise, öznel normların tutumlarla bağlanması sonucunda model uyumunun gelişmesidir. Çalışmada öznel normların davranışa yönelik niyete doğrudan etkisi zayıf kalmıştır ancak tutumlar üzerinden dolaylı etkisi oldukça önemli düzeydedir.

Conner ve Armitage (1998) PDT'ni açıklayan ve özyeterlik, ahlaki normlar, geçmiş davranışlar ve alışkanlıklar gibi bazı unsurların ilavesiyle teoriyi geliştiren çalışmaları derlemiştir. Araştırmacılar ahlaki normların, ahlaki veya etik boyutu olan davranışların performansı üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmişler, PDT çerçevesinde ahlaki normun tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurları ile birlikte davranışa etki ettiklerini ortaya koymuşlardır.

Kreie ve Cronan (1998) bireylerin etik karar verme davranışlarını değerlendirmek için senaryo kullanmışlar, modele ahlaki yükümlülük unsurunu da ilave etmişlerdir. Bulgulara göre ahlaki yükümlülük etik karar verme sürecinde önemli bir etkidir.

Flannery ve May (2000), metal kaplama endüstrisinde çalışan yöneticilerin çevresel etik davranma niyetlerini belirleyen bireysel ve kavramsal etkileri araştırmışlardır. Atık su yönetimi ile ilgili etik kararları irdeleyen dört farklı senaryo

hazırlamışlardır. National Association of Metal Finishers'dan (Ulusal Metal Kaplamacılar Derneği) 139 üye (% 20 cevaplama oranıyla) posta yoluyla uygulanan ankete cevap vermiştir. Araştırmacılar PDT'nin unsurlarına kişisel ahlaki yükümlülüğü ilave etmişler, ayrıca özyeterlik, maliyet ve etik iklim faktörlerini de algılanan davranışsal kontrol unsuru altında incelemişlerdir. Bulgular, tutumlar, öznel normlar ve maliyet unsurlarının niyetin varyansını önemli ölçüde açıkladıklarını göstermektedir. Öznel normlar ve finansal maliyet arasında oldukça önemli düzeyde bir ilişki belirlenmiştir. Bu ilişkinin 'önem arz eden bireyler' açısından maliyete nasıl bakılacağından kaynaklanabileceği öne sürülmüş ve gelecek çalışmalar için araştırılması tavsiye edilmiştir. Sonuçlara göre çevresel etik davranma niyeti üzerinde etik iklim unsurunun çok az, özyeterlik ve kişisel ahlaki yükümlülük unsurlarının ise şaşırtıcı şekilde hiç etkisi bulunmamaktadır.

Dahlin (2000) muhasebecilerin etik davranma tercihlerini incelemek için yaptığı çalışmada, SDT ve PDT'nin niyeti ölçmede kullanılabileceği sonucuna varmıştır. 923 muhasebeciye anket uygulanmıştır. Tutumların ölçülmesi için söz konusu davranışı gerçekleştirmenin "*iyi-kötü, akıllıca-akılsızca, etik-etik olmayan ve yararlı-yararsız*" olduğu sorulmuştur. Öznel normların ölçülmesi için birey için önem arz eden diğer bireylerin bu davranış için düşünceleri dört ifade ile ve algılanan davranışsal kontrol için bireyin davranış üzerindeki kontrolü dört ifade ölçülmüştür. Cevaplar 7'li Likert ölçeğindedir.

Davranışa yönelik tutumu ölçerken kullanılan her bir senaryo için tutum ve niyet arasında tutarlılık gözlenmiştir. Örneğin; katılımcıların % 78'i işlemleri bir sonraki yıla ertelemenin kötü bir fikir olduğuna inandıklarını belirtmişler, aynı şekilde katılımcıların % 64'ü işlemleri bir sonraki yıla ertelemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Öznel norm unsuru incelendiğinde; katılımcıların % 91'i işverenlerinin, % 72'si aile ve arkadaşlarının, % 54'ü ise diğer muhasebecilerin yapmalarını istediği şekilde hareket edeceklerini göstermektedir. Sonuçlar muhasebeciler için önem arz eden bireyler etik dışı davranmaları gerektiğini düşündüklerinde, muhasebecilerin bu düşünce ile ortak yönde hareket edeceğini göstermektedir. Algılanan davranışsal kontrol unsuru incelendiğinde, katılımcıların işlemleri bir sonraki yıla ertelemenin

zor olduğunu düşündüklerinde erteleme işlemini gerçekleştirmek istemeyecekleri sonucuna ulaşmaktadır. Sonuçlara bakıldığında katılımcıların % 78'i işlemleri bir sonraki yıla ertelemenin zor olduğunu düşünmekte, % 64'ü de işlemleri ertelemeyeceğini bildirmektedir.

Kuo ve Hsu (2001) PDT'ne özyeterlik unsurunu ilave ederek bilgisayar kullanımında etik davranışı açıklamaya çalışmışlardır.

Erten (2002) kız ve erkek öğrencilerin evde enerji tasarrufu yapma niyetini PDT çerçevesinde incelediği çalışmasında, Ankara ilinde 970 öğrenciye anket uygulamıştır. Sonuçlara göre; kız öğrencilerde öznel norm unsurunun etkisi erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Algılanan davranışsal kontrol unsurunun erkek öğrencilere etkisi ise kız öğrencilerden daha yüksek çıkmıştır.

Fukukawa (2002) etik açıdan sorgulanabilir tüketici davranışını açıklayan faktörleri PDT çerçevesinde incelediği çalışmasında, 72 İngiliz tüketiciden veri toplamıştır. Araştırmacı PDT unsurlarına algılanan adaletsizlik, sosyal etki ve fırsat faktörlerini ilave etmiştir. Bulgular etik açıdan sorgulanabilir tüketici davranışı üzerinde tutumların ve sosyal etkinin tutarlı şekilde, algılanan adaletsizlik ve fırsat unsurlarının da önemli etkileri olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Sparks ve Shepperd (2002) genetik mühendisliği teknikleri kullanılarak üretilmiş olan gıdaya ve et tüketimine yönelik tutumlarda ahlaki muhakemenin etkisini PDT'ni kullanarak incelemiştir. Sonuçlar algılanan ahlaki yükümlülüğün (ahlaki norm) davranışsal niyet üzerinde bağımsız etkilerinin olduğunu, ahlaki muhakemelerin tutumları da etkilediğini göstermektedir.

Kwong ve Lee (2002) bir bireyin yazılım korsanlığı niyeti ile yazılım korsanlığına yönelik tutumunu belirleyen caydırıcı yasalar arasındaki ilişkiyi incelemek için PDT'ni kullanmışlardır. Bulgular caydırıcı yasaların tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurları ile birlikte niyeti öngörmede önemli derecede etkili olduklarını göstermektedir (akt., Yoon, 2011).

Peace ve diğ. (2003) PDT, Beklenen Fayda Teorisi ve Caydırıcılık Teorisi'ni yazılım korsanlığı niyetini açıklamak için çerçeve olarak kullanmışlardır. Sonuçlar tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarının yazılım korsanlığı niyetinin önemli yordayıcıları olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca tutumların davranışı açıklamada en önemli unsur olduğu, cezanın büyüklüğü, cezanın kesinliği (yakalanma riskinin yüksek olması) ve yazılım maliyetinin tutumlar üzerinde etkili olduğu ve cezanın kesinliği unsurunun algılanan davranışsal kontrol unsurunu da etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Demetriadou (2003) örgütsel görev suistimalini ihbar etme niyetini açıklamada PDT'nin elverişliliğini ortaya koymak, örgütsel etik değerlerin, örgütsel adaletin ve çalışma grubunun ihbar etme niyetini ne şekilde etkilediğini değerlendirmek için bir çalışma yürütmüştür. Sonuçlar PDT'nin ihbar davranışını ve niyetini açıklamada uygun olduğunu göstermiştir. İhbar davranışı üzerinde ne kadar kontrol sahibi oldukları, kaynaklarının yeterliliği ve çalışma grubunun ihbarı uygun görüp desteklemesi davranışın gerçekleştirilmesini etkilemektedir.

Hsu ve Kuo (2003) bilgi gizliliğinin korunması kararlarını değerlendirmek için PDT'ni kullanmışlardır. Algılanan davranışsal kontrol unsurunun gücünü ölçmek için örgütsel özsaygının ve algılanan kimlik belirsizliğinin kullanılıp kullanılmayacağını araştırmışlardır. Ayrıca öznel normlardan tutumlara ve örgütsel özsaygıdan öznel normlara nedensel yolun varlığının modelin öngörme gücünü artırıp artırmadığını incelemişlerdir. Bulgular bilişim sistemi çalışanlarının bilgi gizliliğini koruma niyetlerinin tutumlar, öznel normlar, algılanan kimlik belirsizliği ve örgütsel özsaygıdan etkilendiğini göstermektedir. Araştırmadan çıkan sonuca göre öznel normlar örgütsel özsaygıdan, tutumlar da öznel normlardan etkilenmektedir.

Lwin ve Williams (2003) çevrimiçi tüketicilerin kimliklerini gizleme teşebbüslerinin altında yatan faktörleri incelemek için Laufer ve Wolfe'ün çok yönlü gizlilik yaklaşımı ve PDT'ne ahlaki yükümlülük unsurunun entegre edilmesiyle oluşturulan kavramsal bir model kullanmışlardır. Sonuçlar tutumlar, algılanan davranışsal kontrol ve ahlaki yükümlülük unsurlarının kimlik gizleme niyetinin önemli etkenleri olduğunu ancak öznel normların etkili olmadığını ortaya koymuştur.

Tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurları kimlik gizleme niyetini olumlu yönde etkilerken, ahlaki yükümlülük unsuru olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmacılar öznel normların etkili olmamasının, kullanıcıların internete özgü anonimliğinden kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Shaw ve Shiu (2003) küresel pazarda zamanla değişim gösteren etik tüketici tercihlerini etkileyen unsurları ortaya koymak için PDT'ni kullanmışlardır. PDT'nin unsurlarına etik (ahlaki) yükümlülük ve özkimlik unsurlarını ilave etmişlerdir ve unsurlar arasında güçlü ilişkiler bulmuşlardır.

Ampofo (2004), Amerika'daki sigorta şirketlerinin örgütsel etik kültürü ile şirketlerin muhasebe/finans çalışanlarının etik karar verme süreci arasındaki ilişkileri PDT çerçevesinde incelemiştir. Beş ayrı sigorta şirketinden 100 çalışana, şüpheli alacakların silinmesi ve bilgi ticareti konularını içeren senaryoların bulunduğu muhasebe etiği anketi uygulanmıştır. Niyeti ölçmek için cevapları kesinlikle katılıyorum-kesinlikle katılmıyorum arasında değişen 7'li ölçekle değerlendirilen dört ifade kullanılmıştır. Örneğin; "Davranışı gerçekleştirsem suçlu hissederim." Tutumları ölçmek için davranışın gerçekleştirilmesinin *iyi-kötü* vb. semantik ifadelerle değerlendirildiği dört farklı cümle kullanılmıştır. Öznel normların değerlendirilmesinde Ajzen ve Fishbein'in (1980:75) kullandıkları ölçek kullanılmıştır. Algılanan davranışsal kontrol unsuru için ise, bireylerin davranış üzerinde ne kadar kontrol sahibi olduklarını ifade eden dört cümle kullanılmıştır.

Her iki etik dışı davranışla ilgili örgütsel etik kültürü ve etik karar verme süreci arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Bulgular PDT'nin Amerika'daki sigorta şirketlerinin muhasebe/finans çalışanlarının etik davranışını önemli derecede açıkladığını ortaya koymuştur; davranışa yönelik tutum, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurları şüpheli alacakların silinmesi ve bilgi ticareti şeklindeki etik dışı davranışlarla önemli derecede pozitif yönlü ilişki göstermişlerdir. Bilgi ticareti ile öznel norm ve tutum unsurları arasındaki ilişkinin şüpheli alacakların silinmesi davranışından daha önemli olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca ilginç şekilde, algılanan davranışsal kontrol unsuru şüpheli alacakların silinmesi davranışı ile önemli derecede ilişki ortaya koymakta, ancak bilgi ticareti için önemli bir unsur

olmamaktadır. Bu durum bireylerin daha fazla seçeneğe sahip olduklarına etik davranma niyetlerinin ve davranışlarının farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

Leonard ve diğ. (2004), bilişim teknolojisi alanındaki etik davranış çalışmalarını genişletmek, etik karar verme, SDT ve PDT modellerini entegre etmek amacıyla Amerika'daki bazı üniversitelerin bilgisayar programcılığı bölümü öğrencilerine anket uygulamışlar, 423 geri dönüş almışlardır. Çevresel faktörleri sosyal olarak değerlendirmişlerdir; inanç sistemi (dini ve kültürel değerler), kişisel (aile, arkadaşlar ve bireyin kendi değerleri ve amaçları), mesleki (davranış kodları), yasal (yasalar ve hükümet) ve iş (firmanın amaçları ve politikaları). Verilen senaryolardaki bireyin davranışı gerçekleştirme yeteneği açık olduğundan, davranışın iradi kontrol altında olduğu varsayılarak modele algılanan davranışsal kontrol unsuru dahil edilmemiştir. Modelin tamamı için, davranışsal niyetin % 61'i unsurlar tarafından açıklanmaktadır. Tutumlar, bireysel öznel normlar ve ahlaki muhakeme unsurlarının niyeti açıklamada önemli birer unsur olduğu sonucuna varılmıştır.

Efebera ve diğ. (2004) düşük gelirli vergi mükelleflerini inceledikleri araştırmalarında, vergi uyum niyetlerini değerlendirmek için PDT çerçevesinde algılanan vergi adaleti, normatif beklentiler ve yasal yaptırım unsurlarını ölçmüşlerdir. Sonuçlar vergi uyum niyetiyle algılanan vergi sistemi adaleti, normatif uyum beklentileri ve cezanın büyüklüğü unsurlarının önemli derecede ilişkili olduklarını göstermektedir. Ayrıca cezanın büyüklüğü ile kambiyo denkliği ve cezanın büyüklüğü ve normatif uyum beklentileri arasında çift yönlü ilişki olduğu görülmüştür.

Buchan (2005) muhasebecilerin etik davranma niyetini etkileyen faktörleri ortaya koymak amacıyla; tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol, ahlaki duyarlılık ve etik iklim unsurlarının doğrudan etkilerinin ölçüldüğü bir çalışma hazırlamıştır. Beş ayrı firmada çalışan muhasebecilere, muhasebe alanında karşılaşılan etik ikilemlerden ve etik iklim algılarını ölçen sorulardan oluşan bir anket sunulmuştur. Tutumlar söz konusu davranışın gerçekleştirilmesinin “*iyi-kötü, etik-etik olmayan, akıllıca-akılsızca ve yararlı-yararsız*” şeklinde ifade edildiği bir

ölçekle değerlendirilmiştir. Öznel norm unsuru “Benim için önemli olan bireyler davranışının *gerçekleştirmem/gerçekleştirmemem* gerektiğini düşünürler.” şeklindeki üç ifade ile ölçülmüştür. Algılanan davranışsal kontrol unsuru “Söz konusu davranışı gerçekleştirmek benim için *kolaydır/zordur.*” şeklindeki dört ifade ile ve davranışa yönelik niyet de “Gelecekte söz konusu davranışı gerçekleştirebilirim.” şeklindeki üç ifade ile ölçülmüştür.

Sonuçlar özellikle tutumlar ve etik davranma niyeti arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymasına rağmen, öznel normların tahmin edilen direkt etkisi desteklenmemiştir. Ancak öznel normlar ve tutumlar arasında güçlü bir ilişki ortaya konmuştur, bu ilişki öznel normların tutumlar üzerinden dolaylı olarak niyeti etkilemesini sağlamaktadır. Etik iklim ve niyet arasındaki ilişkinin önem derecesi düşüktür, ancak yön beklenen şekildedir.

Carpenter ve Reimers (2005) kurumsal şirketlerin yöneticilerinin hileli mali raporlama ile ilgili karar verme davranışlarını incelemek için PDT modelini kullanmışlardır. Yöneticilerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini ihlal etme kararlarını etkileyen tutumlar, öznel normlar ve algılanan kontrol unsurlarının etkilerini incelemek için bir çalışma hazırlamışlardır. Çalışmada hedeflenmiş olan gelir düzeyinin karşılanması ve yıllık primin elde edilmesi davranışları ele alınmıştır. Özellikle kurumsal şirket yöneticilerinin büyük çoğunluğunun geliri şirketin hedeflenen gelire ulaşabilmesine bağlı olduğundan, şirket gelirini gösteren mali tablolarda hile yapılması şeklindeki etik dışı davranışlarla karşılaşılabilir.

Çalışmada bir üniversitede işletme yüksek lisansı yapan 73 yöneticiye anket uygulanmıştır. Yöneticilerin her biri en az yedi yıllık iş tecrübesine sahiptirler. Sonuçlar PDT'nin, yöneticilerin davranışlarını etik veya etik dışı olarak öngörmede uygun bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Bulgular tutumların ve öznel normların davranışı öngörmede oldukça etkili olduğunu ancak algılanan davranışsal kontrol unsurunun önemli olmadığını göstermektedir. Araştırmacılar mali raporlarda hile yapılmasını engellemeye çalışan şirket yönetiminin sonuçlardan faydalanabileceklerini belirtmişlerdir.

Stevens ve diğ. (2005) şirket yöneticilerinin stratejik seçimler yaparken etik kodlara uymadığını, etik kodların sembolik bir değer taşıdığını belirtmişler, çalışmalarında paydaş yönetimi teorisi ve PDT'ni birleştirmişler ve 302 üst düzey finans yöneticisine anket uygulamışlardır. Sonuçlar üst düzey finans yöneticilerinin; pazardaki paydaşlardan (tedarikçiler, tüketiciler, hissedarlar vb.) baskı hissettiklerinde, etik kodların kullanımının firma içinde etik iklim oluşumunu ve dışarıdan bakıldığında işletmeye pozitif imaj sağlayacağını düşündüklerinde ve etik kodlar günlük işlerin içerisine entegre edilmişse, etik kodları stratejik seçimler yaparken kullanmalarının daha mümkün olduğunu göstermiştir.

Tarkiainen ve Sundqvist (2005) tüketicilerin organik gıda satın alma niyetini inceledikleri çalışmalarında, PDT' ne sağlık konusunda bilinçlilik, gıda fiyatının önemi ve bulunabilirlik algısı unsurlarını ilave etmiştir. Sonuçlar yeni unsurların ilave edilmesinin modelin tahmin gücünü geliştirdiği yönündedir. Ayrıca tutumlar ve öznel normların niyeti öngörmede oldukça önemli olduğu ve öznel normların tutumlar üzerinden de dolaylı olarak niyet üzerinde etkili olduğu ortaya konmuştur.

Leonard ve Cronan (2005) ahlaki yükümlülük unsurunun tutumları etkileyip etkilemediğini incelemişler, bayan katılımcıların tutumlarının çalışmadaki tüm şartlar altında ahlaki yükümlülükten etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Cherry (2006) ahlaki muhakeme ve kontrol odağı kavramlarını PDT ile birleştirdiği çalışmasında, kültürler arası farkları ortaya koymak için Tayvanlı ve Amerikalı 698 işadamaına anket uygulamıştır. Kontrol odağı bireylerin kendi yaşamları üzerinde ne kadar kontrol sahibi olduklarına inanma dereceleridir. Sonuçlar Tayvanlı katılımcıların rüşvet talebine Amerikalılardan daha olumlu baktıklarını ve rüşvet talebini etik davranış olarak değerlendirmeye daha az meyilli olduklarını göstermiştir. Tayvanlıların yüksek dışsal odaklılığı, etik muhakemelerinin ve davranışsal niyetlerinin etraflarındaki grupların veya amirlerin normatif etkilerine uyum sağlamasına yol açmaktadır.

Cronan ve Douglas (2006) bilişim teknolojisinde karşılaşılan etik dışı davranışları açıklamak için literatürde yer alan modelleri inceleyerek yeni bir

kavramsal etik davranış modeli geliştirmişlerdir. Model etik davranma niyetinin bireylerin tutumlarından, SDT ve PDT unsurlarından, Adams'ın hakkaniyet teorisinden, çevreden, kontrolden, normlardan ve bireysel özelliklerden etkilendiğini savunmaktadır.

Fang (2006) etik ikilemlerle karşılaşan çalışanların etik düşüncelerini daha iyi anlamak için PDT'ni çerçeve olarak kullanmıştır. Çalışanların etik davranma niyetlerini ölçtüğü çalışmada Çinlilerin bireyler arası davranışlarının ilişkilerin yakınlık derecesinden etkilendiğini ve ahlaki ikilemlerin, bireyin ve davranıştan etkilenen diğer bireylerin arasındaki ilişkilere bağlı olarak çözülebileceğini belirtmiştir. Tayvan'da bulunan yerel şirketlerdeki tam zamanlı çalışanlara anket uygulanmış, 690 geri dönüş alınmıştır. Tüm PDT unsurları niyeti öngörmeye önemli olmalarına rağmen, sonuçlar tutumlar ve öznel normların algılanan davranışsal kontrol unsurundan daha etkili olduklarını ortaya koymaktadır.

Kaiser (2006) çalışmasında PDT'ne öngörülen suçluluk duygusu unsurunu ilave etmiş ve davranışa yönelik niyetin tahmin edilmesinde modelin öngörme yeterliğini artırmıştır.

Harding ve diğ. (2007) 527 mühendislik ve beşeri bilimler lisans öğrencisine uyguladıkları anketle, öğrencilerin kararlarını PDT çerçevesinde incelemiştir. Sonuçlar kopya çekme davranışına yönelik etik dışı karar verme niyetini öngörmeye PDT modelinin uygun olduğunu göstermiştir.

Ma (2007) Midwestern U.S. Üniversitesi'nden 1048 öğrenciden alınan cevaplarla, genç tüketicilerin gıda dışı fair trade ürünleri (kıyafet, takı, giyim aksesuarları, ev tekstil ürünleri vb.) satın alma davranışlarını incelemiştir. Sonuçlar tüketicilerin kişisel değerleri, tutumları ve sosyal baskıların gençlerin gıda dışı fair trade ürünleri satın alma davranışlarını etkilemektedir. Ancak araştırmacıya göre bu ürünlerin satın alınmasının genellikle iradi kontrol altında olduğu belirtildiğinden, algılanan davranışsal kontrol unsuru önemli bir yordayıcı değildir.

Chatterjee (2008) bilişim teknolojisinin etik dışı kullanımını PDT çerçevesinde incelemiştir. Bilişim sistemlerine giriş üzerine ders alan lisans öğrencilerine anket

uygulanmıştır. Araştırmacı etik dışı davranışı etkileyen unsurları ölçmek için hazırladığı senaryoya verilen cevapları, *kesinlikle katılıyorum-kesinlikle katılmıyorum* ifadeleri arasında 7’li Likert ölçeği kullanarak değerlendirmiştir. Tutumları ölçmek için *iyi, değerli, kullanışlı, akıllıca, mükemmel, cazip ve keyifli* şeklinde yedi ifade kullanmıştır. Öznel normları ölçmek için “Arkadaşlarım söz konusu davranışı gerçekleştirmemde beni destekler.” şeklinde beş ifade kullanmıştır. Araştırmacı algılanan davranışsal kontrolü ölçmek için “İstersem söz konusu davranışı rahatlıkla gerçekleştirebilirim.” şeklinde üç ifade kullanmıştır. Yakalanma riskini değerlendirmek için “Söz konusu davranışı gerçekleştirsem, bilgisayar sistemi bu davranışı tespit edemez.” şeklinde üç ifade kullanmıştır. Cezanın yokluğunu değerlendirmek için “Söz konusu davranışı gerçekleştirirken yakalansam, ciddi bir ceza almam.” şeklinde üç ifade kullanmıştır. Ayrıca davranışa yönelik niyeti ölçmek için “Duruma bağlı olarak söz konusu davranışı gerçekleştirebilirim.” şeklinde altı ifade kullanmıştır.

Chatterjee’nin (2008) yapmış olduğu anket sonucunda tutumların ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarının, bilişim teknolojisinin etik dışı kullanımı davranışı üzerinde önemli etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Ancak öznel normların etkisi bu iki unsur kadar büyük olmamıştır. Araştırmacı bu durumu, bilişim teknolojisinin bireyleri birbirinden uzaklaştırdığı ve bireyler üzerindeki sosyal baskıyı azalttığı gerçeği ile açıklamaktadır. Cezanın yokluğu etik dışı davranışı kuvvetlendiren bir unsur olmuştur, çünkü bireyler doğaları gereği fırsatçılardır ve davranış sonrasında alınacak bir ceza olmaması bireyin etik dışı davranışı daha kolay gerçekleştirmesine yol açmaktadır. Araştırmacıya göre ceza korkusu bireyin etik dışı davranışını engelleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır ve daha katı yasalar ve kurallar etik dışı davranışın önüne geçmede destekleyici olacaktır. Ayrıca yakalanma riskinin düşüklüğü de bilişim teknolojisinin etik dışı kullanımını artırmaktadır ve etik dışı uygulamaları izleyip tespit edebilecek sistemlerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi gerekmektedir.

Cronan ve Al-Rafee (2008) bireylerin dijital korsanlık niyetini inceledikleri çalışmalarında PDT’ne ahlaki yükümlülük ve geçmiş dijital korsanlık tecrübeleri

unsurlarını ilave etmişlerdir. Öğrencilere uygulanan anketin analiz sonuçları öznel norm unsurunun niyet üzerinde önemli olmadığını göstermiştir. Diğer unsurlar davranışa yönelik niyetin % 70,5'ini açıklamaktadır. Bulgular tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarına ilave olan ahlaki yükümlülük ve geçmiş dijital korsanlık tecrübelerinin modelin niyeti öngörme gücünü artırdığını göstermektedir. Araştırmacılar sonuçların kullanılmasıyla bireylerin dijital korsanlığa eğilimlerinin nedenlerinin anlaşılabilceğini ve bu etik dışı davranışın önüne geçilebileceğini öne sürmüşlerdir.

Hofmann ve diğ. (2008) bireylerin finansal pazardaki yatırım kararlarını ahlaki değerlendirmelerle yaptıklarını öne sürmüşler, örgütsel etik davranışları değerlendirmek için PDT'nin varyansı açıklamada uygun bir model olduğunu ortaya koymuşlardır.

Holmes (2008) K-12 öğretmenlerinin okuldaki teknoloji ve internet kullanımının değerlendirildiği çalışmalarında PDT'ni kullanmışlardır. PDT unsurlarından tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol tutarlı şekilde niyeti öngörmüştür ancak öznel norm hazırlanmış olan dört senaryodan yalnız ikisinde niyeti öngören bir unsur olmuştur.

Wilson (2008) işletme öğrencilerinin mezun olduktan sonra işyerinde etik dışı davranma niyetini, davranışa yönelik inanç, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol, algılanan kişisel çıkarlar ve algılanan sosyal kabul edilirlilik unsurları çerçevesinde ölçmüştür. İnanç diğer unsurlardan daha güçlü çıkmış, sosyal normlar en zayıf unsur olarak belirlenmiş ve diğer unsurlar orta derecede önemli çıkmıştır.

Michaelidou ve Hassan (2008), sağlık bilinci, gıda güvenliği ve etik öz kimlik unsurlarını PDT modelini geliştirmek için kullanmışlardır. Bu unsurların organik gıda satın alma tutumları ve niyetini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Sonuçlar, gıda güvenliğinin tutumları etkileyen en önemli unsur olduğunu, sağlık bilincinin ise en zayıf unsur olduğunu ortaya koymuştur. Etik öz kimlik tüketicilerin hem tutumlarını hem de satın alma niyetlerini etkilemiştir.

Arvola ve diğ. (2008) organik gıda satın alma niyetini inceledikleri çalışmalarında PDT'ne duygusal ve ahlaki tutum unsurlarını ilave etmişlerdir. Ahlaki tutum doğru şeyi yapmanın verdiği kendini ödüllendirme hissi olarak işlevselleştirilmiştir. Anket soruları İtalya, Finlandiya ve İngiltere'de toplam 672 katılımcıya ulaştırılmıştır. Sonuçlar İngiltere ve İtalya'da ahlaki tutumların öznel normlardan daha etkili olduğunu göstermektedir. Ahlaki tutumların ilave edilmesi, niyetin öngörülmesini ve modelin gücünü artırmıştır.

Chen ve diğ. (2009) Taiwan'daki bilgisayar kullanıcılarının korsan yazılım uygulamalarını kullanma niyetini değerlendirmek için PDT'ni kullanmışlar, modele ahlaki yoğunluk ve ahlaki muhakeme unsurlarını da ilave etmişlerdir. Modelin değerlendirilmesi için geliştirilen anket bir web sitesi üzerinden uygulanmış, 593 geri dönüş alınmıştır. Bulgular PDT'nin unsurlarının korsan yazılım kullanma niyetini öngördüklerini, ayrıca ahlaki yoğunluk ve ahlaki muhakeme unsurlarının da etik dışı davranma niyetini pozitif yönde etkilediklerini göstermektedir. Araştırmacılar, bireylerin kontrol yetkisinin kendilerinde olduğunu hissettiklerinde korsan yazılıma daha sıcak baktıklarını belirtmişlerdir. Bireylerin korsan yazılım kullanımına yönelik tutumları ve öznel normları ne kadar güçlü ise ve davranış üzerindeki kontrollerinin ne kadar fazla olduğunu düşünüyorlarsa, korsan yazılım kullanma niyetleri o derece güçlü olmaktadır.

Liao ve diğ. (2009) çalışanların internet suistimali niyetleri karşısında uygulanan cezai politikaların etkisini araştırmak için PDT, Caydırıcılık Teorisi ve Etik Teorisi'ni entegre ettikleri bir model kullanmışlardır. Sonuçlar algılanan önem derecesinin, algılanan davranışsal kontrolün ve öznel normların çalışanların internet suistimali üzerinde önemli etkilerinin olduğunu göstermiştir. Beklenenin aksine, cezanın büyüklüğü ve kesinliği (yakalanma riski) unsurlarının internet suistimali üzerinde etkisi olmamıştır. Ancak cezanın büyüklüğü unsuru öznel normları etkileyerek dolaylı yünden niyete etki etmiştir.

Montesarchio (2009) 485 işletme lisans öğrencisinin katıldığı çalışma ile PDT'ni çerçeve olarak kullanarak, öğrencilerin kişilikleri ve özellikleri, tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol ve finansal bilgiyi hileli şekilde rapor

etme niyetleri arasındaki ilişkileri ölçmüştür. Bulgulara göre yaşı 31-35 arasında değişen öğrenciler öznel normlarda 25-30 arasında olanlara göre, algılanan davranışsal kontrol unsurunda 18-24 arasında olanlara göre daha fazla etik davranışa yönelik cevaplar vermişlerdir. Kadınlar erkeklere göre niyet ve tutum unsurlarında daha fazla etik davranışa yönelmişlerdir. Evli olanların cevaplarında öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol unsurları daha önemli çıkmıştır. Sonuçlar tutumların ve öznel normların önemli olduğunu, ancak algılanan davranışsal kontrolün niyet üzerinde etkisi olmadığını ortaya koymuştur.

Moore ve diğ. (2009) yasama ve eğitim destek programlarının yazılım korsanlığı seviyesini düşürüp düşüremeyeceğini araştırdıkları çalışmalarında PDT'ni çerçeve olarak kullanmışlardır. Bu tür kampanyalarla bilginin artırılmasının, yazılım korsanlığının yasal sonuçlarına ve cezalandırılma olasılığına dair bilincin artırılması yönünde katkı sağlayacağını varsaymışlardır. Yasal sonuçların ve cezalandırılma olasılığının tutumları etkileyeceği düşünülmüştür. İngiltere'de işletme öğrencilerinin dahil olduğu çalışmada, yazılım korsanlığına bağlı işini kaybeden bireylerin sayısının öğrenciler tarafından ana etken olarak değerlendirilmesi ile model için güçlü destek sağlanmıştır. Sonuçlara bağlı olarak yazılım korsanlığının önüne geçilmesi için, davranışın sosyal sonuçlarına dair bireylerin bilgilendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Park ve Blenkinsopp (2009) PDT'nin ispiyonculuk davranışını öngörme geçerliğini değerlendirmek için 296 Koreli polis memuruna anket uygulamışlardır. Araştırmada birimlerin kendi içinde gerçekleşen içsel ispiyonculuk ve birimler arası gerçekleşen dışsal ispiyonculuk ayrı şekillerde dikkate alınmıştır. Çünkü içsel ispiyonculuğun sonuçları birimin içinde elimine edilebilirken, dışsal ispiyonculuk bireyler tarafından ihanet olarak değerlendirildiğinden sonuçları daha ağır olabilmektedir. Bulgular tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrolün içsel ispiyonculuk niyetini öngörmede önemli birer unsur olduklarını ancak dışsal ispiyonculuk niyeti için yalnızca öznel normların önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Stone ve diğ. (2009) PDT'nin akademik suistimali öngörme yeterliliğini incelemişlerdir. Teoriye gerekçelendirme unsurunu da ilave etmişlerdir. 271

öğrenciye uygulanan anketten elde edilen bulgular, PDT unsurlarının ve gerekçelendirme unsurunun akademik suistimal niyetini öngörmeye önemli derecede etkili olduğunu göstermiştir.

Wang ve diğ. (2009) internetten yasal olmayan şekilde pop müzik indirme davranışının öncüllerini, müzik indirme ve müzik satın alma niyetleri arasındaki ilişkileri ve putperestlik davranışının ılımlaştırıcı etkisini incelemek için PDT ve Sosyal Kimlik Teorisini kullanmışlardır. Kuzey Tayvanlı 350 gençten alınan verilerle elde edilen sonuçlar, PDT'nin yasal olmayan şekilde müzik indirme davranışını açıklamadaki uygunluğunu kanıtlamıştır. Ancak müzik indirme niyetinin müzik satın alma üzerinde önemli bir etkisi bulunmamaktadır. Araştırmacılar tarafından yapılan açıklamada bunun müzik cdlerinin pahalılığından kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca putperestlik inancı müzik indirme ve satın alma niyetlerini yaklaştırmıştır. Putperestlik inancı yüksek olan gençler, müzik indirme niyetlerini müzik satın alma niyetine dönüştürmüşlerdir.

Cohen ve diğ. (2010) yöneticilerin sahtekarlığa dahil olma davranışlarını inceledikleri çalışmalarında PDT modelini kullanmışlardır. PDT unsurlarından tutum, araştırmacılara sahtekarlığı devam ettirme nedenlerini anlama fırsatı tanımıştır.

Guido ve diğ. (2010) organik gıda ürünleri alımında rol oynayan etik konuları ve ürün özelliklerini Beş Büyük Faktör Kuramı ve PDT'ni entegre ederek elde edilen The Prospect Method (Görünüm Yöntemi) ile incelemiştir. Araştırmacılar PDT'ne ahlaki norm ve ahlaki çözülme unsurlarını ilave etmişlerdir. Bulgular PDT'nin organik gıda ürünlerini satın alma davranışı açıklamada uygun bir model olduğunu, ahlaki normların satın alma niyetini etkileyen en önemli faktör olduğunu ve ürünün doğallık ve orjinallik gibi özelliklerinden ve öznel normlardan etkilendiğini ortaya koymuştur. Ahlaki çözülme unsurunun organik gıda ürünlerini satın alma davranışında beklenen etkisi ile karşılaşılmamıştır.

Henle ve diğ. (2010) işyerindeki etik dışı davranışlardan biri olan zaman hırsızlığı kavramını PDT çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Araştırmacılar işe geç

gelme veya erken çıkma, uygun olmayan şekilde uzun molalar verme ve dalgınlık gibi zaman hırsızlığı davranışlarını incelemiştir. Çalışmakta olan 135 işletme öğrencisine PDT unsurlarına yönelik bir anket uygulanmıştır. İki ay sonra katılımcılara geçen süre zarfında kaç kere zaman hırsızlığı yaptıkları sorulmuştur. Sonuçlar davranışsal, öznel ve kontrol inançlarının sırasıyla tutumları, öznel normları ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarını öngördüklerini ortaya koymaktadır. Bu unsurlar da zaman hırsızlığı niyetini % 71 oranında öngörmektedirler. Araştırmacılar zaman hırsızlığını azaltmak için işverenlere, çalışanların zaman hırsızlığına yönelik tutumlarını değiştirmeleri, işyerinde bu davranış üzerindeki sosyal baskıyı azaltmaları ve zaman hırsızlığına uyumu zorlaştıracak uygulamalar getirmelerini tavsiye etmektedirler.

Benk ve diğ. (2011), vergi mükelleflerinin uyum niyetlerini değerlendirmek için Zonguldak ilindeki 369 vergi mükellefine anket uygulayarak; algılanan vergi adaleti, sosyal ve ahlaki normlar, yakalanma riski ve cezanın büyüklüğü unsurlarının vergiye uyum niyeti üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular sosyal ve ahlaki normların ve cezanın büyüklüğünün niyeti öngörmede en önemli unsurlar olduğunu ortaya koymuştur, vergi adaleti algısı ise istatistiksel açıdan önemli bir unsur değildir.

Yoon (2011) dijital korsanlık çalışmalarında kullanılan etik teorilerinin ve PDT'nin entegre edildiği bir model oluşturmuş, modeli yapısal eşitlik modellemesini kullanarak Çin'deki üniversite öğrencilerinden elde ettiği verilerle değerlendirmiştir. Dijital korsanlık, müzik ve film dosyaları gibi telif hakkına sahip olan materyallerin yasal olmayan şekilde yüklenmesi veya kopyalanması şeklindeki davranışları içermektedir. Bulgulara göre etik teorilerinden ahlaki yükümlülük ve adalet unsurları ve PDT'nin tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol unsurları, bireylerin dijital korsanlığa yönelik niyetlerini etkilemektedirler. Çalışmada niyet üzerinde en fazla etkisi olan unsur ahlaki yükümlülük olmuştur.

Haron ve diğ. (2011) tarafından yürütülen, etik dışı davranma niyeti üzerinde yönetsel etki, rol belirsizliği ve satış hedeflerinin etkisinin incelendiği çalışmada 246 sigorta temsilcisine anket uygulanmıştır. Söz konusu faktörler üzerinde tutumların,

öznel normların ve ahlaki yükümlülük unsurlarının dolaylı etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Araştırmacılar düzenli denetim, destek ve teşvik sağlanmasının, işyerindeki rollerin belirgin olmasının ve ulaşılabilir hedeflerin belirlenmesinin sigorta temsilcilerinin etik dışı davranışlarının azaltılmasında önemli derecede etkilerinin olacağını öne sürmüşlerdir.

Duangdao (2011) ahlaki duygular ve sağlıklı karar verme arasındaki ilişkiyi PDT'nin unsurlarını kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Utanç veya suç eğiliminin bazı sağlık davranışlarını etkileyip etkilemeyeceğini araştırmıştır. Bulgular sigara içme davranışına yönelik PDT unsurlarının, örneğin 30 günde içilen sigara sayısı gibi belirli sağlık davranışlarını öngörmeye önemli birer unsur olduklarını, ancak toplum yanlısı davranışları öngörmeye başarılı olmadıklarını ortaya koymuştur.

Chiang ve Lee (2011) Tayvanlı siyaset bilimi öğrencilerinin etik tutumları, davranışları ve algılarını PDT çerçevesinde incelemiştir. İfade özgürlüğü, bireylere eşit erişim hakkı, gizlilik ve güvenlik gibi haklar üzerinde yoğunlaşan dijital hakların korunması hususunda öğrencilerin etik davranma niyetlerinin incelendiği çalışmada, 660 öğrenciden 440 geri dönüş alınmıştır. Sonuçlar katılımcıların hepsinin tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarından etkilendiğini göstermiştir.

Dillé (2011) öğrencilerin gözetmen bulunmayan çevrimiçi kurslarda kopya çekme davranışını PDT çerçevesinde değerlendirmiştir. Ahlaki yükümlülük unsuru, tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarına dahil edilmiştir. Gerekli olan veriyi elde etmek amacıyla, önlisans ve lisans eğitimi veren toplam on üniversiteye çevrimiçi anket uygulaması yapılmıştır. Bulgular, söz konusu kopya çekme davranışı üzerinde algılanan davranışsal kontrol ve ahlaki yükümlülük unsurlarının önemli derecede etkili olduğunu göstermiştir.

Reimenschneider ve diğ. (2011) sınıf içerisindeki etiğe odaklanarak, akademik ortama bilişim teknolojilerinin dahil edilmesinin öğrencilerin etik davranış niyeti üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla PDT'nin geliştirilmiş şeklini kullanmışlardır. Tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarının yanında ahlaki muhakeme ve algılanan önem derecesi unsurları da

incelenmiştir. Amerika'daki iki güneybatı üniversitesindeki işletme lisans öğrencilerine uygulanan anketten 90 adet geri dönüş alınmıştır. Bulgular tutumlar, öznel normlar, ahlaki muhakeme ve algılanan önem derecesi unsurlarının davranışı etkilediğini gösterirken, algılanan davranışsal kontrol unsuru önemli çıkmamıştır.

Gıda mühendislerinin etik davranma niyetini etkileyen unsurların belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmanın birinci bölümünde etik, meslek etiği, gıda mühendisliğinde meslek etiği, etik davranma niyetine etki eden faktörler, PDT ve etik davranma niyeti ile PDT arasındaki ilişkiler açıklanmış ve literatür örnekleri ile desteklenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde gıda mühendislerinin etik davranma niyetine etki eden faktörlerin araştırıldığı uygulama kısmı bulunmaktadır.

2. ETİK DAVRANMA NİYETİNİN PLANLI DAVRANIŞ TEORİSİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ: GIDA MÜHENDİSLERİ ÖRNEĞİ

Çalışmanın teorik arka plan kısmında yer alan birçok araştırma, PDT'nin etik davranma niyetini etkileyen faktörleri ortaya koymada ve anlamada mükemmel bir çerçeve oluşturduğunu göstermektedir. Yapılan çalışmalarda ampirik destek sağlanmış ve ileri düzeyde araştırmanın uygun olduğu belirtilmiştir.

Bu bölümde araştırmanın amacı, modeli, evreni ve örneklem seçimi üzerinde durulmuş, veri toplamada kullanılan yöntem ve sağlıklı veri eldesinde yaşanan sınırlılıklardan bahsedilmiş, araştırmanın hipotezleri ortaya konulmuş, kullanılan anket, ölçekler ve veri analizi hakkında bilgi verilmiş ve veri analizi sonucunda elde edilen bulgularla model desteklenmeye çalışılmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Literatür incelendiğinde, gıda etiği konusunun çokça işlendiği görülmüş ancak gıda mühendislerinin etik davranma niyetinin değerlendirildiği herhangi bir araştırma gözlemlenmemiştir. Oysaki gıda sektörünün insan sağlığı üzerindeki önemli etkileri nedeniyle, etik değerlerin bir nebze olsun dışına çıkılması sağlık açısından çok ciddi riskler yaratabilmektedir.

Bu çalışmada oluşturulan model çerçevesinde (Şekil 2.1) belirlenmiş olan faktörlerin (bireyin tutumları, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol faktörleri), Türkiye'de TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'na üye olan gıda mühendislerinin etik davranma niyeti üzerinde etkilerinin olup olmadığının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın evrenini Türkiye'de TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'na kayıtlı olan tüm gıda mühendisleri oluşturmaktadır. Gıda mühendislerinin odada kayıtlı bulunan e-posta adreslerine, ankete ulaşılacak web linkinin de ilave edildiği bir e-posta gönderilerek; gıda mühendislerinin meslekleri gereği etik davranma niyetlerinin ve etik davranma niyetine etki eden faktörlerin neden önemli olduğu ile

ilgili kapsamlı bir açıklama yapılmış, ankete katılmaları rica edilmiştir. Gönderilen e-posta, çalışmanın amacını açıkça ortaya koymaktadır ve katılımcılara kimliklerinin tamamen gizli tutulacağına dair garanti verilmiştir. Anket, cevaplandırma için gerekli olan genel yönlendirmeleri de içermektedir.

Yaklaşık 13.000 üyeden, örneklemimizi oluşturan 634 geri dönüş alınmıştır. Gıda mühendislerine gönderilen anket duyurusuna Ek 3'de yer verilmiştir.

2.3. Veri Toplamada İzlenen Yöntem

Araştırmada kullanılan veriler, birincil veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Anketlerden elde edilen verilerin bilgisayar destekli istatistik programlarda işlenmesinin ve analiz edilmesinin görece kolay olması ve her birey aynı sorulara cevap vereceğinden yüksek sayıda kişiye uygulanması gereken çalışmalar için ideal veri toplama aracı olması açısından anket tekniği tercih edilmiştir (Altunışık vd., 2005:68).

Senaryo tekniği kullanılarak hazırlanan anket, Türkiye'de mesleğini icra eden tüm gıda mühendislerine ulaşmanın mümkün olmadığından hareketle TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'na üye olan gıda mühendislerine e-posta yolu ile ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Bir bireyin ya da grubun etik davranışlarını gözlemlemek her zaman olası değildir, bu sebeple meslek etiği araştırmalarında senaryo (örnek olay) kullanımı oldukça yaygındır (Ajzen ve Fishbein, 1980; Randall, 1989; Randall ve Gibson 1991; Gibson ve Frakes, 1997; Chang, 1998; Buchan, 2005; Chatterjee, 2008). Buchan (2005) çalışanların ve yöneticilerin ahlaki tercihleri söz konusu olduğunda, doğrudan gözleme sıcak bakmadıklarını belirtmiştir. Senaryo kullanımı katılımcıların sorulara verecekleri cevapları standardize ederek ortak bir noktada buluşmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı gıda mühendislerinin etik davranma niyetini etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak olduğundan, ankete katılım sağlayacak gıda mühendisleri için uygun olan senaryonun seçilmesi çok önemlidir. Bu nedenle gıda

mühendislerinin sıklıkla karşılaştıkları etik sorunlardan biri olan, son kullanma tarihi geçmiş olan ürünün kullanılmasını içeren bir senaryo (Ek 4) hazırlanmıştır ve bu çalışma için kullanılmıştır.

Anket uygulanırken gizliliğe önem verilmiş, katılımcılar kimliklerini ortaya koyacak herhangi bir bilgiyi paylaşmamaları konusunda uyarılmışlardır. Anketteki senaryonun ve soruların okunması ve cevaplanması yaklaşık 5-10 dakika sürmektedir.

2.4. Veri Toplama Araçları

PDT, davranışı öngörmek için inançlardan yola çıkarak niyeti öngören faktörlere, niyete ve davranışa kadar ulaşır, ancak Ajzen (1985) davranışı öngörmek için yalnızca tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol unsurlarını ölçmenin yeterli olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada PDT unsurlarının öncülleri olan inançlar yerine unsurların ölçülmesi uygun görülmüştür.

Tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol unsurları ve etik davranma niyeti arasındaki ilişkileri ölçmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Etik davranma niyetine etki eden unsurları ölçmek için Buchan (2005) tarafından kullanılan anket araştırma amaçları doğrultusunda uyarlanarak kullanılmıştır. Yapılan bir pilot çalışma ile farklı eğitim seviyelerindeki otuz kişiye anket uygulanarak, formdaki ifadelerin anlaşılabilirliği test edilmiş ve ifadelerin açık ve anlaşılır olduğu tespit edilmiştir.

Anket formuna Ek 4'te yer verilmiştir. Ankete katılmaya gönüllü olanların oranı yaklaşık % 5'dir. Diğer etik bağlantılı çalışmalar incelendiğinde; Randall ve Gibson'ın (1991) % 33, Kurland'ın (1996) % 59, Gibson ve Frakes'in (1997) % 26.7 ve Buchan'ın (2005) % 65.6 katılım oranlarının yanında bu oran oldukça düşük kalmaktadır. Ancak ankete katılan birey sayısına bakıldığında 634 katılımla; Randall ve Gibson'ın (1991) 116, Kurland'ın (1996) 145, Gibson ve Frakes'in (1997) 188 ve Buchan'ın (2005) 95 kişilik katılımlarına oranla çok yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmalar incelendiğinde birçoğunun evreninin aynı merkezli olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise Türkiye'deki TMMOB Gıda Mühendisleri

Odası'na üye olan gıda mühendislerine ulaşılmaya çalışılmıştır, diğer çalışmalara oranla evreni oluşturan bireyler oldukça dağınıktır. Posta yoluyla yapılan anket çalışmalarında bile, ülkemizde % 10 katılım oranının yakalanmasının zor olduğu düşünülmektedir (Kurtuluş, 1992:254).

Gıda mühendislerinin kişisel düşünceleri için, 5 adet 5'li semantik ölçek kullanılmıştır. Katılımcılara senaryoyu okuduktan sonra, senaryodaki davranış hakkındaki görüşleri sorulmuştur ve 'İyi-Kötü', 'Etik-Etik olmayan', 'Mantıklı-Mantıksız', 'Toplum için yararlı-Toplum için zararlı', 'Akıllıca-Akılsızca' ifadelerini derecelendirmeleri istenmiştir. Bu semantik ölçekleri Ajzen ve Fishbein (1980), Randall ve Gibson (1991), Gibson ve Frakes (1997) ve Buchan (2005) çalışmalarında kullanmış ve yüksek güvenilirlik katsayılarına ulaşmıştır.

Sosyal normlar ve ahlaki normlar öğelerini ölçmek için daha önceki çalışmalarda (Dubinsky ve Loken, 1989; Madden vd., 1992; Kurland, 1996; Gibson ve Frakes, 1997 ve Buchan (2005) ampirik destek sağlayan evrensel bir ölçek kullanılmıştır. Sosyal normlar 4 adet 5'li Likert ölçekli (Kesinlikle katılmıyorum-Kesinlikle katılıyorum) ifade ile daha önceki çalışmalardaki ifadeler genişletilerek kullanılmıştır. Örneğin;

- İşyerindeki personel son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünür.

Ahlaki normlar 3 adet 5'li Likert ölçekli (Kesinlikle katılmıyorum-Kesinlikle katılıyorum) ifade ile ölçülmüştür. Örneğin;

- Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanırsam suçluluk duygusu hissederim.

Kontrol yetkisi, yakalanma riski ve cezanın büyüklüğü değişkenleri için Ajzen ve Madden (1986), Randall ve Gibson (1991), Madden ve diğ. (1992) ve Buchan (2005) tarafından yapılan çalışmalarla geliştirilen algılanan davranışsal kontrol ölçeği bu çalışma için değiştirilerek kullanılmıştır. Kontrol yetkisi 2 adet, yakalanma

riski ve cezanın büyüklüğü birer adet 5'li Likert ölçekli ifade ile ölçülmüştür. Örneğin;

- İşletme müdürü müdahale etmediği sürece son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanma kararını verebilmek için tam kontrole sahibim.
- Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım takdirde yasal mercilerin bunu tespit etme ihtimali oldukça yüksektir.

Bağımlı değişken olan etik davranma niyetinin ölçülmesi için Beck ve Ajzen'in (1991) ve Buchan'ın (2005) çalışmalarında kullandıkları ölçekler değiştirilerek kullanılmıştır. Kullanılan 'Evet-Hayır' yanıtı ölçeklerden örnekler aşağıdaki gibidir;

'Bay A'nın yerinde olsaydınız;

- Ürünün üretim girdisi olarak kullanımını sonlandırırıldım.
- Durumu kimseye fark ettirmeden ürünü kullanırdım.'

Anketin verileri kodlanırken çok az sayıda verinin eksik olduğu tespit edilmiş, diğer katılımcıların değişkene ilişkin verdikleri cevapların ortalamasına en yakın değer eksik verilerin tamamlanması için kullanılmıştır.

Anketteki senaryo ile bağlantılı sorulardaki ifadelerin bazıları etik, bazıları da etik dışı davranışı göstermektedir. Analiz sırasında bağımsız değişkenlerin ölçülmesine ait ifadelerin aynı yönlü analize alınmaları açısından bazı ifadelere verilen cevaplar (İfade 4, İfade 5, İfade 6, İfade 7, İfade 9, İfade10, İfade 11) ve bağımlı değişken olan etik davranma niyetinin ölçüldüğü ifadelerden İfade 3 ve İfade 4'e verilen cevapların tersi alınmıştır.

Etik davranma niyetini ölçmek için, etik davranışa yönelik 2'li ölçekli dört ifade kullanılmıştır. Bu unsuru analize dahil edebilmek için dört ifadenin etik davranma niyetini gösteren cevabı 1, diğer cevabı 0 olarak kabul edilmiş; bir katılımcının bu dört ifadeye verdiği cevaba karşılık gelen değerler toplanarak 0-4

arasında değerler elde edilmiş, bu değere 1 ilave edilerek her katılımcı için etik davranma niyetine verilen cevabın 1 ile 5 arasında bir değer alması sağlanmıştır.

2.5. Araştırmanın Modeli

Gıda mühendislerinin etik davranma niyetinin değerlendirilmesi için Planlı Davranış Teorisi model olarak kullanılmıştır. Etik davranışı gözlemlemek ve ölçmek oldukça zor olduğundan etik davranma niyetinin ölçülmesi yoluna gidilmiştir.

Şekil 2.1’de görülen modelde etik davranma niyeti bağımlı değişken olarak ele alınırken; gıda mühendislerinin davranışa yönelik tutumları, sosyal normlar (işyerindeki personelin düşünceleri, değer verilen kişilerin düşünceleri, meslektaşların düşünceleri), ahlaki normlar (saygınlık, suçluluk duygusu, kişisel prensiplerle çatışma, dini inanç), kontrol yetkisi ve yasal koşullar (yakalanma riski, cezanın büyüklüğü) unsurları bağımsız değişkenler olarak değerlendirilmiştir.

Modelde etik davranma niyeti üzerinde etkili olan PDT unsurlarından tutumlar, öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol unsurları üzerinde etkili olan faktörler bağımsız değişken olarak seçilmiş, bu değişkenlerin PDT unsurlarını yordayacağı ve değişkenlerin PDT unsurları üzerinden etik davranma niyetini tahmin etmede yeterli olacakları varsayılmıştır.

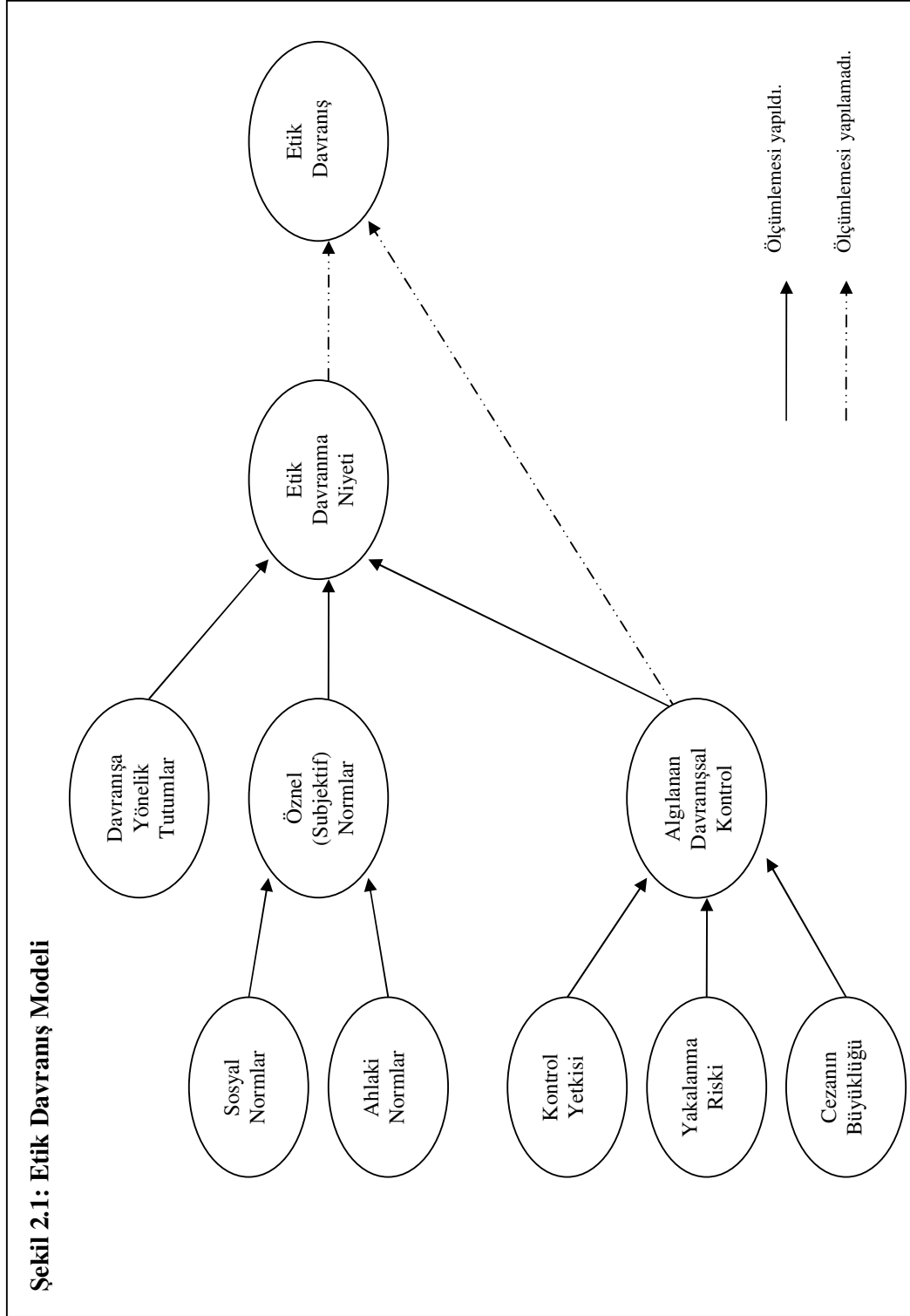
2.6. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma kapsamında belirlenen bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla kurulan hipotezler;

H_{0A} : Davranışa yönelik tutumlar ile etik davranma niyeti arasında ilişki yoktur.

H_{0B} : Sosyal normlar ile etik davranma niyeti arasında ilişki yoktur.

H_{0C} : Ahlaki normlar ile etik davranma niyeti arasında ilişki yoktur.

H_{0D} : Gıda mühendislerinin kontrol yetkisi ile etik davranma niyeti arasında ilişki yoktur.

H_{0E} : Yasal koşullar ile etik davranma niyeti arasında ilişki yoktur.

2.7. Araştırmada Kullanılan İstatistiki Analizler

Elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 15.0 programı ile güvenilirlik, faktör, korelasyon ve regresyon analizlerine tabi tutularak değerlendirilmiştir.

Ölçeklerin güvenilirliğinin saptanmasında, en yaygın olarak kullanılan yöntem olan Cronbach alfa (α) katsayısı kullanılmıştır. Güvenilirlik, bir testin veya ölçeğin ölçmek istediği şeyi tutarlı olarak ve istikrarlı bir biçimde ölçme derecesidir (Altunışık vd., 2005:114). Güvenilir bir test veya ölçek benzer şartlarda uygulandığında benzer sonuçlar verir.

Örneklem yeterliliğinin saptanması için verilere Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçütü uygulanmıştır. Elde edilen oran ne kadar yüksek olursa veri setinin faktör analizi için o kadar uygun olduğu düşünülür (Zeytin, 2007:116).

Ölçülen bağımsız değişkenlerin gizil değişkenleri (tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol ve davranışsal niyet) yansıtıp yansıtmadığını ve hazırlanan anketteki soruların faktörlere beklenildiği şekilde ayrılıp ayrılmadığını belirlemek amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi, aralarında ilişki bulunduğu düşünülen çok sayıda değişkenden oluşan bir veri setine ait temel faktörlerin (ilişkinin yapısının) ortaya çıkartılmasıyla veri setindeki kavramlar arasındaki ilişkilerin daha kolay anlaşılmasını sağlar (Altunışık vd., 2005:212). Çok sayıda değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, verilerin daha anlamlı ve özet şeklinde sunulmasına yardımcı olur. Faktör analizi Temel Bileşenler Analizi yöntemi ile yapılmış, rotasyon Varimax kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Değişkenlerin yükleme yaptığı faktörlerin etik davranma niyeti ile ilişkilerinin gözlenmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi ile hesaplanan korelasyon katsayısı r -1 ile + 1 arasında değerler alır. Katsayının +1 çıkması iki

değişken arasında mükemmel bir doğrusal ilişkinin varlığını gösterirken, - 1 olması iki değişken arasında mükemmel ancak ters yönlü bir ilişki olduğunu gösterir. Katsayının 0 olması iki değişken arasında ilişki olmadığını göstermektedir (Altunışık vd., 2005:200).

Bu çalışmada etik davranma niyeti ile etik davranma niyetine etki eden unsurlar arasındaki ilişkinin yönü ve derecesinin tahmin edilmesinde regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi, veri analizinde bağımlı bir değişken ile bu bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu varsayılan bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan bir yöntemdir. Bu çalışmada kullanılan regresyon modeli çoklu regresyon modeli olup aşağıdaki eşitlikle ifade edilmektedir (Altunışık vd., 2005:209).

$$Y_i = a + b_1X_1 + b_2X_2 + \dots + b_nX_n + \varepsilon$$

Y_i : Bağımlı değişken

X_i : Bağımsız değişkenler

a : Sabit

ε : Hata terimi

b_1, b_2, \dots, b_n : Katsayılar (Bağımsız değişkendeki bir birimlik artışın, bağımlı değişkende ne kadarlık artışa yol açacağını ifade etmektedirler)

2.8. Bulgular

Bu bölümde önce verilere uygulanacak analiz türünün belirlenmesine ve gıda mühendislerinin demografik özelliklerine ilişkin bulgular paylaşılacak, sonra güvenilirlik analizi, temel bileşenler analizi ve regresyon analizi sonuçlarına yer verilecektir.

2.8.1. Gıda Mühendislerinin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Örneklem grubunun yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 2.1'de verilmiştir. Buna göre katılımcıların 397'si (% 62,6) 22-30 yaş, 180'i (% 28,4) 31-40 yaş, 26'sı (% 4,1) 41-50 yaş ve 10'u (% 1,6) 51 yaş ve üzeri iken, katılımcılardan 21'i (% 3,3) bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 2.1: Katılımcıların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Katılımcıların Yaş Grupları	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzdelerik Dağılımı (%)
22-30	397	62,6
31-40	180	28,4
41-50	26	4,1
51 ve üzeri	10	1,6
Cevapsız	21	3,3
Toplam	634	100,0

Örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımı Tablo 2.2’de verilmiştir. Buna göre katılımcıların 350’si (% 55,2) bayan ve 273’ü (% 43,1) erkek iken, katılımcılardan 11’i (% 1,7) bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 2.2: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Katılımcıların Cinsiyeti	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzdelerik Dağılımı (%)
Bayan	350	55,2
Erkek	273	43,1
Cevapsız	11	1,7
Toplam	634	100,0

Örneklem grubunun medeni duruma göre dağılımı Tablo 2.3’te verilmiştir. Buna göre katılımcıların 293’si (% 46,2) evli ve 325’i (% 51,3) bekar iken, katılımcılardan 16’sı (% 2,5) bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 2.3: Katılımcıların Medeni Duruma Göre Dağılımı

Katılımcıların Medeni Durumu	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzdelerik Dağılımı (%)
Evli	293	46,2
Bekar	325	51,3
Cevapsız	16	2,5
Toplam	634	100,0

Örneklem grubunun eğitim durumuna göre dağılımı Tablo 2.4’te verilmiştir. Buna göre katılımcıların 488’i (% 76,9) lisans, 126’sı (% 19,9) yüksek lisans ve 10’u

(% 1,6) doktora mezunu iken, katılımcılardan 10'u (% 1,6) bu soruya cevap vermemiştir.

Tablo 2.4: Katılımcıların Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Katılımcıların Eğitim Durumu	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzdelerik Dağılımı (%)
Lisans mezunu	488	76,9
Yüksek lisans mezunu	126	19,9
Doktora mezunu	10	1,6
Cevapsız	10	1,6
Toplam	634	100,0

Örneklem grubunun toplam çalışma süresine göre dağılımı Tablo 2.5'te verilmiştir. Buna göre katılımcıların 402'si (% 63,4) 0-10 sene, 67'si (% 10,6) 11-20 sene, 13'ü (% 2,0) 21-30 sene ve 1'i (% 0,2) 31 sene ve üzeri çalışmış iken, katılımcılardan 68'i (% 10,7) bu soruya cevap vermemiş, 83'ü de (% 13,2) geçersiz cevap vermiştir.

Tablo 2.5: Katılımcıların Toplam Çalışma Süresine Göre Dağılımı

Katılımcıların Toplam Çalışma Süresi (Yıl)	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzdelerik Dağılımı (%)
0-10	402	63,4
11-20	67	10,6
21-30	13	1,9
30 ve üzeri	1	0,2
Cevapsız	68	10,7
Geçersiz Cevaplar	83	13,2
Toplam	634	100,0

Örneklem grubunun mevcut işyerlerindeki çalışma süresine göre dağılımı Tablo 2.6'da verilmiştir. Buna göre katılımcıların 375'i (% 59) 0-5 sene, 62'si (% 9,8) 6-10 sene, 3'ü (% 0,5) 11-15 sene ve 7'si (% 1,1) en az 15 sene mevcut işyerlerinde çalışmış iken, katılımcılardan 88'i (% 13,9) bu soruya cevap vermemiş, 99'u da (% 15,7) geçersiz cevap vermiştir.

Tablo 2.6: Katılımcıların Mevcut İşyerlerindeki Çalışma Süresine Göre Dağılımı

Katılımcıların Mevcut İşyerlerindeki Çalışma Süresi (Yıl)	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzelik Dağılımı (%)
0-5	375	59
6-10	62	9,8
11-15	3	0,5
15 ve üzeri	7	1,1
Cevapsız	88	13,9
Geçersiz Cevaplar	99	15,7
Toplam	634	100,0

Örneklem grubunun aylık kazanca göre dağılımı Tablo 2.7’de verilmiştir. Buna göre katılımcıların 86’sı (% 13,6) 1.000,00 TL’ye kadar, 355’i (% 56,0) 1.000,00 – 2.499,99 TL arasında, 58’i (% 9,1) 2.500,00 TL, 89’u (% 14,0) 2.500,00 TL’nin üzerinde gelire sahiptir. Katılımcılardan 13’ü (% 2,1) işyeri sahibi iken, 33’ü (% 5,2) cevap vermemiştir.

Tablo 2.7: Katılımcıların Aylık Kazanca Göre Dağılımı

Katılımcıların Aylık Kazanca Göre Dağılımı (TL)	Katılımcı Sayıları	Katılımcıların Yüzelik Dağılımı (%)
1.000,00 TL’ye kadar	86	13,6
1.000,00 – 2.499,99 TL	355	56,0
2.500,00 TL	58	9,1
2.500,00 TL’nin üzerinde	89	14,0
İşyeri sahibi	13	2,1
Cevapsız	33	5,2
Toplam	634	100,0

2.8.2. Ölçeklerin Güvenilirliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklere yapılan güvenilirlik testi sonucunda elde edilen Cronbach alfa değerleri Tablo 2.8’dedir.

Ölçeklerin güvenilirliğinin saptanmasında kullanılan Cronbach alfa (α) katsayısı 0 ile 1 arası değerler alır ve kabul edilebilir değer en az 0.7 olması gerekir (Altunışık vd., 2005:116). Ancak bazı araştırmacılar 0.5 değerinin üzerindeki

Tablo 2.8: Ölçeklerin Cronbach α Değerleri

Değişkenler	İfade No	İfade	Ortalama	Cronbach α Değerleri
Davranışa Yönelik Tutumlar (X ₁)	1	İyi-Kötü	4,14	0,917
	2	Etik-Etik olmayan	4,39	
	3	Mantıklı-Mantıksız	3,68	
	4	Toplum için yararlı-Toplum için zararlı	4,21	
	5	Akıllica-Akılsızca	3,78	
Sosyal Normlar (X ₂)	6	İşyerindeki personel son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünür.®	3,40	0,744
	7	Yakın çevremde değer verdiğim kişiler son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünürler.®	4,01	
	8	Meslektaşlarım son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünürler.®	3,97	
Ahlaki Normlar (X ₃)	9	Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım fark edilirse, bu durum saygınlığıma zarar verir.	3,99	0,832
	10	Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanırsam suçluluk duygusu hissederim.	4,08	
	11	Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmak kişisel prensiplerime aykırıdır.	4,10	
	12	Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmak dini inancım gereği günahtır.	3,13	
Kontrol Yetkisi (X ₄)	13	İşletme müdürü müdahale etmediği sürece son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanma kararını verebilmek için tam kontrole sahibim.	3,47	0,149
	14	İşletme müdürünün bu konuda vereceği karara harfiyen uymam gerekir.®	3,63	
Yasal Koşullar (X ₅)	15	Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım takdirde yasal mercilerin bunu tespit etme ihtimali oldukça yüksektir.	2,60	0,599
	16	Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım takdirde yasal merciler bunu tespit ederse ciddi biçimde cezalandırılırım.	3,43	

®: Ters kodlanan ifadeler.

çalışmaları düşük güvenilirlikli olsa da makul, 0.6-0.8 arasını güvenilir ve 0.8'den büyük değerleri yüksek güvenilirliğe sahip olarak değerlendirmektedirler.

Kontrol yetkisi değişkeni ters korelasyona sahip iki ifade ile ölçülmeye çalışılmıştır. İfade sayısının bu unsurdaki gibi az olduğu durumlarda değişkenlerin güvenilirlik değerlerinin düşük çıkması görülebilmektedir. Sonuçlar, değişkenlerin genel anlamda oldukça güvenilir olduklarını göstermektedir.

2.8.3. Temel Bileşenler Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan verilere temel bileşenler analizi uygulanabilirliğinin testi için Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği testi uygulanmıştır. KMO oranının 0.5'in üzerinde olması gereklidir. 0.5 zayıf, 0.6 orta, 0.7 iyi, 0.8 çok iyi ve 0.9 mükemmel olarak kabul edilir (Zeytin, 2007:116).

Buna göre araştırmada kullanılan verilerden elde edilen KMO örneklem değeri 0.862 ile çok iyi seviyede kabul edilebilir (Tablo 2.9). Bu çalışma için % 5 katılım oranı benzer çalışmaların (Kurland 1996; % 59 ve Buchan 2005; % 65,6) yanında oldukça düşük kalmasına rağmen, verilerin temel bileşenler analizi için oldukça uygun olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca Bartlett anlamlılık düzeyi $0.000 < 0.05$ olduğundan veriler temel bileşenler analizi için uygundur.

Tablo. 2.9: KMO ve Bartlett Testine İlişkin Bulgular

KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Değeri		,862
Bartlett Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	4780,832
	df	120
	Anlamlılık düzeyi	,000

Temel bileşenler analizi çözümü üzerinde bozucu etki yapan değişkenlerin analizden dışlanması için anti imaj korelasyon tablosunda köşegenlerde bulunan örneklem yeterlilik ölçümüne bakarak söz konusu değişkenlerin analizden çıkartılıp

çıkartılmayacağına karar verilmektedir (Altunışık vd., 2005:220). Anti imaj korelasyon matrisindeki köşegen değerlerinin 0.5'ten büyük olması değişkenlerin temel bileşenler analizi için uygun olduğuna işaret eder. Çalışmanın değişkenlere ait verilerin anti-image korelasyon matrisi Tablo 2.10'da verilmiştir. Köşegen değerlerinin hepsi 0.5'ten yüksek olduğundan tüm değişkenler temel bileşenler analizi için uygun görülmüştür.

Tablo 2.10: Değişkenlere İlişkin Anti İmaj Korelasyon Matrisi

Anti İmaj Matrisi																	
İfade No	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
Anti İmaj	1	0,907^a	-0,383	-0,202	-0,240	-0,096	-0,048	-0,092	0,039	0,012	0,019	-0,076	-0,012	-0,037	-0,075	-0,067	0,085
Korelasyon	2	-0,383	0,919^a	-0,015	-0,195	-0,042	0,079	-0,039	-0,078	-0,037	-0,069	-0,004	0,008	0,029	0,042	0,035	-0,021
	3	-0,202	-0,015	0,877^a	-0,185	-0,552	-0,079	0,068	-0,032	-0,007	0,002	-0,002	-0,035	0,018	-0,025	-0,033	-0,036
	4	-0,240	-0,195	-0,185	0,933^a	-0,240	0,022	0,016	-0,062	-0,037	-0,026	0,013	-0,075	0,025	0,025	-0,077	-0,011
	5	-0,096	-0,042	-0,552	-0,240	0,877^a	-0,026	0,049	-0,031	0,003	-0,011	-0,007	-0,010	0,029	-0,002	-0,011	0,038
	6	-0,048	0,079	-0,079	0,022	-0,026	0,758^a	-0,417	-0,230	-0,015	0,005	0,040	0,062	-0,046	-0,107	-0,005	-0,019
	7	-0,092	-0,039	0,068	0,016	0,049	-0,417	0,737^a	-0,301	0,007	-0,015	0,015	-0,096	-0,021	-0,001	-0,041	0,009
	8	0,039	-0,078	-0,032	-0,062	-0,031	-0,230	-0,301	0,859^a	0,016	0,009	-0,083	0,031	0,112	-0,057	0,047	-0,039
	9	0,012	-0,037	-0,007	-0,037	0,003	-0,015	0,007	0,016	0,893^a	-0,386	-0,124	0,023	-0,119	0,010	0,057	-0,111
	10	0,019	-0,069	-0,002	-0,026	-0,011	0,005	-0,015	0,009	-0,386	0,808^a	-0,618	-0,093	-0,024	0,017	0,021	-0,032
	11	-0,076	-0,004	0,002	0,013	-0,007	0,040	0,015	-0,083	-0,124	-0,618	0,833^a	-0,156	0,015	-0,114	0,040	-0,055
	12	-0,012	0,008	-0,035	-0,075	-0,010	0,062	-0,096	0,031	0,023	-0,093	-0,156	0,938^a	-0,092	0,017	-0,003	-0,111
	13	-0,037	0,029	0,018	0,025	0,029	-0,046	0,021	0,112	-0,119	-0,024	0,015	-0,092	0,663^a	-0,079	-0,027	0,000
	14	-0,075	0,042	-0,025	0,025	-0,002	-0,107	-0,001	-0,057	0,010	0,017	-0,114	0,017	-0,079	0,855^a	-0,004	0,083
	15	-0,067	0,035	-0,033	-0,077	-0,011	-0,005	-0,041	0,047	0,057	0,021	0,040	-0,003	-0,027	-0,004	0,679^a	-0,422
	16	0,085	-0,021	-0,036	-0,011	0,038	-0,019	0,009	-0,039	0,111	-0,032	-0,055	-0,111	0,000	0,083	-0,422	0,720^a

a: Örneklem yeterliliği ölçüsü.

@: Ters kodlanan ifadeler

Yapılan temel bileşenler analizi sonucunda özdeğerlere göre faktör sayısının belirlenmesi yönteminden yararlanılmıştır. Bu yaklaşımda genellikle özdeğeri 1'den büyük olan faktörler analize dahil edilerek uygun faktör çözümüne karar verilir (Altunışık vd., 2005:222). Tablo 2.11'de görüldüğü üzere, özdeğeri 1'in üzerinde olan beş faktör bulunmaktadır.

Ayrıca bazı araştırmacılar önceden belirlenmiş bir toplam açıklanan varyans seviyesine ulaşmayı sağlayacak faktör sayısını tercih etme yoluna giderler. Pratikte

arzu edilen toplam açıklanan varyans seviyesinin % 60'tan az olmaması istenir (Altunışık vd., 2005:223). Temel bileşenler analizi sonucunda toplam açıklanan varyans tablosuna (Tablo 2.11) bakıldığında beş faktörün, toplamda varyansın % 70.53'ünü açıkladığı görülmüştür.

Tablo 2.11: Değişkenlere İlişkin Toplam Açıklanan Varyans

Bileşen	Açıklanan Toplam Varyans								
	İlk Özdeğerler			Faktör Yükleme Sonrası Özdeğerler			Rotasyon Sonrası Özdeğerler		
	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Kümülatif %	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Kümülatif %	Toplam	Varyans Yüzdesi (%)	Kümülatif %
1	5,451	34,070	34,070	5,451	34,070	34,070	3,818	23,862	23,862
2	1,919	11,994	46,064	1,919	11,994	46,064	2,854	17,839	41,701
3	1,585	9,904	55,968	1,585	9,904	55,968	2,077	12,984	54,685
4	1,321	8,258	64,226	1,321	8,258	64,226	1,440	9,003	63,687
5	1,008	6,299	70,526	1,008	6,299	70,526	1,094	6,838	70,526
6	0,850	5,313	75,839						
7	0,704	4,401	80,240						
8	0,540	3,372	83,612						
9	0,535	3,346	86,957						
10	0,489	3,053	90,011						
11	0,390	2,435	92,446						
12	0,360	2,248	94,694						
13	0,264	1,650	96,344						
14	0,246	1,539	97,883						
15	0,171	1,072	98,955						
16	0,167	1,045	100,000						

Ayrıştırma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.

Yapılan temel bileşenler analizi sonucunda anketteki ifadeler beş faktöre yüklenmiştir. İlk faktör olan davranışa yönelik tutum ile ilgili olarak, ankette yer alan ifadeler üzerinde yapılan temel bileşenler analizinde faktör yüklerinin 0.869-0.746 arasında değiştiği görülmektedir (Tablo 2.12). Mutlak değer olarak faktör yükünün büyüklüğü değişken ve faktörün birbirleriyle yakın derecede ilişkili olduğu anlamına gelmektedir.

İfadelerin faktör yüklerinin yüksek çıkması diğer ifadelerle ortak bir varyansı paylaştığını yani ifade gruplarının birbirleriyle ilişkili olduğunu ve toplam varyansın yaklaşık % 75'i ile % 87'sini açıkladığını göstermektedir. Diğer tüm değişkenlerin temel bileşenler analizi sonuçlarına bakıldığında faktör yükü değerlerinin 0.883-0.553 arasında değiştiği görülmektedir.

Tablo 2.12: Varimax Rotasyon Uygulanmış Temel Bileşenler Analizi Çözümü

Rotasyon (Döndürme) Sonrası Bileşen Matrisi						
Faktörler	İfadeler	Bileşen				
		1	2	3	4	5
Davranışa Yönelik Tutumlar	1	0,834				
	2	0,746				
	3	0,867				
	4	0,846				
	5	0,869				
Ahlaki Normlar	6		0,810			
	7		0,883			
	8		0,855			
	9		0,553			
Sosyal Normlar	10			0,805		
	11			0,831		
	12			0,740		
Yasal Koşullar	13				0,838	
	14				0,785	
Kontrol Yetkisi	15					0,801
	16					0,618

Ayrıştırma Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi.

Rotasyon Yöntemi: Varimax.

Temel bileşenler analizinde başlangıç çözümüne ulaşıldıktan sonra ortaya çıkan faktörlerin yorumlanması ve isimlendirilmesini kolaylaştırmak için, faktörleri temsil eden eksenlerde bazı manipülasyonlar veya eksenlerin kaydırılması yoluna gidilir (Altunışık vd., 2005:225). Faktör döndürme adı verilen bu işlemin amacı değişkenlerin belirli faktörlere büyük yüklemeler yapması, aynı zamanda belirli faktörler haricindeki faktörlere ise çok düşük yüklemeler yapmasının sağlanmasıdır.

Böylece her bir faktörün adlandırılması kolaylaşacaktır. Faktör döndürmesi ile her bir faktörün görece açıklama derecesi değişir.

Bu çalışmada faktör döndürme yöntemlerinden en çok uygulanan yöntem olan Varimax Döndürme (Varimax Rotation) yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemde her bir faktörün eksenleri arasındaki açı dik açı haline getirilir, böylece faktörler arasındaki korelasyon sıfır olur, yani birbirlerinden bağımsız olurlar. Bu şekilde faktörlerin isimlendirilmesi kolaylaşır (Altunışık vd., 2005:227). Tablo 2.12’de Varimax döndürme yöntemi uygulanan faktörlerin temel bileşenler analizi çözümü verilmiştir. Bazı değişkenlere ait faktör yüklerinin başlangıç çözümündekinden farklı olduğu görülmektedir.

Temel bileşenler analizi sonucunda ulaşılan değerler araştırmanın sonuçlarının güvenilir olduğunu ve elde edilen veri setine daha ayrıntılı istatistiksel analizler yapılabileceğini göstermektedir.

2.8.4. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Değişkenlerin yüklediği faktörlere uygulanan korelasyon analizi sonuçları Tablo 2.13’te verilmiştir.

Tablo 2.13: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Korelasyonlar					
		etik davranma niyeti	davranışa yönelik tutumlar	ahlaki normlar	sosyal normlar	yasal koşullar	kontrol yetkisi
etik	Pearson Korelasyonu	1	0,527**	0,290**	0,134**	0,108**	0,074*
davranma	Sig. (2-yönlü)		0,000	0,000	0,001	0,007	0,063
niyeti	N	634	634	634	634	634	634

* Korelasyon 0.1 seviyesinde anlamlıdır (2-yönlü).

** Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır (2-yönlü).

Bağımlı değişken olan etik davranma niyeti ile davranışa yönelik tutum faktörünün arasında 0.527’lik, ahlaki normlar faktörü ile 0.290’lık, sosyal normlar

faktörü ile 0.134'lük, yasal koşullar faktörü ile 0.108'lik ve kontrol yetkisi faktörü ile 0,074'lük ilişki bulunduğu söylenebilir.

2.8.5. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen faktörler, etik davranma niyeti ile değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak için kullanılmıştır. İlişki düzeylerini açıklamak için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişkenlere ait hipotezleri test etmek için oluşturulan çoklu regresyon analizi aşağıdaki gibidir;

$$Y = \beta_0 + \beta_1X_1 + \beta_2X_2 + \beta_3X_3 + \beta_4X_4 + \beta_5X_5$$

Bu çalışmada Y etik davranma niyetini, X_1 davranışa yönelik tutum faktörünü, X_2 ahlaki normlar faktörünü, X_3 sosyal normlar faktörünü, X_4 yasal koşullar faktörünü, X_5 kontrol yetkisi faktörünü ve β_i standartlaştırılmış beta regresyon katsayısını ifade etmektedir.

Regresyon analizi sonucunda değişkenlerin beta (β) katsayıları ve anlamlılık seviyelerine göre model çerçevesinde kurulan hipotezler kabul ya da red edilecektir. Yapılan çoklu regresyon analizinin sonuçları Tablo 2.14'te yer almaktadır.

Tablo 2.14'e göre etik davranma niyetini en çok etkileyen faktör davranışa yönelik tutumlardır. Bu faktörün etik davranma niyetini $\beta_1= 0,549$ ile etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla davranışa yönelik tutumlar ile etik davranma niyeti arasında ilişki olmadığı şeklinde kurulan H_{0A} hipotezi red edilmiştir. Diğer bir deyişle davranışa yönelik tutumlar ile etik davranma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

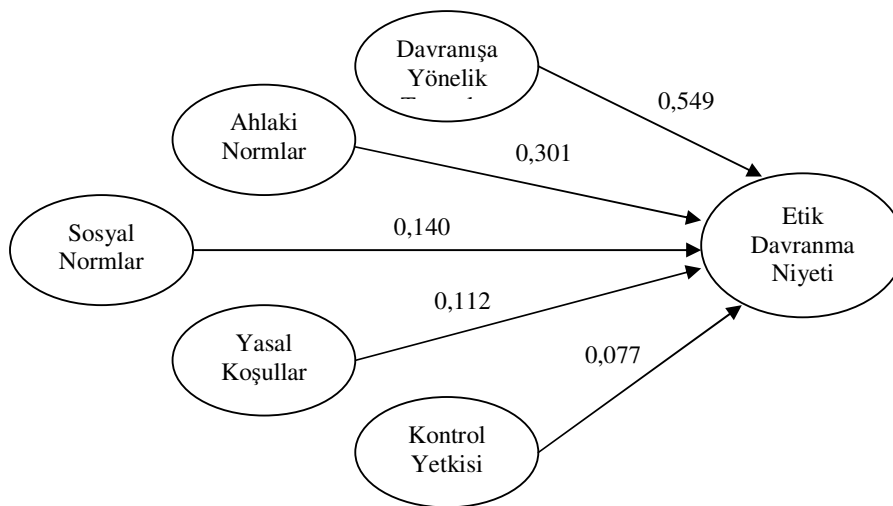
Etik davranma niyetini en çok etkileyen ikinci faktör ise ahlaki normlardır. Bu faktörün etik davranma niyetini $\beta_2= 0,301$ ile etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla ahlaki normlar ile etik davranma niyeti arasında ilişki olmadığı şeklinde kurulan H_{0C} hipotezi red edilmiştir. Diğer bir ifade ile ahlaki normlar ile etik davranma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 2.14: Etik Davranma Niyeti İçin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken: Etik Davranma Niyeti			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Olasılık
Sabit	4,241	131,564	0,000
Davranışa Yönelik Tutumlar	0,549	17,012	0,000
Ahlaki Normlar	0,301	9,340	0,000
Sosyal Normlar	0,140	4,331	0,000
Yasal Koşullar	0,112	3,464	0,001
Kontrol Yetkisi	0,077	2,386	0,018
F istatistiği	82,648	R ²	0,397
p değeri	0,050	Düzeltilmiş R ²	0,392

Etik davranma niyetini etkileyen sosyal normlar faktörü çoklu regresyon modeline 0,140 β_3 değeri ile katkıda bulunmaktadır. Böylece sosyal normlar ile etik davranma niyeti arasında ilişki olmadığı şeklinde kurulan H_{0B} hipotezi red edilmiştir. Diğer bir deyişle sosyal normlar ile etik davranma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Bir diğer faktör olan yasal koşulların etik davranma niyetini 0,112 β_4 değeri ile etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla yasal koşullar ile etik davranma niyeti arasında ilişki olmadığı şeklinde kurulan H_{0E} hipotezi red edilmiştir. Başka bir ifade ile yasal koşullar ile etik davranma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 2.2: Araştırma Modeli

Son faktör olan kontrol yetkisinin etik davranma niyeti üzerinde etkili olduğu 0,077 β_5 değeri ile belirlenmektedir. Dolayısıyla kontrol yetkisi ile etik davranma niyeti arasında ilişki olmadığı şeklinde kurulan H_{0D} hipotezi red edilmiştir. Başka bir deyişle kontrol yetkisi ile etik davranma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Regresyon analizi sonucuna göre etik davranma niyetini etkileyen faktörlerin yer aldığı araştırma modeli Şekil 2.2’de verilmiştir.

R^2 değeri (belirleme katsayısı) birlikte ele alınan bağımsız değişkenlerdeki değişimin, bağımlı değişkendeki değişimin ne kadarını (%) açıkladığının bir ölçüsüdür (Altunışık vd., 2005:210). Başka bir ifade ile bağımlı değişkendeki varyansın (değişimin) yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablo 2.14’e göre, modelimizde tüm faktörler regresyon analizine dahil edildiğinde R^2 değeri 0.397 çıkmıştır. Bu değer bize bağımsız değişkenlerin yüklediği faktörlerin, bağımlı değişkendeki değişimin % 39,7’sini açıkladığını göstermektedir.

Bağımlı değişkeni açıklama yeteneği olsun veya olmasın, regresyon modeline ilave edilen her yeni bağımsız değişken R^2 değerinin büyümesini sağlayarak modelin açıklayıcılığının iyileştiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu nedenle modele katkısı diğer değişkenlere göre az olan veya olmayan değişkenlerin neden olduğu artış dikkate alınarak modelin gerçek açıklama gücü belirlenmelidir (Altunışık vd., 2005:207). Düzeltilmiş R^2 (adjusted R^2) değeri bu düzeltme sonucunda ortaya çıkan değerdir, regresyon modelimizin gerçek açıklama gücünü göstermektedir. Genellikle R^2 ’den biraz küçük çıkmaktadır. Tablo 2.14’e göre, bağımlı değişken üzerinde diğer değişkenlere göre modele katkısı az olan veya olmayan faktörlerin neden olduğu artış dikkate alındığında, modelin gerçek açıklama gücü 0.392’dir. Bu değer bize bağımlı değişken olan etik davranma niyetindeki değişimin % 39,2’sininin bağımsız değişkenlerle açıkladığını göstermektedir.

Regresyon modelinin anlamlı olup olmadığını incelemek için ANOVA (Analysis of Variance) testi sonucunda ortaya çıkan F değerine karşılık gelen anlamlılık seviyesi, oluşturduğumuz modelin uygun olup olmadığı konusunda yol gösterir (Altunışık vd., 2005:207). Tablo 2.14’e göre F testinin (82,648) sonucunun anlamlı olması (yani % 5

seviyesinde 0,05'ten küçük olması), modelin bağımlı değişken olan etik davranma niyetini açıklamada önemli katkı sağladığını göstermektedir.

Bu bölümde çalışmanın amacı, modeli, evren ve örneklem seçimi, veri toplama yönteminden bahsedilmiş, kullanılan anket ve ölçekler hakkında bilgi verilmiş, araştırmanın hipotezleri oluşturulmuş ve verilerin analizi sonrasında elde edilen bulgularla hipotezlerin doğruluğu ortaya konmuştur.

SONUÇ

Etik, insanların bireysel ve toplumsal ilişkilerini nasıl yönlendirmesi gerektiğini, iyi ve kötüyü belirleyecek ölçütlerin neler olabileceğini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsanların bir toplum oluşturarak bir arada yaşayabilmeleri için, tüm bireylerin üzerinde anlaştığı ve benimsediği bir ortak değerler sisteminin oluşturulması gereklidir. Bu değerler toplumsal yaşama temel oluşturan etik değerlerdir. Etik değerlerin tüm bireyler tarafından önemsendiği ve uygulandığı toplumlarda bireyler arası ilişkiler saygı ve sevgi çerçevesinde yürütülür. Etik değerlere saygılı bireyler karar verme aşamasında etik davranışa yönelik karar verirler. Ancak bazı bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda etik değerlere uygun olmayan şekilde hareket etmeleri ile etik dışı davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Etik dışı davranışlar toplumsal yaşamın düzenini bozan etik sorunları meydana getirirler.

Meslek sahibi bireyler, o mesleğin gerektirdiği etik yükümlülükleri de üzerlerine almaktadırlar. Bu yükümlülüklerle bağlı çalışan meslek mensupları toplumun güvenini kazanır, etik yükümlülüklerle bağlı çalışmayanlar toplumun güvenini kaybederler ve saygınlıklarını yitirirler. Aynı zamanda meslek grubunun toplum nezdindeki güvenini ve saygınlığını da zedelemiş olurlar. Bir meslek grubuna üye olan bireylerin iş yaşamında nasıl davranacaklarını belirleyen, üyeler arası rekabeti düzenleyen, meslek kurallarına uymayan bireyleri diğerlerinden ayıran ve bu kuralları korumaya yarayan mesleki ilkeler meslek etiği olarak adlandırılır. Meslek sahibi bireylerin yasaların dışında da müşterilerine, rakiplerine, çalışanlarına, topluma ve çevreye karşı olan etik yükümlülüklerinin olduğunun bir göstergesi olan meslek etiği, kurallar, prensipler ve iyi kültürel, yasal ve mesleki değerlerden oluşan meslek etiği kodlarını içermektedir. Meslek sahibi tüm bireyler meslek etiği kodlarına uygun hareket etmek durumundadırlar.

Gıdanın sağlıklı ve güvenilir olarak bireylere sunulması açısından gıda mühendisleri çok ciddi sorumluluğa sahiptir. Gıda güvenliği açısından gerekli kalite standartlarına uygun ürünlerin üretilmesi, üretilen gıda ürünlerinin sağlık riski taşımaması ve bireylerin ihtiyaç duydukları nitelikte besin öğelerine sahip

olmalarının sağlanması için, gıda mühendislerinin görevlerini etik bilince sahip olarak ve meslek etiği kodlarına uygun şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir.

Birçok çalışmada bireylerin etik davranma niyetine etki eden faktörlerin incelenmesi için, insan davranışlarını etkileyen unsurları en iyi şekilde ortaya koyan teorilerden biri olan Planlı Davranış Teorisi model olarak kullanılmıştır. Çalışmalar, etik davranış Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde incelendiğinde; çeşitli faktörlerin etik davranma niyetine etki ettiği, etik davranma niyetinin de doğrudan davranışı öngördüğünü ortaya koymaktadır. Bu faktörler; bireyin davranışa yönelik tutumları, bireyin içerisinde bulunduğu sosyal ortamın birey üzerindeki etkileri, bireyin yaşadığı toplumun yapısına bağlı olan ve kişisel anlamda içselleştirdiği ahlaki normlar, etik davranışın gerçekleştirilebilmesi için bireyin sahip olduğu kontrol yetkisi, birey etik dışı davrandığında fark edilme olasılığı ve davranışı sonrasında alacağı cezanın büyüklüğüdür.

Gıda mühendislerinin etik davranma niyetine etki eden faktörleri belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada Planlı Davranış Teorisi çerçeve olarak kullanılmış, analiz için gerekli olan veriler TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'na üye olan gıda mühendislerine anket uygulanarak elde edilmiştir. Hazırlanan ankette senaryo yöntemi (örnek olay) kullanılmış, konu olarak son kullanma tarihi geçmiş ürünün kullanımı seçilmiştir. Senaryoya konu olan kırmızı et ürünü son kullanma tarihi geçtiğinde, patojen (hastalık yapan) mikroorganizmaların rahatlıkla üreyebileceği bir ortam yaratmaktadır. Ürünün risk düzeyi hammaddeden başlayıp, üretim basamakları ve son ürünün muhafazası ve depolanması sırasında gerekli olan gıda güvenliği koşullarının ne kadarının sağlandığına bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca ürünün risk düzeyini belirleyebilmek için çeşitli duyuşal, kimyasal ve mikrobiyolojik analizlerin yapılması gerekmektedir. Gıda mühendislerinin almış oldukları eğitim ile konuyla ilgili gerekli ve yeterli bilgiye sahip oldukları varsayılmaktadır. Senaryoda belirtilen durumda, her ne kadar uygun koşullarda üretilmiş ve muhafaza edilmiş olursa olsun, risk düzeyi göz önüne alındığında gerekli analizler yapılmadan ürünün kesinlikle kullanılmaması gerekmektedir. Gıdaların muhafazası sırasında dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri, depolama esnasında son kullanma tarihi

esasına göre ürünün yerleştirilmesi ve kullanımının sağlanmasıdır. 'İlk Giren İlk Çıkar' (First In First Out, FIFO) şeklinde ifade edilen bu depolama prensibi depolamanın etkinliğini artıran, depolanan ürünlerin son kullanma tarihinden önce kullanımını ve takibini sağlayan bir prensiptir. Kırmızı et ürünü gıda endüstrisinde maliyet açısından değerlendirildiğinde yüksek maliyetli hammadde grubuna girmektedir, işletmenin ve ürünün maliyetini yükselten bir unsurdur. Yüksek maliyetli bir ürünün depolama prensiplerine uygun olmayan şekilde son kullanma tarihinin geçmesi ve fark edilmeyecek şekilde depolanmış olması, üretim bölümünün ve sorumlu gıda mühendisinin yetkinliğinin sorgulanmasını gerektirecek bir durumdur. Dolayısıyla mesleki hata olarak değerlendirilebilecek, aynı zamanda yüksek oranda risk içeren bu durum karşısında gıda mühendisinin kırmızı et ürünü kullanma veya kullanmama niyeti ve davranışı, içinde çeşitli kaygıları da barındıran bir etik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgularla, gıda mühendislerinin meslek etiği açısından sorumlu oldukları kurum ve kuruluşlara etik davranışın özendirilmesi açısından yeni bir bakış açısı getirileceği düşünülmüştür. Çalışmanın bulguları, Planlı Davranış Teorisi'nin gıda mühendislerinin etik davranma niyetinin öngörülmesi için uygun bir model olduğunu göstermektedir. Beklenen şekilde tüm değişkenler etik davranma niyeti ile ilişkilidir.

Davranışa yönelik tutumlar yüksek ilişki seviyesi ile öne çıkmaktadır. Gıda mühendisleri senaryoda yer alan son kullanma tarihi geçmiş ürünü kullanmanın ne kadar kötü, etik dışı, mantıksız, toplum için zararlı ve akılsızca olduğunu düşünürlerse, etik davranma niyetleri o kadar yüksek çıkmaktadır. Söz konusu davranış ile ilgili tutumların davranışın gerçekleştirilmesi açısından ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde, gıda mühendislerinin davranışa yönelik tutumlarının değiştirilmesi ile gıda kaynaklı birçok etik sorunun ortadan kaldırılacağı tahmin edilebilir.

Ahlaki normların sosyal normlardan yüksek çıkması etik davranış söz konusu olduğunda, gıda mühendislerinin kişisel prensiplerine, hissedecekleri suçluluk duygusuna, toplumdaki saygınlığına ve dini inancına; meslektaşlarının, işyerindeki

personelin ve değer verdikleri kişilerin düşüncelerinden daha çok önem verdiklerini, diğer bir ifade ile ahlaki kuralların gıda mühendisleri için sosyal kurallardan daha önemli olduğunu göstermiştir. Gıda mühendisleri ahlaki ve sosyal normların ne kadar önemli olduğunu düşünürlerse, etik davranma niyetleri o kadar yüksek çıkmaktadır. Etik sorunlarla karşı karşıya kaldıklarında gıda mühendisleri kişisel prensipleriyle çatışan, sonrasında suçluluk duygusu hissedecekleri, toplumdaki bireysel ve mesleki saygınlıklarını zedeleyecek ve dini inançları açısından uygun olmayan konularda etik davranma yönünde karar vereceklerdir. Ayrıca gıda mühendisleri çevrelerinde kendileri için önem arz eden, değer verdikleri bireylerin, işyerindeki personelin ve meslektaşlarının söz konusu davranış için düşündüklerinden de etkilenmektedirler. Bu bireylerden gelmesi olası tepkiler, gıda mühendisinin etik davranma yönünde karar vermesini sağlayıcıdır.

Gıda mühendislerinin kontrol yetkisi, yakalanma riski ve davranış karşısında alacağı cezanın büyüklüğü de etik davranma niyeti üzerinde etkilidir. Üretimdeki kontrol yetkisinin kendinde olması gıda mühendisinin etik yönde karar vermesini destekleyicidir. Kar amacı gütmeyen, üretimin gerekli ve uygun koşullarda yapılmasını sağlayarak uzun vadede daha çok kazanç sağlayacağını farkında olan gıda mühendisi, üretimi gıda güvenliği çerçevesinde yönlendirerek etik yönde davranış sergileyecektir. Ayrıca etik dışı davranışın yapılan denetimlerle tespit edilme ihtimalinin yüksek olduğu durumlarda, alınan cezanın büyüklüğü de etik dışı davranışın boyutuna göre engelleyici nitelikte ise gıda mühendisi yakalanma riskini almayarak, cezanın büyüklüğünün de caydırıcı etkisi ile etik davranışa yönelecektir.

Gıda mühendislerinin etik algısının geliştirilmesi için, meslek etiği eğitimine üniversitelerin gıda mühendisliği bölümlerinde daha çok yer verilmesi, gıda işletmelerinde etik bilincinin geliştirilmesi, etik iklimin ve örgütsel etik kültürün oluşturulması ve işlerliklerinin sağlanması, ayrıca gıda mühendislerinin yetkilerinin artırılarak işletmedeki karar mekanizmasında daha önemli yerlere getirilmeleri gerekmektedir. Gıda mühendislerinin işletme çalışanı olmaktan çıkıp, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı yetkilendirmesi ile çalışan bağımsız denetmenler olmasının, gıda işletmelerindeki etik dışı davranışların önüne geçilmesinde önemli artılar

sağlayabileceği düşünülmektedir. TMMOB Gıda Mühendisleri Odası tarafından hazırlanmakta olan *gıda mühendisliği etik kodları* tüm gıda mühendisleri tarafından benimsenip uygulanmalıdır.

Gıda mühendisinin etik davranma niyetine yönelik ileriki çalışmalarda, bu çalışmada incelenmemiş olan istihdam kaygısı, gelir kaygısı, gıda işletmelerindeki örgüt kültürü, etik iklim, gıda mühendislerinin demografik özellikleri ve örgütsel bağlılıkları gibi unsurlar modele dahil edilerek niyet üzerindeki etkileri gözlemlenebilir. Gıda mühendisi etik kodları yayınlandıktan sonra, etik kodların etik davranma niyetine etkisini ortaya koyacak çalışmalar yapılabilir. Bireyler etik davranış sözü konusu olduğunda özbildirim şeklindeki çalışmalara katılmak istememektedirler. Özbildirim sonucunda elde edilen verilerin doğruluğunu ölçmek mümkün olmadığından bu çalışma ile elde edilen cevapların doğruluğu varsayılmıştır. İleriki çalışmalar özbildirim sonrasında, davranışın da gözlemlenmesi ile sonuçların doğrulanması şeklinde geliştirilebilir.

Yapılacak çalışmalarda, bu çalışmada verilen davranıştan ve kullanılan senaryodan farklı bir davranış ve senaryo sunulurken, etik davranma niyeti üzerinde etkili olan unsurlardaki değişimler gözlemlenebilir. Çalışmada kullanılan senaryo yalnızca davranışı içerdiğinden, daha sonraki çalışmalarda etik dışı davranışın sonuçları (hapis, meslekten men vb.) da verilerek algılanan davranışsal kontrol unsurunun etkisindeki değişimler gözlemlenebilir. Bu çalışmada yalnızca TMMOB Gıda Mühendisleri Odası'na üye olan gıda mühendislerine ulaşılmıştır. Oda üyesi olmayan gıda mühendislerine de anket uygulanarak sonuçlarda farklılık olup olmadığı gözlemlenebilir, böylece Gıda Mühendisleri Odası'na üyeliğin gıda mühendisinin etik davranma niyetine etkisi incelenebilir. Ayrıca ülkemizdeki diğer meslek gruplarının etik davranma niyeti de Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde incelenebilir.

Sonuç olarak, Planlı Davranış Teorisi gıda mühendislerinin etik davranma niyetinin ve niyet üzerinde etkili olan faktörlerin ortaya konmasında uygun bir modeldir. Bu çalışma, işyerinde kabul edilebilirliği olmayan davranışların önüne geçilmesi ve etik davranışın özendirilmesi için gıda mühendislerine, gıda işletmesi

sahiplerine ve yöneticilerine, gıda mühendislerini yetiştiren ve rehberlik eden akademisyenlere, ilgili kurum ve kuruluşlara önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ajzen, Icek (1985); "From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior", *Action Control from Cognition to Behavior*, Springer-Verlag, Berlin.
- Ajzen, Icek (1991); "The Theory of Planned Behavior," *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Volume 50, Issue 2, pp. 179-211.
- Ajzen, Icek and Martin Fishbein (1970); "The Prediction of Behavior from Attitudinal and Normative Variables," *Journal of Experimental Social Psychology*, Volume 6, Issue 4, pp. 466-487.
- Ajzen, Icek and Martin Fishbein (1980); *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Ajzen, Icek and Thomas J. Madden (1986); "Predicting of Goal-Directed Behavior: Attitudes, Intentions, and Perceived Behavioral Control," *Journal of Experimental Social Psychology*, Volume 22, Issue 5, pp. 453-474.
- Akbaba, Atilla ve Esra Erenler (2011); "Etik Karar Verme ve Cinsiyet Farklılıkları Üzerine Bir Araştırma," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 31, s. 447-464.
- Aleassa, Hassan, John Michael Pearson and Scott McClurg (2011); "Investigating Software Piracy in Jordan: An Extension of the Theory of Reasoned Action," *Journal of Business Ethics*, Volume 98, Issue 4, pp. 663-676.
- Aliyev, Rizvan (2010); "Örgüt Kültürü ve İş Etiği Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma," Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Altunışık vd., Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu ve Engin Yıldırım (2005); *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri – SPSS Uygulamalı*, Sakarya Kitabevi, Adapazarı.
- Ampofo, Akwasi A. (2004); "An Empirical Investigation Into the Relationship of Organizational Ethical Culture to Ethical Decision-making by Accounting/Finance Professionals in the Insurance Industry in the U.S.A.," Dissertation, Nova Southeastern University, H. Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship, Florida.
- Armitage, Christopher J., and Mark Conner (2001); "Efficacy of the Theory of Planned Behavior: A meta-analytic review," *British Journal of Social Psychology*, Volume 40, Issue 4, pp. 471-499.

- Arvola, A., M. Vassallo, M. Dean, P. Lampila, A. Saba, L. Lähteenmäki and R. Shepherd (2008); "Predicting Intentions to Purchase Organic Food: The Role of Affective and Moral Attitudes in the Theory of Planned Behaviour," *Appetite*, Volume 50, Issue 2-3, pp. 443-454.
- Atlığ, Nevzat Sinan (2006); "İş Etiği, Sosyal Sorumluluk ve İlaç Sektöründen Uygulamalar," Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bandura, Albert (1992); "On Rectifying the Comparative Anatomy of Perceived Control: Comments on "Cognates of Personal Control"," *Applied & Preventive Psychology*, Volume 1, Issue 2, pp. 121-126.
- Barnett, John H. and Marvin J. Karson (1987); "Personal Values and Business Decisions: An Exploratory Investigation," *Journal of Business Ethics*, Volume 6, Issue 5, pp. 371-382.
- Barnett, Tim, Ken Bass and Gene Brown (1996); "Religiosity, Ethical Ideology, and Intentions to Report a Peer's Wrongdoing," *Journal of Business Ethics*, Volume 15, Issue 11, pp. 1161-1174.
- Başbuğ, Gökçe (2008); "Üniversiteden Yeni Mezun Olan Gençlerin İş Arama Davranışlarının Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Araştırılması," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beck, Lisa and Icek Ajzen (1991); "Predicting Dishonest Actions Using the Theory of Planned Behavior," *Journal of Research in Personality*, Volume 25, Issue 3, pp. 285-301.
- Beltramini, Richard F., Robert A. Peterson and George Kozmetsky (1984); "Concerns of College Students Regarding Business Ethics," *Journal of Business Ethics*, Volume 3, Issue 3, pp. 195-200.
- Benk, Serkan, Ahmet Ferda Çakmak and Tamer Budak (2011); "An Investigation of Tax Compliance Intention: A Theory of Planned Behavior Approach," *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, Issue 28, pp. 180-188.
- Blue, Carolyn L. (1995); "The Predictive Capacity of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior in Exercise Research: An Integrated Literature Review," *Research in Nursing and Health*, Volume 18, Issue 2, pp. 105-121.
- Boldero, Jennifer (1995); "The Prediction of Household Recycling of Newspapers: The Role of Attitudes, Intentions, and Situational Factors," *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 25, Issue 5, pp. 440-462.

- Bommer, Michael, Clarence Gratto, Jerry Gravender and Mark Tuttle (1987); "A Behavioral Model of Ethical and Unethical Decision Making," *Journal of Business Ethics*, Volume 6, Issue 4, pp. 265-280.
- Boyacıoğlu, Dilek (2011); *Meslek Etiği ve Gıda Mühendisliği Eğitim Notu*, TMMOB Gıda Mühendisleri Odası Bilirkişilik Meslek İçi Eğitim Semineri, Ankara.
- Buchan, Howard Frederic (2005); "Ethical Decision-making in the Public Accounting Profession: An Extension of Ajzen's Theory of Planned Behavior," *Journal of Business Ethics*, Volume 65, Issue 2, p. 165-181.
- Can, Halil, Öznur Aşan ve Eren Miski Aydın (2006); *Örgütsel Davranış*, Arıkan Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul.
- Carpenter, Tina D. and Jane L. Reimers (2005); "Unethical and Fraudulent Financial Reporting: Applying the Theory of Planned Behavior," *Journal of Business Ethics*, Volume 60, Issue 2, pp. 115-129.
- Carroll, Archie B. (1975); "Managerial Ethics: A Post-Watergate View," *Business Horizons*, Volume 18, Issue 2, pp. 75-80.
- Chang, Man Kit (1998); "Predicting Unethical Behavior: A Comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior," *Journal of Business Ethics*, Volume 17, Issue 16, pp. 1825-1834.
- Chatterjee, Sutirtha (2008); *Unethical Behavior Using Information Technology*, Dissertation, Faculty of Washington State University, Washington.
- Chen, Mei-Fang, Ching-Ti Pan and Ming-Chuan Pan (2009); "The Joint Moderating Impact of Moral Intensity and Moral Judgement on Consumer's Use Intention of Pirated Software," *Journal of Business Ethics*, Volume 90, Issue 3, pp. 361-373.
- Cherry, John (2006); "The Impact of Normative Influence and Locus of Control on Ethical Judgements and Intentions: A Cross-Cultural Comparison," *Journal of Business Ethics*, Volume 68, Issue 2, pp. 113-132.
- Chiang, Lichun and Boywe Lee (2011); "Ethical Attitude and Behaviors Regarding Computer Use," *Ethics & Behavior*, Volume 21, Issue 6, pp. 481-497.
- Claypool, Gregory A., David F. Feytko and Michael A. Pearson (1990); "Reactions to Ethical Dilemmas: A Study Pertaining to Certified Public Accountants," *Journal of Business Ethics*, Volume 9, Issue 9, pp. 699-706.
- Cohen, Jeffrey, Yuan Ding, Cédric Lesage and Hervé Stolowy (2010); "Corporate Fraud and Managers' Behavior: Evidence from the Press," *Journal of Business Ethics*, Volume 95, Supplement 2, pp. 271-315.

- Conner, Mark and Christopher J. Armitage (1998); "Extending the Theory of Planned Behavior: A Review and Avenues for Further Research," *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 28, Issue 15, pp. 1429-1464.
- Conner, Mark and Paul Sparks (1996); "The Theory of Planned Behaviour and Health Behaviour," *Predicting Health Behaviour*, p.121-162, Open University Press, Buckingham.
- Cronan, Timothy Paul and David E. Douglas (2006); "Toward a Comprehensive Ethical Behavior Model for Information Technology," *Journal of Organizational and End User Computing*, Volume 18, Issue 1, pp. 1-11.
- Cronan, Timothy Paul and Sulaiman Al-Rafee (2008); "Factors that Influence the Intention to Pirate Software and Media," *Journal of Business Ethics*, Volume 78, Issue 4, pp. 527-545.
- Cummings, Ronald G., Jorge Martinez-Vazquez, Michael McKee and Benno Torgler (2009); "Tax Morale Affects Tax Compliance: Evidence From Surveys and an Artefactual Field Experiment," *Journal of Economic Behavior & Organization*, Volume 70, Issue 3, pp. 447-457.
- Dahlin, Laurie A. (2000); "*An Empirical Study of Ethical v. Unethical Decision-making by Certified Management Accountants*," Dissertation, Nova Southeastern University, H. Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship, Florida.
- Demetriadou, Domniki J. (2003); "*From Situational Variables to Whistle-blowing Intentions: Whistle-blowing Within the "Theory of Planned Behavior"*," Dissertation, Graduate Faculty in Psychology, The City University of New York, New York.
- Demirtaş, F. Can (2008); "*Etik İklimin Kuruma Güven Üzerindeki Etkisi*," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DeVries, David L. and Icek Ajzen (1971); "The Relationship of Attitudes and Normative Beliefs to Cheating in College," *The Journal of Social Psychology*, Volume 83, Issue 2, pp. 199-207.
- Dillé, Edith Turner (2011); "*A Multi-institutional Investigation Into Cheating on Tests in College Online Students*," Dissertation, College of Educational Leadership & Policies, University of South Carolina, Columbia.
- Duangdao, Kate M. (2011); "*When Knowing Just Isn't Enough: Examining of the Role of Moral Emotions in Health Decision Making Using the Theory of Planned Behavior*," Dissertation, Faculty of the Graduate College, University of Nebraska, Nebraska.

- Dubin, Jeffrey A. and Louis L. Wilde (1988); “An Empirical Analysis of Federal Income Tax Auditing and Compliance,” *National Tax Journal*, Volume 41, Issue 1, pp. 61-74.
- Dubinsky, Alan J and Barbara Loken (1989); “Analyzing Ethical Decision Making in Marketing,” *Journal of Business Research*, Volume 19, Issue 2, pp. 83-107.
- Efe, Ercan, Yüksel Bek ve Mustafa Şahin (2000); *SPSS’te Çözümleri ile İstatistik Yöntemler II*, Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Yayınları, Kahramanmaraş.
- Efebera, Henry, David C. Hayes, James E. Hunton and Cherie O’Neil (2004); “Tax Compliance Intentions of Low-Income Individual Taxpayers,” *Advances in Accounting Behavioral Research*, Volume 7, pp. 1-25.
- Elgin, Tunay (2006); “*Meslek Etiği ve Etik Kodu; Jandarma Teşkilatı İçin Etik Kodu Önerisi*,” Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Erten, Sinan (2002); “Kız ve Erkek Öğrencilerin Evde Enerji Tasarrufu Yapma Davranış Amaçlarının Planlanmış Davranış Teorisi Yardımıyla Araştırılması,” *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 22, pp. 67-73.
- ERC - Ethics Resource Center (2011); *2011 National Business Ethics Survey*, <http://www.ethicp.org/nbes/files/FinalNBES-web.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.01.2012).
- Eltantawy, Reham A., Gavin L. Fox and Larry Giunipero (2009); “Supply Management Ethical Responsibility: Reputation and Performance Impacts,” *Supply Chain Management: An International Journal*, Volume 14, Issue 2, pp. 99-108.
- Fang, Miao-Ling (2006); “Examining Ethical Intentions of Individual Employees of Taiwan From Theory of Planned Behavior,” *The Business Review, Cambridge*, Volume 6, Issue 1, pp. 257-263.
- Ferrell, O. C. and Larry G. Gresham (1985); “A Contingency Framework for Understanding Ethical Decision Making in Marketing,” *Journal of Marketing*, Volume 49, Issue 3, pp. 87-96.
- Ferrell, O. C., John Fraedrich and Linda Ferrell (2011); *Business Ethics: Ethical Decision Making and Cases*, Cengage Learning, Mason.
- Fishbein, Martin and Icek Ajzen (1975); *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts.

- Flannery, Brenda L. and Douglas R. May (2000); "Environmental Ethical Decision Making in the U.S. Metal-Finishing Industry," *Academy of Management Journal*, Volume 43, Issue 4, pp. 642-662.
- Franzoni, Luigi Alberto (2000); "Tax Evasion and Tax Compliance," *Encyclopedia of Law and Economics* (Editors: B. Bouckaert and G de. Geest), Volume 4, pp. 52-94.
- Fukukawa, Kyoko (2002); "Developing a Framework for Ethically Questionable Behavior in Consumption," *Journal of Business Ethics*, Volume 41, Issue 1-2, pp. 99-119.
- Ghoshal, Sumantra and Peter Moran Insead (1996); "Bad for Practice: A Critique of the Transaction Cost Theory," *Academy of Management Review*, Volume 21, Issue 1, pp. 13-47.
- Giacalone, Robert A. and Kenneth R. Thompson (2006); "Business Ethics and Social Responsibility Education: Shifting the Worldview," *Academy of Management Learning & Education*, Volume 5, Issue 3, pp. 266-277.
- Gibson, Annetta M. and Albert H. Frakes (1997); "Truth or Consequences: A Study of Critical Issues and Decision Making in Accounting," *Journal of Business Ethics*, Volume 16, Issue 2, pp. 161-171.
- Gilman, Stuart C. (2005); *Ethics Codes and Codes of Conduct as Tools for Promoting an Ethical and Professional Public Service: Comparative Successes and Lessons*, Washington, DC.
- Godin, Gaston, Mark Conner and Paschal Sheeran (2005); "Bridging the Intention-Behavior 'Gap': The Role of Moral Norm," *The British Journal of Social Psychology*, Volume 44, Issue 4, pp. 497-512.
- Gorsuch, Richard L. and John Ortberg (1983); "Moral Obligation and Attitudes: Their Relations to Behavioral Intentions," *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 44, Issue 5, pp. 1025-1028.
- Greenberger, David B., Marcia P. Miceli and Debra J. Cohen (1987); "Oppositionists and Group Norms: The Reciprocal Influence of Whistle-Blowers and Co-Workers," *Journal of Business Ethics*, Volume 6, Issue 7, pp. 527-542.
- Guido, Gianluigi, M. Irene Prete, Alessandro M. Peluso, R. Christian Maloumby-Baka and Carolina Bufo (2010); "The Role of Ethics and Product Personality in the Intention to Purchase Organic Food Products: A Structural Equation Modelling Approach," *International Review of Economics*, Volume 57, Issue 1, pp. 79-102.

- Hai, Oh Teik and Lim Meng See (2011); "Behavioral Intention of Tax Non-Compliance Among Sole-Proprietors in Malaysia," *International Journal of Business and Social Science*, Volume 2, Issue 6, pp. 142-152.
- Harding, Trevor S., Matthew J. Mayhew, Cynthia J. Finelli and Donald D. Carpenter (2007); "The Theory of Planned Behavior as a Model of Academic Dishonesty in Engineering and Humanities Undergraduates," *Ethics & Behavior*, Volume 17, Issue 3, pp. 255-279.
- Haron, Hasnah, Ishak Ismail and Shaikh Hamzah Abdul Razak (2011); "Factors Influencing Unethical Behavior of Insurance Agents," *International Journal of Business and Social Science*, Volume 2, Issue 1, pp. 84-100.
- Hegarty, W. Harvey and Henry P. Jr. Sims (1978); "Some Determinants of Unethical Decision Behavior: An Experiment," *Journal of Applied Psychology*, Volume 63, Issue 4, pp. 451-457.
- Henle, Christine A., Charlie R. Reeve and Virginia E. Pitts (2010); "Stealing Time at Work: Attitudes, Social Pressure, and Perceived Control as Predictors of Time Theft," *Journal of Business Ethics*, Volume 94, Issue 1, pp. 53-67.
- Hofmann, Eva, Erik Hoelzl and Erich Kirshler (2008); "A Comparison of Models Describing the Impact of Moral Decision Making on Investment Decisions," *Journal of Business Ethics*, Volume 82, Issue 1, pp. 171-187.
- Holmes, Terry T. (2008); *Predicting K-12 Teacher Support for a Technology Acceptable Use Policy: An Application of the Theory of Planned Behavior*, Dissertation, Faculty of the Graduate School of the University of Louisville, Kentucky.
- Honkanen, Pirjo, Bas Verplanken and Svein Ottar Olsen (2006); "Ethical Values and Motives Driving Organic Food Choice," *Journal of Consumer Behaviour*, Volume 5, Issue 5, pp. 420-430.
- Hsu, Meng-Hsiang and Feng-Yang Kuo (2003); "The Effect of Organization-Based Self-Esteem and Deindividuation in Protecting Information Privacy," *Journal of Business Ethics*, Volume 42, Issue 4, pp. 305-320.
- Huang, Yung-Ming (2009); *The Effects of Unethical Beliefs and Counterfeit Attitudes on Purchase Intention of Non-Deceptive Counterfeit Luxury Brands: A Cross-Culture Comparison Between United States and Taiwan*, Dissertation, Graduate Faculty of the Marshall Goldsmith School of Management, Alliant International University, San Diego.
- Hunecke, Marcel, Anke Blöbaum, Ellen Matthies and Rainer Höger (2001); "Responsibility and Environment: Ecological Norm Orientation and External Factors in the Domain of Travel Mode Choice Behavior," *Environment and Behavior*, Volume 33, Issue 6, pp. 830-852.

- Hunt, Shelby D. and Scott Vitell (1986); "A General Theory of Marketing Ethics," *Journal of Macromarketing*, Volume 6, Issue 1, pp. 5-16.
- IFST – Institute of Food Science & Technology (2009); <http://www.ifst.org/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2012).
- ILO - International Labour Organization (2009); *Ethics*, <http://training.itcilo.org/delta/ethics/player.html>, (Erişim Tarihi: 15.04.2012).
- Jess, Sarah (2009); "Examining Sport Commitment and Intentions to Participate in Intramural Sports: Application of the Sport Commitment Model and the Theory of Planned Behaviour in a Campus Recreational Sport Setting," Thesis, Faculty of Applied Health Sciences, Brock University, Ontario.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (2006); *Yeni İnsan ve İnsanlar*, Evrim Yayınevi, İstanbul.
- Kaiser, Florian G. (2006); "A Moral Extension of the Theory of Planned Behavior: Norms and Anticipated Feelings of Regret in Conservationism," *Personality and Individual Differences*, Volume 41, Issue 1, pp. 71-81.
- Kelly, Scott W., O. C. Ferrell and Steven J. Skinner (1990); "Ethical Behavior Among Marketing Researchers: An Assessment of Selected Demographic Characteristics," *Journal of Business Ethics*, Volume 9, Issue 8, pp. 681-688.
- Kennedy, Ellen J. and Leigh Lawton (1998); "Religiousness and Business Ethics," *Journal of Business Ethics*, Volume 17, Issue 2, pp. 163-175.
- Kidwell, Jeaneen M., Robert E. Stevens and Art L. Bethke (1987); "Differences in Ethical Perceptions Between Male and Female Managers: Myth or Reality?," *Journal of Business Ethics*, Volume 6, Issue 6, pp. 489-493.
- Kim, Sangkyun (2006); "Economics of Employee Internet Management," *The Bottom Line Managing Library Finances*, Volume 19, Issue 3, pp. 124-138.
- Kreie, Jennifer and Timothy Paul Cronan (1998); "How Men and Women View Ethics," *Communications of the ACM*, Volume 41, Issue 9, pp. 70-76.
- Kreie, Jennifer and Timothy Paul Cronan (1999); "Copyright, Piracy, Privacy, and Security Issues: Acceptable or Unacceptable Actions for End Users," *Journal of End User Computing*, Volume 11, Issue 2, pp. 13-20.
- Kuo, Feng-Yang and Meng-Hsiang Hsu (2001); "Development and Validation of Ethical Computer Self-Efficacy Measure: The Case of Softlifting," *Journal of Business Ethics*, Volume 32, Issue 4, pp. 299-315.
- Kupris, Lada V., Mirjeta S. Beqiri and James G. Helgeson (2008); "The Effects of Commitment to Moral Self-Improvement and Religiosity on Ethics of Business Students," *Journal of Business Ethics*, Volume 80, Issue 3, pp. 447-463.

- Kurland, Nancy B. (1996); "Sales Agents and Clients: Ethics, Incentives, and a Modified Theory of Planned Behavior," *Human Relations*, Volume 49, Issue 1, pp. 51-74.
- Kurtulan, Işıl (2007); "Özel Eğitim Öğretmenlerinin Mesleki Etik Değerler Açısından Kendilerini Değerlendirmeleri," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kurtuluş, Kemal (1992); *Pazarlama Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Küçükkaraduman, Emrah (2006); "İlköğretim Okul Müdürlerinin Etik Davranışlarının İncelenmesi; Ankara İli, Mamak İlçesi Örneği," Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Leonard, Lori N. K., Timothy Paul Cronan and Jennifer Kreie (2004); "What Influences IT Ethical Behavior Intentions – Planned Behavior, Reasoned Action, Perceived Importance, or Individual Characteristics?," *Information & Management*, Volume 42, Issue 1, pp. 143-158.
- Leonard, Lori N. K. and Timothy Paul Cronan (2005); "Attitude Toward Ethical Behavior in Computer Use: A Shifting Model," *Industrial Management & Data Systems*, Volume 105, Issue 9, pp. 1150-1171.
- Liao, Qinyu, Xin Luo, Anil Gurung and Long Li (2009); "Workplace Management and Employee Misuse: Does Punishment Matter?," *The Journal of Computer Information Systems*, Volume 50, Issue 2, pp. 49-59.
- Lindeman, M. and M. Väänänen (2000); "Measurement of Ethical Food Choice Motives," *Appetite*, Volume 34, Issue 1, pp. 55-59.
- Loch, Karen D. Ve Sue Conger (1996); "Evaluating Ethical Decision Making and Computer Use," *Communications of the ACM*, Volume 39, Issue 7, pp. 74-83.
- Loeb, Stephen E. (1971); "A Survey of Ethical Behavior in the Accounting Profession," *Journal of Accounting Research*, Volume 9, Issue 2, pp. 287-306.
- Lwin, May O. and Jerome D. Williams (2003); "A Model Integrating the Multidimensional Developmental Theory of Privacy and Theory of Planned Behavior to Examine Fabrication of Information Online," *Marketing Letters*, Volume 14, Issue 4, pp. 257-272.
- Ma, Yoon Jin (2007); "Young Consumers' Fair Trade Consumption: Application of the Theory of Planned Behavior to Non-Food Fair Trade Purchases," Dissertation, Iowa State University, Ames, Iowa.
- Madden, Thomas J, Pamela Scholder Ellen and Icek Ajzen (1992); "A Comparison of the Theory of Planned Behavior and the Theory of Reasoned Action," *Personality and Social Psychology Bulletin*, Volume 18, Issue 1, pp. 3-9.

- Manstead, Antony S. R. and Dianne Parker (1995); "Evaluating and Extending the Theory of Planned Behaviour," *European Review of Social Psychology*, Volume 6, Issue 1, pp. 69-95.
- McDaniel, Stephen W. and John J. Burnett (1990); "Consumer Religiosity and Retail Store Evaluative Criteria," *Academy of Marketing Science*, Volume 18, Issue 2, pp. 101-112.
- Menzel, Donald C. (2005); "State of the Art of Empirical Research on Ethics and Integrity in Governance," *Ethics in Public Management*, M.E. Sharp, New York.
- Michaelidou, Nina and Louise M. Hassan (2008); "The Role of Health Consciousness, Food Safety Concern and Ethical Identity on Attitudes and Intentions Towards Organic Foods," *International Journal of Consumer Studies*, Volume 32, Issue 2, pp. 163-170.
- Montesarchio, Cathleen E. (2009); "*Factors Influencing the Unethical Behavioral Intention of College Business Students: Theory of Planned Behavior*," Dissertation, Lynn University, Florida.
- Moore, Trevor T., Alexander Nill and Marcus A. Rothenberger (2009); "Knowledge of Software Piracy as an Antecedent to Reducing Pirating Behavior," *The Journal of Computing Information Systems*, Volume 50, Issue 1, pp. 82-89.
- Morris, Sara A., Kathleen A. Reihbein, Jamshid J. Hosseini and Robert L. Armacost (1995); "A Test of Environmental, Situational, and Personal Influences on the Ethical Intentions of the CEOs," *Business and Society*, Volume 34, Issue 2, pp. 119-146.
- Netemeyer, Burton and Johnston (1991); "A Comparison of Two Models for the Prediction of Volitional and Goal-Directed Behavior; A Confirmatory Analysis Approach," *Social Psychology Quarterly*, Volume 54, Issue 2, pp. 87-100.
- Özbek, Oğuz (2003); *Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Mesleki Etik İlkeleri ve Bu İlkelere Uyuma Düzeyleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, Erkan (2009); "Pazarlama Araştırmasında Etik Karar Alma," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 64, Sayı 2, s. 119-144.
- Page, Andrea (2003); http://www2.accaglobal.com/members/publications/accounting_business/archive_by_topic/personal_finance/2003/926402, (Erişim Tarihi: 07.03.2012).
- Park, Hee Sun (2000); "Relationships Among Attitudes and Subjective Norms: Testing the Theory of Reasoned Action Across Cultures," *Communication Studies*, Volume 51, Issue 2, pp. 162-175.

- Park, Heungsik and John Blenkinsopp (2009); "Whistleblowing as Planned Behavior – A Survey of South Korean Police Officers," *Journal of Business Ethics*, Volume 85, Issue 4, pp. 545-556.
- Parker, Dianne, Antony S. R. Manstead and Stephen G. Stradling (1995); "Extending the Theory of Planned Behavior: The Role of Personal Norm," *British Journal of Social Psychology*, Volume 34, Issue 2, pp. 127-138.
- Peace, A. Graham, Dennis F. Galletta and James Y. L. Thong (2003); "Software Piracy in the Workplace: A Model and Empirical Test," *Journal of Management Information Systems*, Volume 20, Issue 1, pp. 153-177.
- Pehlivan Aydın, İnayet (2002); *Yönetişel, Mesleki ve Örgütsel Etik*, Pegem A Yayınları, Ankara.
- Peterson, Robert A., Richard F. Beltramini and George Kozmetsky (1991); "Concerns of College Students Regarding Business Ethics: A Replication," *Journal of Business Ethics*, Volume 10, Issue 10, pp. 733-738.
- Peterson, Robert A., Gerald Albaum, Dwight Merunka, Jose Luis Munuera and Scott M. Smith (2010); "Effects of Nationality, Gender, and Religiosity on Business-Related Ethicality," *Journal of Business Ethics*, Volume 96, Issue 4, pp. 573-587.
- Pinto, Jonathan, Carrie L. Leana and Frits K. Pil (2008); "Corrupt Organizations or Organizations of Corrupt Individuals?," *Academy of Management Review*, Volume 33, Issue 3, pp. 685-709.
- Pomazal, Richard J. and James J. Jaccard (1976); "An Informational Approach to Altruistic Behavior," *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 33, Issue 3, pp. 317-326.
- Ponemon, Lawrence A. (1992); "Auditor Underreporting of Time and Moral Reasoning: An Experimental Lab Study," *Contemporary Accounting Research*, Volume 9, Issue 1, pp. 171-189.
- Posner, Barry Z. and Warren H. Schmidt (1987); "Ethics in American Companies: A Managerial Perspective," *Journal of Business Ethics*, Volume 6, Issue 5, pp. 383-391.
- Raats, Monique M., Richard Shepperd and Paul Sparks (1995); "Including Moral Dimensions of Choice Within the Structure of the Theory of Planned Behavior," *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 25, Issue 6, pp. 484-494.
- Randall, Donna M. (1989); "Taking Stock: Can the Theory of Reasoned Action Explain Unethical Conduct?," *Journal of Business Ethics*, Volume 8, Issue 11, pp. 873-882.

- Randall, Donna M. (1994): "Why Students Take Elective Business Ethics Courses: Applying the Theory of Planned Behavior," *Journal of Business Ethics*, Volume 13, Issue 5, pp. 369-378.
- Randall, Donna M. and Annetta M. Gibson (1991); "Ethical Decision Making in the Medical Profession: An Application of the Theory of Planned Behavior," *Journal of Business Ethics*, Volume 10, Issue 2, pp. 111-122.
- Reimenschneider, Cynthia K., Lori N. K. Leonard and Tracy S. Manly (2011); "Students' Ethical Decision-Making in an Information Technology Context: A Theory of Planned Behavior Approach," *Journal of Information Systems Education*, Volume 22, Issue 3, pp. 203-214.
- Roberts, Kevin R. (2008); "Using the Theory of Planned Behavior to Explore Restaurant Managers Support for Employee Food Safety Training," Dissertation, Department of Hotel, Restaurant, Institution Management, and Dietetics College of Human Ecology, Kansas State University, Kansas.
- Roman, Sergio, José Luis Munuera and Salvador Ruiz (2002); "Determinants and Consequences of Ethical Behavior: An Empirical Study on Salespeople," *Administrative Sciences Association of Canada (ASAC)*, Winnipeg, Manitoba, pp. 32-42.
- Sağır, Cenkan (2006); "Karar Verme Sürecini Etkileyen Faktörler ve Karar Verme Sürecinde Etiğin Önemi: Uygulamalı Bir Araştırma," Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Schwartz, Shalom H. (1977); "Normative Influences on Altruism," *Advances in Experimental Social Psychology*, Volume 10, Academic Press, INC, New York.
- Seviğ, Veysi (2001); *Meslek Etiği*, <http://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/57MaliCozum/05-%2057VeysiSevig.doc>, (Erişim Tarihi: 17.04.2012).
- Shaw, Deirdre and Shiu Edward (2003); "Ethics in Consumer Choice: A Multivariate Modelling Approach," *European Journal of Marketing*, Volume 37, Issue 10, pp. 1485-1518.
- Shaw, Deirdre, Shiu Edward and Ian Clarke (2000); "The Contribution of Ethical Obligation and Self-Identity to the Theory of Planned Behavior: An Exploration of Ethical Consumers," *Journal of Marketing Management*, Volume 16, Issue 8, pp. 879-894.
- Shepherd, Gregory J. and Daniel J. O'Keefe (1984); "Separability of Attitudinal and Normative Influences on Behavioral Intentions in the Fishbein-Ajzen Model," *The Journal of Social Psychology*, Volume 122, Issue 2, pp. 287-288.

- Sheppard, Blair H., Jon Hartwick and Paul R. Warshaw (1988); "The Theory of Reasoned Action: A Meta-Analysis of Past Research with Recommendations for Modifications and Future Research," *Journal of Consumer Research*, Volume 15, Issue 3, pp. 325-343.
- Shimp, Terence A. and Alican Kavas (1984); "The Theory of Reasoned Action Applied to Coupon Usage," *Journal of Consumer Research*, Volume 11, Issue 3, pp. 795-809.
- Sparks, Paul and Richard Shepperd (2002); "The Role of Moral Judgements Within Expectancy-Value-Based Attitude-Behavior Models," *Ethics & Behavior*, Volume 12, Issue 4, pp. 299-321.
- Stevens, Betsy and Judi Brownell (2000); "Ethics: Communicating Standards and Influencing Behavior," *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Volume 41, Issue 2, pp. 39-43.
- Stevens, John M., H. Kevin Steensma, David A. Harrison and Philip L. Cochran (2005); "Symbolic or Substantive Document? The Influence of Ethics Codes on Financial Executives' Decisions," *Strategic Management Journal*, Volume 26, Issue 2, pp. 181-195.
- Stone, Thomas H., I. M. Jawahar and Jennifer L. Kisamore (2009); "Using the Theory of Planned Behavior and Cheating Justifications to Predict Academic Misconduct," *Career Development International*, Volume 14, Issue 3, pp. 221-241.
- Sutton, Stephen (1998); "Predicting and Explaining Intentions and Behavior: How Well Are We Doing?," *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 28, Issue 15, pp. 1317-1338.
- Şenel Tekin, Perihan (2009); "Radyoloji Teknikerliğinde Mesleki Etik," *TÜMRADDER 3. Mesleki Eğitim Toplantıları*, 22-25 Ekim, Side-Antalya.
- Tak, Bilçin (2009); *İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları ve Paydaş Grupları ile İlişkilerinin Yönetimi*, Beta Basım A.Ş., İstanbul.
- Tan, Benjamin (2002); "Understanding Consumer Ethical Decision Making with Respect to Purchase of Pirated Software," *The Journal of Consumer Marketing*, Volume 19, Issue 2, pp. 96-111.
- Tarkiainen, Anssi and Sana Sundqvist (2005); "Subjective Norms, Attitudes and Intentions of Finnish Consumers in Buying Organic Food," *British Food Journal*, Volume 107, Issue 11, pp. 808-822.
- Taylor, Shirley and Peter Todd (1995); "An Integrated Model of Waste Management Behavior: A Test of Household Recycling and Composting Intentions," *Environment and Behavior*, Volume 27, Issue 5, pp. 603-630.

- Taylor, Shirley and Peter Todd (1997); ‘‘Understanding the Determinants of Consumer Composting Behavior,’’ *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 27, Issue 7, pp. 602-628.
- Terry, Deborah J. and Joanne E. O’Leary (1995); ‘‘The Theory of Planned Behaviour: the Effects of Perceived Behavioural Control and Self-Efficacy,’’ *British Journal of Social Psychology*, Volume 34, Issue 2, pp. 199-220.
- TEDMER – Türkiye Etik Değerler Merkezi Vakfı (2007); <http://www.tedmer.org.tr/default.asp?sayfa=arastirmalarimiz>, (Erişim Tarihi: 15.04.2012).
- TEDMER – Türkiye Etik Değerler Merkezi Vakfı (2009); <http://www.tedmer.org.tr/default.asp?sayfa=amac>, (Erişim Tarihi: 15.04.2012).
- TEİD – Etik ve İtibar Derneği (2011); <http://www.teid.org.tr/tr/hakkimizda-yonetim-tuzukler-ve-etik-kodu.html>, (Erişim Tarihi: 16.04.2012).
- Thomas, Terry, John R. Schermerhorn and John W. Dienhart (2004); ‘‘Strategic Leadership of Ethical Behavior in Business,’’ *The Academy of Management Perspectives*, Volume 18, Issue 2, pp. 56-66.
- Thøgersen, John (2002); ‘‘Direct Experience and the Strength of the Personal Norm-Behavior Relationship,’’ *Psychology & Marketing*, Volume 19, Issue 10, pp. 881-893.
- Thøgersen, John and Folke Ölander (2006); ‘‘The Dynamic Interaction of Personal Norms and Environment-Friendly Buying Behavior: A Panel Study,’’ *Journal of Applied Social Psychology*, Volume 36, Issue 7, pp. 1758-1780.
- TMMOB – Türk Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği (2006); *Küreselleşme, Etik Kodlar ve Örgütler*, Elektrik Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.
- TMMOB Maden Mühendisleri Odası (2006); http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/3a7769efbcc8310_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 12.01.2012)
- Trevino, Linda Klebe (1986); ‘‘Ethical Decision Making in Organizations: A Person-Situation Interactionist Model,’’ *The Academy of Management Review*, Volume 11, Issue 3, pp. 601-617.
- Trevino, Linda Klebe and Bart Victor (1992); ‘‘Peer Reporting of Unethical Behavior: A Social Context Perspective,’’ *Academy of Management Journal*, Volume 35, Issue 1, pp. 38-64.
- TUSİAD – Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (2009); *Diñnyada ve Türkiye’de İş Etiği ve Etik Yönetimi*, TUSİAD Yayınları, İstanbul.

- Vallerand, Robert J., Luc G. Pelletier, Paul Deshaies, Jean-Pierre Cuerrier and Claude Monjeau (1992); "Ajzen and Fishbein's Theory of Reasoned Action as Applied to Moral Behavior: A Confirmatory Analysis," *Journal of Personality and Social Psychology*, Volume 62, Issue 1, pp. 98-109.
- Victor, Bart and John B. Cullen (1988); "The Organizational Bases of Ethical Work Climates," *Administrative Science Quarterly*, Volume 33, Issue 1, pp. 101-125.
- Vitell, Scott J. (2009); "The Role of Religiosity in Business and Consumer Ethics: A Review of the Literature," *Journal of Business Ethics*, Volume 90, Supplement 2, pp. 155-167.
- Wang, Chia-chen, Chin-ta Chen, Shu-chen Yang and Cheng-kiang Farn (2009); "Pirate or Buy? The Moderating Effect of Idolatry," *Journal of Business Ethics*, Volume 90, Issue 1, pp. 81-93.
- Weaver, Gary R. and Bradley R. Agle (2002); "Religiosity and Ethical Behavior in Organizations: A Symbolic Interactionist Perspective," *Academy of Management Review*, Volume 27, Issue 1, pp. 77-97.
- Wicker, Allan W. (1969); "Attitudes versus Actions: The Relationship of Verbal and Overt Behavioral Responses to Attitude Objects," *Journal of Social Issues*, Volume 25, Issue 4, pp. 41-47.
- Wilson, Barbara A. (2008); "Predicting Intended Unethical Behaviors of Business Students," *Journal of Education for Business*, Volume 84, Issue 4, pp. 187-195.
- Witte, Ann D. and Diane F. Woodbury (1985); "The Effect of Tax Laws and Tax Administration on Tax Compliance: The Case of the U.S. Individual Income Tax," *National Tax Journal*, Volume 38, Issue 1, pp. 1-13.
- Wood, Donna J. (1991); "Corporate Social Performance Revisited," *Academy of Management Review*, Volume 16, Issue 4, pp. 691-718.
- Woodrum, Eric (1988); "Determinants of Moral Attitudes," *Journal for the Scientific Study of Religion*, Volume 27, Issue 4, pp. 553-573.
- Yoon, Cheolho (2011); "Theory of Planned Behavior and Ethics Theory in Digital Piracy: An Integrated Model," *Journal of Business Ethics*, Volume 100, Issue 3, pp. 405-417.
- Yousef, Darwish A. (2000); "The Islamic Work Ethic as a Mediator of the Relationship Between Locus of Control, Role Conflict and Role Ambiguity – A Study in an Islamic Country Setting," *Journal of Managerial Psychology*, Volume 15, Issue 4, pp. 283-292.
- Zeytin, Mustafa (2007); *Bağımsız Muhasebe Meslek Mensuplarını Hata ve Etik Dışı Davranışlara Yönlendiren Faktörler*, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

EKLER

Ek 1: IFST (Institute of Food Science & Technology) Meslek Etiği Kodları

IFST, gıda bilimi ve teknolojisinin uygulanması ve gelişmesini, meslek standartlarının kamu yararına olacak şekilde yeterliğinin ve bütünlüğünün sürdürülmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Meslek Etiği Kodları tüm üyeleri bağlamaktadır ve tüm uygulayıcılarla paylaşılmalıdır. Enstitü her üyenin:

- Enstitünün amaçlarını desteklemesini,
- Mesleğin saygınlığını yansıtacak şekilde davranmasını,
- Mesleğin standartlarını koruyacak, etkisini ve yararını genişletecek şekilde uygun yöntemleri kullanmasını,
- Mesleği sayesinde kazanılan güvene saygı duymasını,
- Mesleki beyanda veya öneride bulunurken nesnel ve adil olmasını,
- Gıdanın bütünlüğünü garanti altına almak için uygun kanallar vasıtasıyla yasal adımlar atmasını,
- Meslektaşlarının karakteri ve dürüstlüğü üzerinde etkili olacak asılsız beyanlardan kaçınmasını,
- Astlarını mesleki anlamda yönlendirme sorumluluğunun farkında olmasını,
- Çevreye karşı olan sorumluluğunun farkında olmasını,
- Öğrencilere karşı olan sorumluluğunun farkında olmasını,
- Bilgi ve uzmanlığını yenileyerek ve iyileştirerek, mesleki yeterliğini devam ettirme ve geliştirme sorumluluğunun farkında olmasını ve
- Bu Mesleki Etik Kodu'na ve Enstitü'ye bağlılığında zorluklar yaşayan meslek üyelerini Kod'u ve Enstitü'yü koruma yönünde desteklemesini zorunlu kılmaktadır.

Kaynak: IFST – Institute of Food Science & Technology (2009); <http://www.ifst.org/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2012).

Ek 2: TMMOB Mesleki Davranış İlkeleri, TMMOB 38. Genel Kurul Kararı

Giriş

İnsanlığın refahına son derece olumlu katkılarda bulunan teknoloji, diğer yandan da insana, topluma ve doğaya karşı olumsuz etkiler yaratma potansiyeline sahiptir.

Mühendislik, mimarlık ve şehir plancılığı hizmetleri, gerek tek tek bireylerin, gerekse toplumun günlük yaşamının her noktasını, her geçen gün daha çok etkilemekte, bu etki günümüzle sınırlı kalmayıp geleceğimizi de kapsamaktadır. Bu nedenle de, mühendislerin ve mimarların topluma, doğaya ve gelecek kuşaklara karşı sorumlulukları da hizmetlerinin kapsamıyla aynı oranda artmaktadır. Ayrıca, gelişme sürecinin sıkıntılarını yaşayan ülkemizde bu toplumsal sorumluluk kendisini daha da ağırlıklı olarak hissettirmektedir.

Bu sorumluluk mesleki alanda sürekli yetkinleşmek kadar, mesleği toplumun güvenliğini, sağlığını ve refahını en başa koyan bir anlayışla uygulamak ve mesleki etkinlikleri barış, adalet, insan hak ve onuruna saygı, ayırım gözetmemek, dürüstlük, doğruluk, hakkaniyet, eşitlik, özgürlük gibi vazgeçilmez değerlere ve erdemlere sıkı sıkıya bağlı kalarak yürütmekle yerine getirilebilir.

Ve gene bu sorumluluk, insanın kısa vadeli bencil isteklerini öne çıkararak, canlı ve cansız doğanın tahribine yol açan anlayışlara bilinçli bir biçimde karşı konulmasını gerektirir.

Bununla birlikte, mesleki etkinlikleri sırasında, herşey mühendisler ve mimarların kendi iradelerine bağlı ve kendi denetimleri altında değildir. Toplumun sağlık, güvenlik ve refahını tehlikeye atan ve canlı ve cansız doğaya zarar veren uygulamaların, teknolojinin doğası kadar, içinde yaşanan toplumsal koşulların ve sistemin doğası ile de birinci dereceden ilgili olduğunun en yakın tanıkları mühendisler ve mimarlardır. Bu durumun sorumluluklarını gerçekleştirmeyi çok daha zorlaştırdığının bilincindedirler.

Mühendisler ve mimarlar, toplumsal sorumluluklarının kendilerini birey olarak belirli mesleki davranış ilkelerine sıkı sıkıya sahip çıkma göreviyle karşı karşıya bıraktığını gözden kaçırmazlar. Bunun yanısıra, başta dizginsiz kar arayışları olmak üzere, toplumsal sorumluluklarını gerçekleştirmelerinin önündeki bütün engellere karşı örgütlü bir mücadele yürütmelerinin ve aralarındaki dayanışmayı sürekli geliştirmelerinin de zorunlu olduğu gerçeğine gözlerini kapamazlar.

Mühendisler, mimarlar ve şehir plancıları, bu bilinçle, mesleki etkinliklerinde aşağıda tanımlanan ilkelere uymayı, uyulması için meslektaşlarını uyarmayı bir görev sayarlar.

Topluma ve Doğaya Karşı Sorumluluklar

Bilimi ve teknolojiyi insanlık yararına kullanmayı mesleki etkinliklerinin temel ilkesi kabul eden mühendis ve mimarlar;

1. Mesleki bilgi, beceri ve deneyimlerini, toplumun güvenliği, sağlığı ve refahı; insani kazanımların ve kültürel mirasın korunması için kullanırlar. Toplum yararı için duymuş oldukları sorumluluk ve kaygı her zaman kendi kişisel çıkarlarının, meslektaşlarının çıkarlarının ya da içinde buldukları meslek grubunun çıkarlarının üstünde yer alır.

2. Doğaya ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarının bilinciyle, doğayı ve çevreyi korumayı, uygulamalarının doğayla uyumlu olmasını sağlamayı mesleki sorumluluklarının ayrılmaz parçası olarak görürler; doğal kaynakların ve enerjinin tasarrufuna özel önem verirler.

3. Mesleki etkinliklerini sürdürürken, din, dil, ırk, inanç, cinsiyet, coğrafi ayırım farkı gözetmezler; farklı kültürlerle saygıyla yaklaşırlar; toplumdaki herkese adil, dürüst ve iyi niyetle davranırlar.

4. Kendilerinden istenen işin toplum ve doğa için ciddi bir tehlike yaratacağı sonucuna varırlarsa ve bu konudaki mesleki yargıları hizmet verilen gerçek ve tüzel kişiler tarafından dikkate alınmıyorsa, onların talimatlarına kayıtsız şartsız uymayı reddederler; bu durumun kendilerine hizmet verilenleri uyarmak, gerektiğinde meslek örgütlerini ve hatta kamuoyunu bilgilendirmek gibi hak ve yükümlülükler getirdiğini dikkate alırlar.

5. Toplumun ilgi alanı içinde bulunan teknik konulardaki görüşlerini, raporlarını, konuyu yerinde ve tam anlamıyla incelemiş ve yeterli bilgi ve verilerle donanmış olarak, ticari ve kişisel kaygıları bir yana bırakarak, adil, doğru, eksiksiz ve nesnel bir biçimde açıklarlar.

6. Ülkenin teknoloji yeteneğinin geliştirilmesi sürecinde, teknolojinin gerek kendisinin gerekse yanlış kullanılmasının olası olumsuz sonuçlarının da toplum tarafından anlaşılması ve gerekli önlemlerin alınması için çaba harcarlar.

7. İşyerlerindeki sağlık ve güvenliği titizlikle ve ertelemeksizin korur ve geliştirirler. Gerekli önlemlerin alınması için zorlayıcı, uygulayıcı, eğitici ve dayanışma içinde olurlar.

Hizmet Verilen Gerçek ya da Tüzel Kişilere Karşı Sorumluluklar

Mühendisler ve mimarlar,

1. Mesleki hizmet verilirken, güvenilirliklerini titizlikle gözeterek, yaptıkları her türlü sözel ya da yazılı sözleşmede yer alan bütün hükümlere tam olarak uyarlar ve karşı taraftan da aynı duyarlılığı beklerler.

2. Her türlü mesleki hizmet sırasında, toplumun güvenliğini, sağlığını ve refahını tehlikeye atmamaya en üst düzeyde özen göstererek, mesleki beceri ve deneyimlerini yaptıkları işe bütünüyle yansıtarak düzgün bir iş standardıyla çalışırlar.
3. İş ilişkilerini etkileyecek şekilde doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir armağan, para ya da hizmet ya da iş teklifi kabul etmezler; başkalarına teklif etmezler; mesleki ilişkilerini geliştirmek amacıyla siyasal amaçlı bağış yapmazlar.
4. Yaptıkları işin kendi deneyimlerini zenginleştirmesi için titizlikle çaba gösterirken, toplum ve doğa için kesin bir tehlike oluşturmadığı sürece, hizmet verilen gerçek ve tüzel kişilerin ticari ve teknolojik sırlarını izin almadan başkalarına açıklamazlar, kişisel çıkarları için kullanmazlar.

Mesleğe ve Meslektaşına Karşı Sorumluluklar

1. Mesleki etkinliklerini, tüm meslektaşlarının güvenini kazanacak bir biçimde ve mesleğin saygınlığına azami özen göstererek sürdürürler.
2. Tüm meslektaşlarına saygıyla yaklaşır, dürüst ve adil davranırlar. Meslektaşlarıyla haksız rekabet içinde olmazlar. Genç meslektaşlarının gelişimi için özel çaba harcarlar, onlara yardımcı olurlar. Telif haklarına ve özgün çalışmalara saygı gösterirler; başkalarının çalışmalarını kendi çalışmaları gibi göstermekten titizlikle kaçınırlar.
3. Yalnızca yeterli oldukları alanlarda mesleki hizmet üretmeyi hedef ve ilke kabul ederler; hizmetlerini etkileyebilecek diğer uzmanlık alanlarındaki yetkililerin görüşlerine başvururlar; disiplinlerarası ortak çalışmayı özendirirler.
4. Mesleki görev, yetki ve sorumluluklarını, sadece zorunlu durumlarda ve ancak ehil olan meslektaşlarına devrederler.
5. İşlerini yalnızca kendilerine tanınmış mesleki görev, yetki ve sorumluluk çerçevesinde yaparlar, yalnızca resmi olarak hak kazanmış oldukları sıfat ve unvanları kullanırlar.
6. Meslek örgütlerinin etkinliklerine aktif olarak katılmaya çaba gösterirler, onları desteklerler, mesleğin gelişmesine katkıda bulunurlar.
7. Mesleki Davranış İlkelerine aykırı davrananlara yardımcı olmazlar; onlara hoşgörü göstermezler, etkinliklerinin içinde yer almazlar ve uyarırlar; bu konuda meslek örgütleriyle işbirliği içinde olurlar; bu ilkelere uygun davrananları bütün güçleriyle desteklerler.

Kendilerine Karşı Sorumlulukları

1. Mesleki bilgilerini ve kültürlerini sürekli geliştirirler.

2. Mesleki etkinliklerine ilişkin olarak meslektaşlarının dürüst ve nesnel eleştirilerini dikkate alırlar, gerektiğinde kendileri de eleştirmekten kaçınmazlar.

Kaynak:TMMOB Maden Mühendisleri Odası (2006); http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/3a7769efbcc8310_ek.pdf, (Erişim Tarihi: 12.01.2012)

Ek 3: Anket Duyurusu

11 Ocak 2012 Çarşamba

Sayın Üyemiz (Üye No),

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi ÇMYO Gıda Teknolojisi Programı Öğretim Görevlisi İrem UZUNSOY tarafından Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı bünyesinde hazırlamakta olduğu yüksek lisans tezi kapsamında hazırlanan Gıda Mühendislerinin Meslek Etiği Görüşlerinin değerlendirilmesine yönelik olarak hazırlanan anket ile ilgili açıklama aşağıda yer almaktadır.

Mesleki etik sorunlarının çözüme kavuşturulmasında yol gösterici olacağı inancıyla sunulan ve Gıda Mühendisinin mesleğini icra ederken karşı karşıya kaldığı etik ikilemler, bu ikilemleri yaratan faktörler ve meslek etiği görüşlerinin değerlendirileceği ankete katılmak isteyen üyelerimiz bilgi notunun sonunda yer alan bağlantıdaki web sitesinden ankete ulaşabilirler.

Bilgi ve ilgililerinize sunulur.

Yönetim Kurulu a.

Fatmagül TUNCER

Yazman Üye

Değerli meslektaşım,

Gıda mühendisliği etik kurallarının göz ardı edilmesi ile ortaya çıkan sorunların insan sağlığını doğrudan etkilemesi, mesleğimizi etik anlayış çerçevesinde diğer mesleklerden farklı kılmaktadır. Meslek üyelerimizden mesleklerini icra ederken toplumsal sorumluluk duymaları ve mesleğimizin bilimsel ve teknik gerekliliklerinden ödün vermemeleri beklenmektedir. Dolayısıyla, evrensel değerlere ve etik anlayışına bağlı Gıda Mühendisleri olmak, toplumsal ve mesleki sorumluluklarımız arasında ön plandadır.

Ancak ülkemiz koşullarında çalışan meslektaşlarımızın yetersiz istihdam ve gelir koşulları, uygun olmayan çalışma şartları, yasal mercilerin yetersiz denetimleri ve uygulamaları, zaman zaman kitle iletişim araçlarında Gıda Mühendisinin mesleki etik algısının zayıfladığına dair bir izlenim yaratmaktadır. Bu izlenimi yaratan sebeplerin acil olarak ortaya çıkarılması ve çözümlenmesi gerekmektedir.

Gıda Mühendisinin mesleğini icra ederken karşı karşıya kaldığı etik ikilemler, bu ikilemleri yaratan faktörler ve meslek etiği görüşlerinin değerlendirileceği anket çalışması, mesleki etik sorunlarının çözüme kavuşturulmasında yol gösterici olacaktır. Bu nedenle, ankete katılımınızı ve desteğinizi rica ederim. Ankete ulaşmak için lütfen web sitesini ziyaret ediniz.

<https://docs.google.com/spreadsheet/viewform?hl=tr&pli=1&formkey=dEotc0ZNV2hBLVFieG1qeldNSzkveHc6MQ#gid=0>

Öğr.Gör.İrem UZUNSOY

Gıda Mühendisi

ZKÜ ÇMYO Gıda Teknolojisi Programı

Bu tarz bir durumla karşı karşıya kalırsanız;

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. İşyerindeki personel son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünür.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Yakın çevremde değer verdiğim kişiler son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünürler.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Meslektaşlarım son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmam gerektiğini düşünürler.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım fark edilirse, bu durum saygınlığıma zarar verir.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanırsam suçluluk duygusu hissederim.	☐	☐	☐	☐	☐
6. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmak kişisel prensiplerime aykırıdır.	☐	☐	☐	☐	☐
7. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanmak dini inancım gereği günahtır.	☐	☐	☐	☐	☐
8. İşletme müdürü müdahale etmediği sürece son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullanma kararını verebilmek için tam kontrole sahibim.	☐	☐	☐	☐	☐
9. İşletme müdürünün bu konuda vereceği karara harfiyen uymam gerekir.	☐	☐	☐	☐	☐
10. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım takdirde yasal mercilerin bunu tespit etme ihtimali oldukça yüksektir.	☐	☐	☐	☐	☐
11. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kullandığım takdirde yasal merciler bunu tespit ederse ciddi biçimde cezalandırırım.	☐	☐	☐	☐	☐

Bay A'nın yerinde olsaydınız;

	Evet	Hayır
1. Ürünün üretim girdisi olarak kullanımını sonlandırdım.	☐	☐
2. Son kullanma tarihi geçmiş olan ürünü kesinlikle kullanmazdım.	☐	☐
3. İşletme müdürüne danışır, onun kararına göre davranırdım.	☐	☐
4. Durumu kimseye fark ettirmeden ürünü kullanırdım.	☐	☐

Sizce gıda mühendislerinin ne kadarı Bay A gibi davranmaktadır?

- 0-20
- 21-40
- 41-60
- 61-80
- 81-100

Yaşınız:

Cinsiyetiniz:

- Kadın
- Erkek

Medeni durumunuz:

- Evli
- Bekar

Eğitim durumunuz:

- Lisans
- Yüksek lisans
- Doktora

İşyerindeki unvanınız:

Toplam çalışma süreniz:

Mevcut işyerinizdeki çalışma süreniz:

Aylık kazancınız ne kadar?

- Asgari ücret civarında (1.000,00 TL'ye kadar)
- 1.000,00 - 2.499,99 TL
- Gıda Mühendisleri Odası'nın belirlediği taban ücret seviyesinde (2.500,00 TL)
- 2.500,00 TL'nin üzerinde
- İşyeri sahibiyim, firmanın karlılığı çerçevesinde

Gıda mühendisliğinde etik konusunun geliştirilmesi için görüşleriniz (opsiyonel):

Anketle ilgili görüşleriniz (opsiyonel):